

Vikerkaar

9/1998

Gérard de Nervali, **François Serpenti** ja **Lauri Sommeri** luulet. **Matt Barkeri** õudne uudisjutt. **Tode Hennoste** luubi all. **Marek Tamm** ja **Roland Barthes**: kuidas kirjutatakse ajalugu? **Jaan Puhvel**: olen elanud ajaloo hirmsaimal ja imelisimal sajandil. Elav ajalugu: **Anu Alnek** eesti linnast Peterburist. Vaatenurgas: **Sommer** tulnud, **Karl Martin Sinijärv** kui eesti revolutsiooni peegel, **Michael Walzer** ja sallivuse paradoksid. **Katrin Kivi-maa**: naiskala ja must kuu. **Tiia Johannsoni** videokunst. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 12. aastakäik.
September, 1998. Nr. 9.

SISUKORD

Gérard de Nerval *Kuldvärsid* 1

François Serpent *Luulet* 2

Matt Barker *Hughes* 5

Lauri Sommer *Tekste kogust*

"Raagraamis poiss" 48

Katrin Kivimaa *Naiskala ja must kuu.*

Tiia Johannsoni pildid 51

Marek Tamm *Kuidas kirjutatakse*

ajalugu 53

Roland Barthes *Ajalooteaduse*

diskursus 58

Tiit Hennoste *Kirjutatud on* 68

Intervjuu

Vestlus Jaan Puhveliga 77

Elav ajalugu

Anu Alnek *Lapsepõlv Miljonnajal. Ühe linnaühiskonna hukk* 82

Vaatenurk

Mart Velsker *Sommer on kohal* 100

Kajar Pruul *Karl Martin Sinijärv ja avangardi süüd reastauratiivse revolutsiooni vaimust* 105

Bradley D. Woodworth *Aleksandriast sulatuskatlani ja veel edasi* 109

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar" 1998.

Esikaanel: Tiia Johannson.
"Must päike". 1990/1997. 7:30.
Fragment videokaadrist.

Tagakaanel: Tiia Johannson.
"Ballett". 1997. 1:38. Kolm kaadrit
videost.

GÉRARD DE NERVAL
(1808–1855)
Kuldvärsid

Prantsuse keelest tõlkinud Ain Kaaalep

Eks ole tundlik kõik.
Pythagoras

Vabamõtleja mees! siin ilmas, nii vist tead,
ainus mõtleja sa? Igaühele soodus
ju on see ilm, kus priiks teeb sind su elumoodus,
kuid kõiksuses ei loe sinu head ega vead.

Eks ka elajaloom ju pruugi oma pead,
eks igas taimeski ju puhke õide Loodus
ja leidu armastust metallis mullast toodus:
“Eks ole tundlik kõik!” Sina alluma pead.

Karda seina, kust sind üks pilk ehk seirab range,
algainega on seos igal sõnal su suus...
Ära sellega koos küll kõlvatusse lange!

Sinu jumala koht on teab kus maas või puus;
ja nagu lau alt noort vastsündind silmamuna
mõnd puhast vaimu ehk näed kivist koordununa!

FRANÇOIS SERPENT

* * *

veel olen laps mul pole mōrvaõigust veel
kuid tuleb ingel pea ja võtab minu käe
kui sinna mōõga surub silmanurgast näen
et palju vaenlasi on siia poole teel

siis minust sangar saab ja uhke ratsamees
ma kytin naiti ja ulukeid ja linde
ja haaran juhtimise vaimuelurindel
ma olen laps kel pole mōrvaõigust veel

* * *

jää ja udu ja puuslikud kivist
vaid sinine valgus eraldab sind
raagus võrade lõpmatust rivist
see öö tuleb kylm võid uskuda mind

on rooste söödud nii ankur kui kett
on lõppenud laul ja kadunud hää
kus varem võis näha voogavat vett
nyyd tuul sind pillutab mustaval jää

öö on nii kylm ja kivid on kivist
taevasse kylmund yks eksinud lind
pääsu polegi varjude rivist
see öö tuleb julm ma hoiatan sind

* * *

on koera peaga mees mu klaasist ukse taga
ta tunde juba ootab et ma avaks ukse
ma laman liikumatult teeseldes et magan
kuid syda yha taob ja valjem iga tukse

ma aiman pilku see on koeralikult uuriv
all silmade on karvane ja kandiline koon
veel allpool hambaid tean ei teravaid kuid suuri
ma ükskord ikka nendele end ohvriks toon

on koera peaga mees mu klaasist ukse taga
ja juba tõusengi ning ukselinki puutun
ma tahaks uskuda et endiselt veel magan
sest unes kõik ju õõvaks alati ei muutu

Valged autod, punased autod

Valged autod, punased autod, sinised autod, jalgrattad, kollased autod, mustad autod, koerad, rohelistes autod, valged autod, kardinad, hallid autod, punased autod, lagi, mustad autod, pruunid autod, tapeet, lillad autod, sinised autod, uks, hõbedased autod, rohelistes autod, peegel, sõiduautod, veoautod, riided, kahevärvilised autod, kollased autod, koolikott, beežid autod, politseiautod, äratuskell, valged autod, tuletõrjeautod, värvipliiatsid, suured autod, väiksed autod, nuga, hallid autod, kiirabiautod, põrandavaip, mootorrattad, bussid, ämblik, helesinised autod, tumesinised autod, nuga, kirsipunased autod, oranžikad autod, raamaturiivul, rohekassinised autod, samblarohelistes autod, paberikorv, sinepikollased autod, neonkollased autod, nuga, kiired autod, aeglased autod, põrandahari, mõlkis autod, uhiuued autod, lillevaas, jalgrattad, traktorid, nuga, taksod, veoautod, kustutuskumm, porised autod, pestud autod, värvimisraamat, nuga, moodsad autod, vanaaegsed autod, nuga, sportautod, nuga, invaliidiautod, nuga, isa, nuga, ema, nuga, väikevend, nuga, nuga, nuga, nuga!

* * *

rong sõitis rööbastest välja
isa andesta mulle
et mudelraudtee on katki
rong sõitis rööbastest välja
vennas andesta mulle
et jõgi on saastatud
rong sõitis rööbastest välja
ema andesta mulle
et õemes jäi jalutuks
et õeke ise sai surma
et ilus pöormeseadja lasi end maha
et mind pannakse vangi kus mind piinatakse ja alandatakse
et meie hea nimi on määritud
rong sõitis rööbastest välja
isamaa andesta mulle
et ma su reetsin
rong sõitis rööbastest välja
vanaisa ära irvita seal midagi
sul võib saiapudi kurku minna
ja sa lämbud
mõtle sugulaste peale
surnuaial hakkab kõigil kylm
ja pole ju enam mudelraudteed
millega meie suguvõsa kõigil matustel
ja muudel kokkusaamistel ikka on mänginud

MATT BARKER

HUGHES

1
Minu vanem vend oli kirjanik. Mitte enam grafomaan, see etapp, nagu ta ütles, oli edukalt möödas. Lihtsalt see, kes istub hilise tunnini lambivalgel (alati kontrollides, et lamp oleks vasakul, nagu soovita- takse) ja “imeb pliiatsist sõnu välja” – nii ta ütles. Viimasel ajal istus ta niisama, otsekui lööks aega laiaks. Korra oli isegi nutnud, tavaliselt aga olid silmade all tumedad randid, nägu kaame ja kurnatud nagu hooral.

Ta töötas hullumajas. See oli tema unistus. Ta oli seda kohta juba pikemat aega jahtinud, kuid lõpuks, kui talle helistati ja küsiti, kas ta on ikka veel huvitatud, polnud ta minu arvates sugugi nii õnnelik. Kutsus minu julgestuseks kaasa.

Haigla me leidsime raskusteta – see oli suur ja võimas kivimürakas äärelinnas, kujult meenutas võigast merelooma, kes on päikese käes ära kuivanud ja mingis veidras asendis paigale tardunud. Ma mäletan, et ma veel mõtlesin, et isegi normaalne inimene läheb siin elades hulluks ja haigete paranemine on vist üldse lootusetu.

Ilm oli kevadiselt päikesepaisteline, venna nägu, vastupidi, pilves. “Oota mind siin,” lausus ta mulle, kui astusime suurde inimtühja fuajeesse. “Ma varsti tulen. Ma teen kiiresti.”

Laskusin suurele nahkdiivanile, mis osutus palju kõvemaks, kui võis arvata, tema astus apteegi juurde ja küsis müüjalt väriseva vaikse häälega, justkui kartes rikkuda siin valitsevat pühalikku vaikust, kus on lasteosakond. Ning kõmpis trepist üles.

Vaatasin suurt elektroonilist seinakella.

12.46.

Vaatasin ringi. Siin oli jahe, hämar ja röske – vastandina väljas valitsevale päikesepaistele, mida ma vahtisin kui puuri sattunud loom metsa. Purskkaevud ja mingid troopilised taimed pidid nähtavasti

tekitama paradiisiaia meeleolu, kuid selle asemel süvendasid nad vaid tunnet, et sind ümbritseb lihast ja luust läbitungiv niiskus, mis paneb kõik haavad, sealhulgas ka psüühilised, haisvat mädanikku jooksma. Süinge koht.

Aeg läks.

Mingid naised kõndisid mööda, ei pööranud mulle tähelepanugi, kuigi ma olin hetkel ainuke külastaja. Korrapidaja istus garderoobi juures, mille kohal rippus silt "Suletud. Remont". Apteegimüüja luges täielikus vaikuses ajalehte, vaid haruharva pöörates kärinal lehekülge. Ainult välisukse juures oli märgata liikumist. Mingi vanem seltskond pidžamades peesitas päikese käes, tõmbas suitsu ja vestles passiivselt. Üks naine tõusis vahetevahel püsti, osutas pargi poole ja irvitas kareda häälega naerda. Näo järgi otsustades kannatas ta kerge vaimse alaarengu all. Teised ei naernud.

Tema kähises naerda.

Vaatasin kella.

12.54.

Vennal oli läinud juba kaheksa minutit.

Olgugi et ma katsusin mitte millestki ega kellestki välja teha, hakkasid hoone rõskust hingavad seinad pikkamööda mind rõhuma ning ma tundsin õhupuudust. Tekkis tunne, nagu istuks ma mingis koopas, mis püüab mind endasse kugistada, ning vaid läbi klaasuste, poolsuletud hammaste, saadab mind hüvastijätuks päikesevalgus. Siin võis tõesti peast ära pöörata.

Nõrgamõistuslik naine oli rahunenud. Tema naeru põhjus oli möödunud – üks pikkade ilusate koibadega medõde. Nüüd istus ta ja tõmbas koos teistega vaikides suitsu, osalemata vaevu hingitsevas vestluses.

Seejärel läks korraga saginaks.

Trepist – samast kohast, kust Scott oli üles läinud – tormas alla poiss. See on täiesti tinglikult öeldud, "poiss". Ta oli küll umbes kuuteistaastane, üpris kõhn, kuid suurt kasvu, vintske kehaehituse ja ülbe näoga. Ja veel sätendavate ringijooksvate õelate silmadega. Tõmbusin tahtmatult sirgu. Kaitserreaktsioon. Ta oli selgelt mingis erilises aktiivses meeleolus.

Tema pilk peatus hetkeks minul, mõtlesin, et nüüd tormab ta mulle

kallale (ma kujutasin ette, et isegi kui ta on teenindavast personalist, võib tal olla mingisugune närvilisuse purse, reaalsustaju moonutus või pöörane märatsemishoog). Ent ta tormas apteegi juurde, ma kuulsin, kuidas ta kiiresti sosistas:

“Andke mulle üks suits. Andke, palun. Mul on raha. Ainult üks suits.”

Müüja, väike hiiresarnane naine, vaatas talle ajalehe tagant otsa ja küsis:

“Kas sa oled siin patsient?”

“Ja mis siis, et olen,” poiss oli nõrдинud, kuid ei kaotanud julgust – ta muutus sellest lüüasamisest veelgi elavamaks. “Õde lubas, ta saatis mu siia alla, ütles, et ostaksin suitsu. Andke, palju üks suits maksab?”

“Ega sa ometi õele ei pidanud suitsu ostma?” küsis müüja irooniliselt. “Ei anna!” käratas ta hetke pärast nii kategooriliselt, et igaüks oleks alla andnud. Ja poiss andiski. Pealegi surusid talle tagant peale kaks eidekest – tea kust korraga ilmunud järjekord.

Poiss astus kõrvale. Ta kõlkus leti peal, surudes nägu vastu klaasi. Müüja ei teinud temast väljagi, vaid ulatas vanatädile söetabletid. Poiss vaatas minu poole. Ma ei saanud kuidagi aru, miks teda kinni ei võeta ja minema ei viida. Istusin kui sütel. Erinevalt apteegimüüjast ei kaitsnud mind tema eest paks klaas.

Pöörasin pilgu mujale.

Sees oli külm. Päris ausalt.

Võib-olla vaatasin ma kella, kuid vaevalt, et ma seda nägin. Kirusin Scotti, heitsin pilgu trepile...

“Keda sa siin ootad?”

Ma pidin karjatama. See oli tema. Ta istus otse minu vastas, elavad süsimustad kavalad silmad mind uurimas, sõrmed üksteist kannatamatult mudimas.

“Mis see sinu asi on?” mõmisesin.

“Kuule, ega sa Hughesi ei oota?”

“Ei.”

“Keda siis?”

“Pole sinu asi.”

Ta vaatas rahutult ringi, suul kõver irve. Mina samuti. Trepil polnud

mitte kedagi. Polnud jälgegi ei Scottist ega medõdedest. Garderoobi-pidaja ei teinud meist väljagi.

“Kuule, osta mulle üks suits...”

“Jäta mind rahule!” karjatasin, suutmata ennast enam pidada.

Ta puhkes naerma. Võikalt ja tigidalt, paljastades kaks esihammast ja suure musta pilu nende vahel. Tema näost oli näha, et ta kavatseb mulle kallale söösta, tema silmad hindasid veel minu vastupanuõansse (kui ta üldse oli võimeline midagi objektiivselt hindama), kuid sel hetkel laskusid trepist alla valges kitlis kõhetu naine ja väike jässakas habemik. Poiss kargas püsti. Ta tahtis vist minema joosta, kuid jäi millegipärast nõutult ringi vahtima nagu nurka surutud loom, teadmata, kuhu putkata.

Teda oli märganud. Jässakas habemik hüppas poisi juurde, haaras tal ilma igasuguse vastupanuta käest ja hakkas trepi poole vedama. Alles nüüd avanes poisi suu ning meeletult sipeldes pistis ta karjuma. Ma ei kuulnud teda. Justkui hüpnotiseeritult jälgisin, kuidas teda üles veeti, nagu vangi, kes on ära põgenenud ja püüab tsivilisatsiooni tagasi pääseda... Minuti pärast sulgus kusagil üleval nende järel uks.

Toibusin. Korraga mõtlesin ma, et minu venna unistus on ju töötada... *vangivalvurina*, ning ainult sünge rõske fuajee ei lasknud mul naerma puhkeda.

Kui kell näitas juba 13.42, laskus Scott trepist alla. Ta oli näost lubivalge.

*

Harjumatus vaikuses kõndisime koju. Scott vaikis kogu tee, mis ei olnud üldse tema moodi. Vaid korra ütles ta, et homsest on tal esimene vahetus – algab katseaeg. Kell seitse tuleb juba osakonnas olla, kuna ta aga käib ainult jala, siis et õigeks ajaks teisest linnaotsast kohale jõuda, peab ta üles tulema kell viis. Enam ei õelnud ta midagi. Minu kõnetuste peale vastas üksikute sõnadega, needki olid teemast mööda. Kogu tee vahtis ainiti enda ette hallile asfaldile. Õhtul võttis ta kätte pliatsi ja pani midagi oma suurde vihikusse kirja. Kell üheksa keeras ennast vaikides magama.

2

Kui ma hommikul kella kümne paiku ärkasin, oli päike juba kõrgel. Kodus toimus mürgel – mitte selline nagu siis, kui ema ja isa või isa ja Scott või veel keegi on tülis (mida juhtus millegipärast järjest tihedamini, eriti just Scotti ja isa vahel), vaid tavaline kärts ja mürts. Alpha – meie peni – ajas esimesel korrusel palli taga, noorem vend Walter kilkas naerda, isa rääkis midagi lõbusalt. Kuulsin ema häält, ta ütles, et oleks aeg see laiskvorst Guy üles ajada. See käis minu kohta.

Ajasin ennast istuli. Pea oli raske. Tahtsin minna Scotti üles ajama, kuid tema voodi oli juba korda tehtud. Alles nüüd meenus, et ta on juba kella viiest üleval ja valvab praegu hulle.

Läksin hambaid pesema.

Meil kodus on selline reegel, et kui on nädalavahetus, siis sööme kõik koos õhtust (kord nädalas võib seda endale lubada; kunagi me tegime seda iga õhtu ning lõppes see kaunis traditsioon sellega, et lõpuks läksid isa ja Scott iga kord mingil täiesti suvalisel põhjusel tülli – näiteks Scotti harjumuse pärast süüa tomateid suhkruga, mida isa nimetas perverssuseks). Ülejäänud osa nädalavahetusest peame aga mina ja Scott kusagil koduväliselt veetma. Et mitte segada isa, ema ja kaheaastast pesamuna Walterit.

Seekord kõmpisin ma linna üksinda. Ei olnud isu astuda mrs. Morrow' poekesse, kust me Scottiga ostsime alati sellistel päevadel odavat Birminghami šokolaadi, ei olnud isu midagi teha. Läksin jõe äärde Sheridan Parki istuma ning tagasi tulin alles lõunasöögiks. Õnneks valitses kodus vaikus ning pärastlõunal jäin ma oma tuppa kriminulli lugema. Isa oli sulgunud oma kabinetti, oli vaikne tund. Iga krõps võis põhjustada maavärina. Seepärast ma vaikisin.

Õhtusöögiks ei olnud Scottist ikka veel jälgegi. Tõtt-öelda hakkasin ma juba pisut pabistamagi. Temaga võis *seal* midagi juhtuda. Näiteks seesama poisinolk... tool pea kohal...

Peletasin need mõtted eemale.

Scottil on alles praktika, mõtlesin ja üritasin uuesti keskenduda lugemisele.

Üldiselt oli minu vend küllalt nõrga tahtejõuga. Ta oli vastutulelik ja püüdis olla südamlilik nendega, kes tahtsid südant puistata, kuid ükskord tunnistas ta mulle, et kogu see südamlikkus on kõigest mingi

eeskuju matkimine – ta uskus horoskoope ja nähtavasti nii tõsiselt, et juba elaski nii, nagu tema tähtkuju iseloomustus ette nägi. Aga õrn ta oli. Sidus ennast mingi tüdrukuga, kes üritas tema nähes teha enesetappu, kirjutas õudusjutte, mis polnud üldse tema ala, ning oli selle tõttu viimasel ajal muutunud morniks ja vaikivaks.

Õhtusöögiks tegi ema pizza. Kui istusime laua taha, küsis isa, kas Scott ei kavatsegi oma kodu enam siinviibimisega austada. Ema seletas talle, et Scott on psühhiaatriakliinikus tööl. Isa nähvas, et teab. Vaikides asusime pizza kallale. Õhus oli aimata elektrit.

Õhtusöök lõppes tunni pärast – neli pudelit Newcastle'i pruuni õlut tegid isa tuju küll natuke lõbusamaks, kuid selle otsustas ta pühendada Walterile. Taganesime uuesti oma tubadesse. Asusin jälle kriminulli kallale. See oli ainuke tegevus. Alt magamistoast oli kuulda isa ja Walteri naeru.

Scotti ei olnud ikka veel. Mulle meenus jälle see poiss tagedate silmadega. Panin krimka kõrvale, vaatasin aknast välja. Nii ma seisin, kuni kell pool üheksa ilmus tänavanurgale Scott. Tema kergelt kõikuvus kõnnakus oli selgesti tunda väsimust.

*

Ma kuulsin, kuidas ta toimetas all köögis, nähtavasti sõi jahtunud pizzat. Isa toas oli naer vaikinud, majas valitses vaikus, milles võis aimata pinget. Kuid nähtavasti ei pannud Scott mitte midagi tähele (meil on juba kord nii – esineb pikki vaikusperioode, kui hakkad kahtlema, kas selles majas elab üldse enam keegi), sest kui ta vaikselt tuppa astus, küsis ta:

“Kas kõik magavad juba?”

Vastasin, et ei, isa ja Walter möllavad isa toas. Ta ei olnud sugugi imestunud, tema kahvatus näos oli ainult väsimus. Ta vajus riietes voodisse. Isa toast hakkas uuesti kostma kilkamist. Scott sulges silmad.

“Noh, kuidas sul läks?” küsisin.

Ta paotas väsinult silmi ja vaatas mulle otsa.

“Hästi.”

Natuke aega kuulasime altkorraselt kostvat lõbusat naeru. Kõrvalisele vaatajale oleks võinud jääda sõbraliku kokkuhoidva pere mulje. Scott urgitses teksaste taskust välja võtmekimbu ja kõlistas seda. Näitas ühte äärmiselt paksu ja lühikest, mutrivõtit meenutavat toru, ütles, et see on ukselink.

“Mitte ühelgi uksel linki ei ole, et patsiendid ei saaks ära joosta,” seletas ta võtmeid taskusse tagasi toppides. “Ainult personalil on, millega uksi avada.”

Ta keeras ennast külili.

“Juhtus kah midagi?” küsisin natukese aja pärast.

Scott naeratas väsinult.

“Oh, juhtus küll. Kuidas siis muidu.”

Natuke aega ta vaikis, siis lisas:

“Muidu töö ei ole raske, hea on see, et ma saan oma iseseisva püsiva sissetuleku ja võin nüüd lõpuks ometi siit majast varvast visata. Järgmine aasta, kui ma ülikoolis õpin,” (ta oli just meie kodulinna Patingtoni ülikooli meditsiiniteaduskonda astunud) “kolin ma siit ära. Saab rahu sellest põrgust.”

Need sõnad olid minu jaoks üpris valusad. Scott läheb lõpuks ometi minema, mina aga piinelgu selles majas veel paar aastat. Või veel rohkemgi. Ja seda üksinda, ilma vennata, ilma mrs. Morrow' poe külastusteta.

“Ainukene, mis tõepoolest väsis, oli üks raske autist,” ütles Scott. “Kümneaastane tüdruk, psühhiaater ütles, et tegelikult on ta aastase lapse arengutasemel. Ilma sinuta ei tee sammugi. Lased lahti, hakkab pead vastu seina või põrandat kolkima, tee mis tahad. Pidi kogu aeg teda kinni hoidma ja rahulikult mööda osakonda jalutama. See oli väsitav.”

Mingi aja me vaikisime. Üritasin uuesti keskenduda lugemisele, kuid mind piinasid ikka veel Scotti sõnad lahkumise kohta. Vend hingas rahulikult. Vaatasin tema poole ja arvasin, et ta on juba magama jäänud, kuid ta pomises silmi avamata:

“Üks oli veel. See Sammy. Selline ülbe pärdik, viieteistaastane pubekas. Tohutult aktiivne... Kõigiga kakles ja ülbas... Lõhkus tüdrukute palatis, skiso, pagan...”

Ma ütlesin, et tean vist, kellest jutt. Kirjeldasin toda eilset nolki,

kes käis suitsu norimas, kuni mina Scotti ootasin.

“Ta küsis mult veel, kas ma ootan Hughesi,” lisasin.

Scott puhkes naerma. Võpatasin tahtmatult, kuidagi kähedalt kukkus see tal välja. Ta avas väsinud silmad ja vaatas mulle otsa.

“Ja mis sina ütlesid?”

“Saatsin ta kuradile. Ütlesin, mis sinu asi on.”

“Ja mis tema ütles?”

“Ta nabiti kinni. Mingi jässakas habemik.”

Scott puhkes uuesti naerma ja vajus padjale tagasi, pomisedes midagi “kuradi nalja” kohta. Natuke aega lesis ta vaikides, siis ajas ennast vaevaliselt nagu mingi vanake püsti ja hakkas voodit tegema. Puges teki alla, heitis padja põrandale (ta magas viimasel ajal ilma padjata, öeldes, et see hoiab selgroo sirgena) ning minuti pärast vajus norinal unne. Jäigi küsimata, et ei tea mis Hughesi kohta see Sammy mind küsis.

Ise asusin ma jälle kriminulli kallale, magama keerasin end alles kell üks.

3

Järgmisel hommikul leidsin oma imestuseks, et Scott on jälle kadunud. Laskunud uniselt kööki (täna valitses majas vaikus, isa oli nähtavasti koos Alphaga otsustanud jalgrattamatka ette võtta, nii et rahu võis oodata kuni kella kolmeni), küsisin emalt, kus Scott on.

“Läks tööle. Hakka sööma. Söök on juba ära jahtunud, mina seda sulle eraldi soojaks ei hakka ajama.”

Ma sain alati torina osaliseks. Ma olin kõige aeglasem, kõige lohakam, kõige laisem – siinkohal tõi ema mulle alati võrdluseks Scotti, kes oli töökas, vaikne, südamlilik. Ema ju ei teadnud mitte midagi Scotti tusahoogude ja tema hea näitlejaande kohta, tänu millele ta suutiski veenda kõiki (ja eelkõige ennast), et on just sellest tähtkujust, kust ta on.

Pärast hommikusööki, mis möödus auväärse üksinduses, õrritasin natuke Walterit, kes hakkas kisama, et ma tema mängutraktorit endale tahan võtta. Ema vihastas ning nad läksid linna sisseoste tegema. Asusin oma krimka kallale. Scott oli jälle tööl.

Umbes keskpäeval helises telefon. Võtsin toru.

“Matthewsite maja,” ütlesin.

Teisel pool valitses vaikus.

“Halloo? Keda te soovite?”

Ikka vaikus.

“Hallo, rääkige ometi!” Minu kannatus katkes. “Te eksisite numbri-ga!” pahvatasin ning lõin toru hargile.

Olin just oma tuppä läinud, kui telefon helises uuesti. Pöörasin vihaselt ümber ja, kahelnud hetke, kas tasub vastata, tõstsin siiski toru, lootes, et ehk on see Scott, kes teeb oma rumalaid nalju.

“Jah? Guy Matthews kuuleb, räägi, Scott, mis sa seal veel välja mõelnud oled!”

Teisel pool vaikiti.

“Scott, ha-ha-ha, naerame koos. Kas Sammy kägistab sind või mida sa mulle veel kaevata tahad?”

“Kas ma Scotti saaksin?” küsis vaikne naisehää.

“Ei,” vastasin, mõeldes korruga monoloogile, mis ma talle just maha pidanud olin. “Kahjuks ei ole teda kodus. Ta on täna tööl.”

“Kas... kas te ütleksite talle edasi... Et üks tütarlaps on Pattingtonis...”

Ütlesin jahedalt, et jah, annan edasi. Sain aru, kes see on. Seesama tüdruk, mis ta nimi iganes ei olnud, seesama, kes viskus minu venna nähes auto alla. Scottil oli pärast toda juhtumit esimene tõsine masendus- ja hüsteeriahoog korruga.

Panin toru hargile. Ma ei tahtnud enam kuulda seda värisevat õrna häälekest, mis mängib hetkel lambakest, järgmisel momendil aga viskub, hambad irevil, Scotti kõri kallale.

Läksin linna, tahtsin vaadata, kas ehk keegi klassivendadest on kodus. Ja olla kodust eemal. Nagu Scottki.

*

Pärastlõunal, kui ma koju jõudsin – olime sõpradega linnas korralikult kolanud –, sain emalt uuesti peapesu jahtunud lõunasöögi pärast. Isa vedeles oma toas suletud ukse taga, nähtavasti oli jälle kolm pudelit Newcastle'i pruuni sisse kalkanud ja puhkas pärast väsitavat rattamat-

ka.

Kella järgi oli Scotti tulekuni veel paar tundi aega, kui ma kuulsin oma toast, kuidas välisuks avanes ning Scott vajus raskelt ohtes nagisevale kingakastile. Minut aega istus ta vaikides, võib-olla kuulas, mis ilm kodus valitseb, siis läksid tema sammud kööki. Natukese aja pärast kuulsin, kuidas ema toast hiilisid kööki ema kerged sammud – majas pidi valitsema rahu, kui isa puhkas.

Oli kuulda kahvli ja noa kilinat taldrikul ning ema ja Scotti sosinat. Põhiliselt rääkis siiski ema. Panin raamatu kõrvale ja paotasin kergelt ust, hääled muutusid selgemaks.

“...väga raske?” kuulsin ema küsimuse lõppu.

“Ei, mitte eriti.”

Natuke aega vaikust, oli kuulda vaid Scotti näljast mälumist. Siis uuesti ema hoolitsev hää, mida mina ei olnud juba ammu kuulnud:

“See... Kas seal raske ei ole? Üleüldse.”

“Ei!” vastas Scott kuidagi tuseselt.

Jälle vaikus.

“Kas meil piima on?” Avati külmutuskapi uks ning Scott pahvatas pahaselt: “Ei olegi.”

Vend oli selgelt ärritunud. Nähtavasti oli ta jälle väga väsinud. Pärast hetkelist vaikust ütles ema:

“See töö kurnab väga... Ma olen alati arvanud, et selle jaoks on vaja paksu nahaga inimest... Liiga vastuvõtlik õrna südamega inimene ei pea seal vastu ja...”

Ema jutu katkestas Scotti vihane löök rusikaga vastu lauda, mitte nii kõva, et isa kuuleks, kuid piisav, et teha emale selgeks, mis tema vanem poeg sellest jutust arvab.

“Ema,” ütles Scott külmalt, “sa tead, ma olen sulle juba öelnud – *see jutt mind ei huvita.*”

Kolksatas tool, Scott pesi nõud puhtaks ning tema sammud tulid treppi mööda üles. Sulgesin vaikselt ukse. Samal hetkel, kui olin aknalauale kahe Scotti kaktuse vahele istunud, avanes uks ning ta astus sisse.

Meie pilgud kohtusid.

Pagan, ta oli muutunud, tõepoolest oli.

Ei, tal ei olnud peas halle juukseid, kuid kogu tema olemusest

hingus mingit kurnatust, närvilisust ja tigidust. Läikivad silmad rahult ringi kobamas, nagu kriitvalge, silmaalused tumelillad.

“Noh, konutad?” heitis ta mulle ja hakkas kohe oma voodit tegema.

“Kell on alles pool kaheksa,” ütlesin.

Ta ajas ennast imestunult sirgu.

“Alles?”

Enam ei öelnud ta midagi, vaid istus laua taha, võttis välja oma harilikud pliiatsid ning vihiku ja hakkas midagi kribinal kirjutama, süvenedes sedavõrd oma tegevusse, et ei kuulnud ega näinud enda ümber enam mitte midagi.

*

“Täna oli raske päev,” lausus Scott voodisse heites. Kell oli kusagil kaheteistkümne kandis, ta oli kauem üleval olnud, kui kavatses, ja praegu oli üldse poolsurnud kuutõbise nägu. Jutt muutus ebaselgeks, silmad sätendasid kahtlaselt. Kuid, ma olen kindel, ta oleks veelgi kirjutanud, kui mitte uni poleks peale tulnud. Üle hulga aja nägin ma teda jälle kirjutamas, nähtavasti oli tal tekkinud mõni neist ideedest, mille puuduse üle ta kogu aeg kaebas.

“Mis siis juhtus?” küsisin.

“Täielik põrgu,” pomises ta patja põrandale visates ja raskelt voodile vajudes. Ma mõtlesin, et ta jääb magama veel enne, kui pea voodile laskub, kuid ta ütles: “See kuradi Sammy tegi täna ehtsa mürgli... Sepp oli mingi... ütles, et on närvis, kallistas oma psühhiaatrit, kolmekümne-aastast kena naist, karjus, et teda aetakse taga, lõhkus tüdrukute toas akna ära, nuttis, süüdistas kõiki... Me panime ta isolaatorisse...”

Ta sulges silmad ja ohkas raskelt.

“Tõepoolest väsitab see ära, kurat...” Ta lisas: “Muide, ma sain talt teada, kes see kuradi Hughes on.”

“Noh?”

“See on keegi kinnisest osakonnast, sealt, kus on märatsejad koos. Ei olegi väljamõeldis, nagu ma arvasin. Ma mõtlesin, et see on mingi luul, aga tuleb välja, et ei... Sammy läks ikka päris seaks täna, ma ütlen.

Mees oli nii, et, noh, hakkas ülbama ja ületas kõik piirid... Ma siis hirmutasin teda pisut...”

Scotti kõvera naeratuse järgi sain ma aru, mis see “pisut” tähendada võis.

“Ma just jõudu ei tarvitanud,” jätkas ta, “kuid, noh, andsin märku sellest, mis ma temaga teen, kui ta veel kaua mässab... Kasutasin isa lemmikvõtet. Ja sepp rahunes maha. Hästi kukkus välja. Astus vabahtlikult isolaatorisse.”

Scotti hääles oli mingi harjumatu metalne noot, mida ma polnud varem nagu kunagi kuulnud, ning see mõjus kuidagi, kergelt öeldes, muret tekitavalt.

Ta ütles veel, et muidu oli päev rahulik, lisas, et nüüd tahab magada, sest vastasel juhul läheb ise Sammy naabriks, ja pööras mulle selja.

“Seda, et...”

“Noh?” küsis ta uniselt.

“Sulle helistati täna...”

“Kellel kuradil mind veel vaja on!”

“See oli see tüdruk...”

“Mis kuradi tüdruk?...” Ta ajas ennast korraga istuli ja vaatas mulle otsa. “Kas see kuradi plika või?”

Noogutasin.

Ta vajus vihaseks nohisedes pikali, pomisedes, et isegi see ei saa teda rahule jäetud, vandus veel minut aega, kuid siis sai väsimus temast võitu ning ta vajus norinal unne.

Teda vaadates näis mulle järsku, et, pagan võtaks, emal oli ju neetult õigus – võib-olla Scott ei peaks selles põrgupäras tööga üle pingutama. Muidu lähebki veel Sammy naabriks.

*

Ma lugesin voodi ääre külge kinnitatud laualambi valgel kriminulli, kui Scott oma voodis järsku vähkrema hakkas. Ta oli niigi rahutult maganud, nüüd aga hakkas järsku selgelt rääkima.

“See, mis see autist teeb?” küsis ta.

“Magab,” vastasin. “Ära teda sega, muidu ärkab üles.”

“Kurat!” Ta ajas ennast istuli ning alles nüüd märkas, et ta magab. “Küll me ta magama sunnime, p...i, proovigu ainult üles ärgata!”

“Hakka magama, Scott, kõik on vaikne.”

“Ah, vaikne tund?” ta vajus pikali tagasi. “Siis ei tohi... Muidu ärkab Sammy üles ja tuleb jälle... lingiga kallale... põrguline... tapab veel ära... põrguline.”

Ma ei saanudki aru, mis lingiga ja kellele see Sammy kallale läheb, ma ei tahtnudki teada. Korruga hakkas mul õudne, ma mõtlesin, et võib-olla peaks Scottil soovutama töö katki jätta, sest kes teab, kui kaua ta vastu peab.

Õnneks selgus hommikul, et tema praktikapäevad on läbi ja töö alguseni saab ta paar nädalat rahulikult puhata. Ta paistis isegi selle üle õnnelik olevat.

4

Järgmise nädala jooksul käisime Scottiga tööl. See oli üks tall linnast paarikümne miili kaugusel, kus me olime sulasteks. Talli nimi oli kuidagi seotud mingi kalaga, nagu ma mäletan. Jälle läks kõik seda Scotti tavalist joont mööda – hommikust õhtuni rabas ta tööd teha, kurnates oma kidurat pikamaajooksja keha, mis polnud sugugi kohastunud raskekaaluliste heinakuhjade vedamiseks. Vahel jäi mulle koguni tunne, et ta lihtsalt piinab ennast, saades sellest mingit masohhistlikku rahuldust. Või siis sai ta rahuldust sellest, kui ema teda õhtuti väsinuna nähes näost lubivalgeks läks ja hakkas arglikult rääkima kaastundlikke sõnu.

Lõppes kõik sellega, et Scott lõi imekombel (kas suurest väsimusest, võib-olla aga ka meelega) endale viglaga jalga, rebestades umbes sõrmpikkuselt sääremarja. Õnneks sai ta kuidagiviisi kõndida ning poole tunni pärast toimetas mr. Gould, talli peremees, ta isiklikult linna haiglasse.

Kaame näoga läks Scott arsti kabinetti, verest läbi imbunud katki-rebitud narmendav teksastesäär lotendamas. Veerand tundi ei juhtunud mitte midagi, seejärel avanes uks ning arst, mingi noor naisterahvas, ütles, et Scott järgneks talle. Vaatamata hirmust kaamele näole Scott naeratas mulle, pilgutas silma ja sosistas peaaegu rõõmsalt:

“Õmblema lähen!”

Natukese aja pärast hakkasid teisest kabinetist kostma oiged (Scott rääkis hiljem, et talle kallati otse lahtise haava peale piiritust), seejärel kuulsin ma oma venna häält, mis pidas arstiga lõbusalt dialoogi. Vestlusest tuli välja, et tema jalga parajasti ömmeldakse.

Kui me koju jõudsime, võttis isal enda kogumine ainult viis sekundit aega, seejärel tungis ta Scottile kallale ning hakkas teda süüdistama vale töökoha valikus, paugutas uksi, karjus ja lõugas, Scott kaame näoga tema ees seismas. Lõpuks ütles Scott talle, et ju vist on terve jalaga kergem karjuda, ning kasutades isa nõutut vaikimist, läks longates oma tupp. Hetke pärast tormas isa talle järele, ma mõtlesin, et ta lööb teda, kuid Scott sulges juba enda järel ukse ning nähtavasti pani midagi lingi alla, sest kõik isa katsed tupp pääseda jooksid liiva. Viimaks sai tal küllalt ning vihast õhetava näoga lõi ta oma kabineti ukse kõmakaga kinni, nii et kogu maja aknaklaasid värisesid.

Kui ma lõpuks tupp pääsesin – Scott oligi tooli lingi alla toetanud –, nägin ma, et minu vend oli nutnud. Lisaks tumelilladele rantidele olid silmade alla ilmunud ka tumepunased.

Õhtul, kui ma koos Walteriga lasteaiast koju tulim, istus Scott laua taga ja kirjutab. Selg küürus, pliiats kribinal mööda ruute jooksmas, silmad ridadesse tardunud, meenutas ta maniakki.

5

Pärast esimest ametlikku tööpäeva haiglas paistis, et Scottil ei ole eriti midagi viga, vähemalt väliselt mitte. Ta sõi õhtul kõhu rahulikult täis, jutustas mulle üldiselt, mis haiglas juhtunud oli, ja istus uuesti kirjutama. Isa pidas tema peale ikka veel viha ega tülitanud meid. Ta istus oma kabinetis ja mängis väikse Walteriga, kuulsime vaid nende lõbusat naeru ja väikevenna kilkamist.

“Mis Sammyst saanud on?” küsisin, kui Scott voodisse heitis, et puhata. Paar päeva pidi tal nüüd vaba olema, reedel pidi aga algama esimene “kahekümneneljane”, ööpäevapikkune valve.

“Ei midagi. Ta on välja lastud.”

“Nii et rahu on majas.”

“Enam-vähem.”

Vaikisime. Ma vaatasin aknast välja ja sõin komme, mis Scott mulle

koju tulles ostnud oli. Ta ütles, et leidis veel mingi odava poekese, mis pidi andma silmad ette isegi mrs. Morrow' omale.

“Kas sa oma tüdruku oled kätte saanud?” küsisin, saades aga kohe aru, et tegin vea. See polnud enam kaugeltki tema lemmikteema, kuigi nende suhte alguses, umbes aasta tagasi, kires ta kogu aeg kõigest, mis nad koos teinud olid. Aga siis oli Scott üldse teistsugune.

Ta ei teinud teist nägugi.

“Jah. Ma rääkisin temaga. Ta oli vahepeal linnas, proovis samuti ülikooli, kuid kukkus läbi. Hüsteeriat õnneks ei olnud. Läheb Swindonisse tagasi. Vähemalt ühest hullust saan ma rahu.”

Jälle vaikusime. Ilm oli väljas päris mädaks läinud. Veel päev tagasi valitsenud päikesepaiste asemel ladistas nüüd külma vihma sadada, taevast katsid sünged hallid pilved, mis paistsid tahtvat endasse vangistada kogu linna ja kõigi selles elavate normaalsete inimeste mõistused.

Scott ajas ennast voodis istuli, vaatas mulle otsa ja ütles:

“Tead, minu tüdruku koht on tegelikult tõepoolest *seal*, sealsamas, kus ma töötan, ja veel isolaatoris kah.”

“Mis mõttes?” pärisin.

“Mis mõttes, mis mõttes,” kordas Scott ärritunult. “Väga lihtsas. Tal on pea korrast ära ja kogu moos. Ta rääkis mulle juba ammu, et on pidanud psühhiaatri konsultatsioonidel käima ja et haiglast pääses ta üpriski napilt... Nüüd istub mul kaelas ega lase lahti, kardab, et lähen kellegi teise juurde. Justkui mul kedagi vaja oleks! Mitte ühelgi mehel ei ole naist vaja, välja arvatud ehk vahel seksuaalsete vajaduste rahuldamiseks. Nagu oma pihku. P...se.”

Ta heitis jälle pikali. Vahtis hetke lakke ja lisis siis:

“Võib üks tüdruk rumal olla. Ta pidi mu maha lööma, kui sai teada, kus ma töötan. Arvas, et see on mingi vihje. Nüüd pole teisest midagi kuulda olnud, loodame, et niipea ei saagi olema. Läks nagu tina tuhka. Vähemalt on sellel rindel rahu majas.”

Seejärel viis ta jutu mujale ja lõpuks vajus magama. Neljapäeval võeti tal jalast niidid välja, ta kirus pärast mingit medõde, kes oli teda hirmutanud, et see on raske ja ohtlik, ütles, et oleks sellega ka ise hakkama saanud, ning reedel algas tal “kahekümneneljan”.

6

Kuidagi harjumatu oli korraga magada üksinda toas. Ka isa jaoks tundus olevat ebatavaline, et Scotti, seda peksupoissi, ei ole kodus, sest ta käis öösel mööda maja ringi, lasi kraanist veel joosta, käis tualetis ega leidnud rahu. Päeva lõin ma kuidagiviisi laiaks, käisin jalgrattaga sõitmas ja kella kaheksani lugesin raamatut. Siis muutusin pisut rahutuks – oleks nagu mingi ootusärevus olnud, ootasin oma venda töölt koju.

Kell pool üheksa ei olnud teda veel näha. Kuulsin, kuidas ema pani all köögis söögi sooja ja hakkas millegipärast nõusid pesema. Järgmise poole tunni jooksul oli tal seal palju tegemist, vähemalt selline mulje jäi.

Kell üheksa muutus ka isa nähtavasti ärevaks, sest korraks käis ta köögis vett joomas. Ma kuulsin, kuidas nad sosistasid emaga midagi vaikselt omavahel. Panin raamatu kinni ja istusin aknalauale. Tänaval sõitsid üksikud autod, paar poissi tagusid asfaldil jalgpalli, ühel neist, sellisel linalakal, oli seljas sini-punane Aston Villa särk ja kõrvas kõrvarõngas.

Scotti ei olnud näha.

Majas valitses vaikus. Kell oli umbes kümme. Poisid läksid tänaval laiali. Hämarus. Isa istus oma toas, mõtlesin, et kindlasti laeb ta hetkel ennast nagu akupatarei, akumuleerides endas vihakobaraid, mida pursata siis oma pojale, kui see ennast kodus näole anda suvatseb.

Ent siis läks alumisel korrusel saginaks.

Kuulsin, kuidas isa hõikas emale midagi haigla kohta, ta pani riidesse, ütles, et sõidab Scottile haiglasse järele, kusjuures tema paanilise hääle järgi võinuks arvata, et Scott on auto alla jäänud. Korraks kuulsin ma vist koguni nuuksatust, kuid see võis olla ema.

Kui isa auto garaazist välja sõitis (sellise hooletu kiirusega, et oleksid poisid ikka veel palli tagunud, oleks keegi neist kindlasti alla jäänud), laskusin kööki, kus ema istus laua taga ja näris küüsi. Tema silmad olid juba korralikult punased.

“Kas jälle tuled minult süüa või raha nõudma?” küsis ta vihaselt, enne kui ma jõudsin küsida, mis Scottiga juhtus, ning purskas nutma. Ta kattis näo kätega, õlad värisesid.

“Ei. Ma tahtsin teada, mis Scottiga juhtus.”

Läksin oma tuppaga tagasi. Istusin aknalauale nende kahe Scotti kaktusehübriidi vahele ning hetke pärast leidsin end samuti küüsi närimast. Mööda põske veeres alla soe vihapisar.

Veerandtunni pärast peatus isa auto maja ees. Aknast nägin, et ema tormas majast välja ning viskus neile nuttes vastu. Scott lonkas tugevalt, kui nad üle muru maja poole tulema hakkasid. Ema toetavast õlast ütles ta ärritunult ära.

Umbes pool tundi toimus all midagi, ma ei tea, mis. Igal juhul isa ei märatsenud, vaid rääkis Scottiga päris rahulikult. Isegi mitte jahe-dalt. Ema vaikus enamiku ajast. Niipalju ma sain siiski Scotti jutust aru, et ta oli komistanud ja mööda hullumaja treppi alla veerenud. Ning et ta ei ole näljane ja tahab magada. Siis läksid nad laiali, igaüks oma tuppaga.

Kui Scott sisse astus, lugesin ma tema näost väsimust. Selles polnud midagi imelikku, nii oli see viimasel ajal alati. Aga vaat sinikas silma all oli juba midagi uut. Vaikides pani ta oma koti nurka ja lonkas voodi juurde. Viskas vaikides pikali. Siis vaatas mulle otsa.

“Mis sul siin juhtunud on?” küsis ta imestunult. “Ega sa ometi nutnud ei ole, mis?”

Vastasin, et näed, olen küll. Ja pidasin vastu, et mitte uuesti pursata.

“Oks läks silma,” seletasin. “Mis siis sinul juhtunud on? Trepist sadasid alla?”

Scott puhkes väsinult naerma, sulgedes silmad. Ning pomises siis:

“Ma läksin ühega *neist* tülli. *Hughes* toodi meie osakonda.”

“Tuli sulle kallale või?”

Scott puudutas õrnalt sinikat parema silma all ja naeratas vaat et õnnelikult.

“Kuule, tuli jah, vennas.”

Scott oli viimasel ajal sõnakehvaks muutunud. Ei tea miks, kuid millegipärast oli kõiki seletusi vaja temalt jõuga välja rebida. Isaga oli tal sellepärast korduvalt tülisid olnud. Ent seekord jätkas ta täiesti vabatahtlikult, asudes väsinult voodit tegema:

“Ta on selline veidrik, mustad juuksed lühikesed, hiljaaegu oli nähtavasti lausa kiilakas. Silmad süsimustad ja sellised uurivad. Vahtis mind kogu aeg. Käed pikkadest kriimustustest arme täis, žiletiga on

nahale kriibitud “värdjas”. Kange mehe kõnnak, püksid laiad nagu purjed, peas sügav lohk. Ise ütleb, et mingist autoõnnetusest, aga selle kirjeldus on võetud pigem mõnest odavast lõõmafilmist.”

Ta hakkas riidest lahti võtma.

“Ja mis sul jalaga on?” küsisin.

“On näha, et lonkan või?”

Ütlesin, et nagu oleks jah.

“See...” ta viibutas ebamääraselt käega, nagu kaheldes, kas tasub mulle rääkida. “See Hughes – tal on mingi eesnimi kah, mul pole see meeles, kõik nimetavad teda Hughesiks – ta on selline *rahutu*. Õde, kellega ma valves olin (muide ülikooli tudeng, kahekümne ühe aastane),” ta muigas kavalalt, kuid tõsine kohe. “Tema rääkis, et Hughesil piisab vähimastki põhjusest, et lõhkuma hakata. Teda palatisse elama ei lasta, ööbib isolaatoris, magama jääb ainult unerohuga. Õde ütles, et oli ükskord Hughesi millegipärast meelega närvi ajanud ning too oli osakonnas kaks akent puruks lõõnud.”

“Pole viga.”

“Jah, ei ole. Aga kui sa ta kogemata ise närvi ajad ja ta sulle endale kallale tuleb, siis on oi kui paha.”

“Millega sa ta siis närvi ajasid?”

Scott pööras mulle selja ja hakkas midagi kapis kohmitsema, öeldes, et lina tahab vahetamist. Ta olevat sellega juba kaks nädalat maganud ning veel natuke ja see muutub juustuks.

Kordasin oma küsimust.

Scott ajas ennast sirgu ja ütles tuseselt, et ei tohi mulle rääkida, mis haiglas toimub. See olla meditsiinitöötaja kohus patsiendi ees. Ma ei hakanud teda välja naerma, kas või selle pärast, et ta näitas mulle oma jalga, mille sääremarjal just kinniõmmeldud haava oli Hughes uuesti katki rebinud. Polnud viga, vaatepilt oli ahvatlevast kaugel. Korralikult mäda.

“Võib-olla jään lombakaks,” kommenteeris Scott naeratades ning pugus voodisse teki alla. Minuti pärast norskas ta magada.

*

Ma lugesin jälle lambivalgel raamatut, kui Scott hakkas järsku rääkima. Alguses ma võpatasin, siis vaatasin tema poole. Ta magas ning kõigest sonis. Haiglatöö oma kahekümne nelja tunniste graafikutega oli ta täiesti ära kurnanud.

Ta liigutas rahutult tekki ja heitis padja põrandale (selle oli ta unustanud magama minnes pea alla).

“Kurat,” pomises ta, “kus mu teksased on, ma ju pesin nad puh-taks...”

“Tooli peal,” sosistasin.

Ta ei kuulnud nähtavasti mind, sest ajas ennast voodis neljakäpuli ja hakkas midagi oma pea alt käega kobades otsima.

“Tal on siin haav, õde,” sonis ta, “mingi autoõnnetus, ta ütles... Jah, ta valetab, muidugi, ma tean, ega ma ei usukski... Ei, õpetajale läks ta noaga kallale, seda ma usun, ta on selline närviline... Mina ju kõigest küsisin, kas ta ei tahaks habet ajada, ja tema tuli mulle kohe küüntega kallale...”

Scott vajus pikali. Kuulasin teda vaikides. Ta vähkres teki all — nähtavasti oli tal väga palav. Heitis siis ka teki põrandale ja sosistas vaikselt:

“Rahune, Hughes, rahune, ma ei ole satanist, ära karda... Ei, saatan ma kah ei ole... Rahune maha, kurat võtaks!” karjus ta korraga vihaselt ja ärkas oma poolehmunud-poolähvardava hääle peale üles.

Ta ajas ennast uimaselt istuli ja vaatas mittemidaginägeva pilguga segaselt ringi, küsis minult, kas ta on juba kodus ja mis kell ma ta üles ajan, ning vajus uuesti norinal pikali. Enam ta midagi ei rääkinud. Mina suutsin uinuda alles poole kolme paiku, ehkki uni kippus pidevalt silma ja raamat vajus raskelt rinnale.

Hommikul ei olnud Scottil öine vahejuhtum enam meeles. Ta ainult naeris.

7

Järgmine päev oli meil vaba. See tähendas seda, et me Scottiga pidime taas saladuskatte all, et isa ei teaks, et me koos oleme, linna minema. Koos väljas käimine oli meil lapsepõlvest peale millegipärast keelatud.

Käisime mrs. Morrow' poekeses, vanapreili oli odavate kommide hinda pisut tõstnud, kuid meile andis sama hinnaga, mis varengi.

Kui me uksest, mis asus maapinnast pisut allpool ja tekitas tunde, nagu astuksime välja keldrist – nii me seda poodi nimetasimegi –, välja päikese kätte astusime, teretas Scott ühte kõhnukest tumepruunide põhjatute silmadega umbes kümneaastast poisikest, kes meist möödus. Poiss peatus võpatades, vaatas talle otsa, näonahk päevitunud, seljas odavad vanad riided, vanamoelised viigipüksid pisut pikad, naeratas, kissitades silmi vastu päikest.

“Kuidas sul läheb?” küsis Scott.

Poiss heitis mulle argliku pilgu, kuid Scott ütles, et mind ei ole vaja karta, sest ma olen tema vend. Poiss naeratas uuesti vaikides.

Scott pakkus talle sõbralikult naeratades kommi, mida me just olime ostnud, kuid poiss ütles ära – ehmunult, nagu mulle näis, – ja läks kiiresti edasi. Isegi head aega ei öelnud.

“Sinu sinine silm peletas ta ära,” ütlesin, kui poiss nurga taha kadus.

“Vaevalt,” lausus Scott, nagu kusagil eemal viibides. Me hakkasime ükshaaval raskest pabertuutust komme võtma. “Head kommid, kahju, et ta ära ütles. Tema ema neid talle lubada ei või. Tead,” pöördus ta korraga minu poole, “see poiss istus terve viimase nädala, mis ma teda nägin, oma palati akna peal ja muudkui nuttis, tema ema oli lubanud talle järele tulla, kuid ei tulnud ega tulnud. Ükskord, kui Martin, see poiss, liiga ülemeelikuks läks, ma koguni tuletasin talle meelde, et kui ta ei ole tubli poiss, siis ta jääb veel pikaks ajaks haiglasse... Õhtul ta jälle nuttis... Ma olin ikka paras siga.”

Sõime vaikides komme.

“Kas ta polegi siis hull?”

Läksime kahe auto vahelt üle tee ning laskusime jõe äärde pargipingile, kus me alati istumas käisime, kartmata, et isa meile siin peale satub.

“Muidugi ei ole. Tal oli enureesi probleem, tegi öösiti alla, nähtavasti hirmust... Ja kui ema lõpuks talle järele tuli, olid poisil pisarad silmas, kuid ema... Ema võttis Martinil esimese asjana kõrvast kinni ja küsis jahedalt: *“Kas sa nüüd koju kah tuled?”* Ning kui ta minema läks, ütles ta mulle veel kuidagi poolnaerdes: *“Minu juurest ta juba ei pääse mitte kuhugi...”* Tema sõnad ajasid mulle judinad peale.”

“Aga kui me Hughesi peale satume, ütled talle kah tere ja pakud kommi?” küsisin naerdes. Vahtisin tõtt partidega, kes jälgisid meid näljaste silmadega, anudes endale tükikest meie maiuspaladest.

Scott tõsines, tema nägu läks uuesti pilve.

“Vaevalt. Hughes on isolaatoris. Teda linna ei lasta. Kui ta poolkinises osakonnas oli, siis olevat käinud linnas jalutamas, vähemalt ise ta räägib nii... Muide, seesama Martin, ta õrritas ükskord Hughesi, ütles, et too ongi vördjas, nagu käe peale kraabitud, ning mul andis pingutada, et hoida Hughes temast eemal. Hughes lubas tal kõri läbi lõigata...”

Tahtes olla kaval, küsisin:

“Kas ta süüdistas seda Martinit kah satanistiks olemises?”

Scott pöördus järsult minu poole. Tema silmad läigatasid veidralt, neis võis olla raev või ehmatuse või veel midagi, ma ei saanud aru, mis.

“Miks sa seda küsid?”

“Sa ise öösel sokkisid selle kohta.”

Scott muutus näost kaameks.

“Ma rääkisin öösel?”

Noogutasin naerdes, kuid minu naeratus kustus kohe. Scott läks näost lausa surmvalgeks, kas äkki ehmatusest?

“Kuradi sigadus!” pomises Scott, pöördudes partide poole. Natukese aja pärast ta küsis: “Mida ma veel rääkisin?”

Ütlesin, et mitte midagi erilist. Midagi teksaste kohta, satanistidest ja tea millest veel. Küsisin, kas ta ikka veel ei taha mulle mitte midagi Hughesi kohta rääkida.

Ta pöördus järsult minu poole. Tema jahedast pilgust jooksis mul värin üle selja, justkui oleks mulle krae vahele sulav jäätükk susätud.

“Ei. Võib-olla kunagi pärast, kui ta viiakse meie osakonnast minema. Kaua polegi oodata. Nad ei tohi teda üle kolme nädala enam pidada... Või kui ma selles pörgulises selgusele jõuan.” Minutilise vaikuse järel ta lisas: “Kui ma need kolm nädalat ainult vastu pean.”

Vaatasin talle otsa. Ta jälgis keskendunud, mittemidaginägeva pilguga näljaseid parte, kes ei saanud nähtavasti kuidagi aru, miks me neile midagi ei pilla. Viis minutit valitses meie vahel sünge vaikus, mille katkestas mingi hallipäine vanatädike, kes laskus meie kõrvale pingile, kraamis krudisevast kilekotist välja kaks saia ning hakkas

partidega vesteldes neid toitma.

Scott ajas ennast vaikides püsti, andes mulle märku, et aeg on minema minna. Kommidest ta keeldus, ütlemata, miks — ju vist polnud isu — ning ma pidin kõik üksi ära sööma.

*

Lõunasöök möödus vaikides. Kui Scott oli seenesupi lõpetanud, tõsis ta kiiresti laua tagant püsti ja ütles, et peab linna minema. Ilma minuta, täpsustas ta. Ütles, et talle oli üks tuttav helistanud. Kontrollis, et mündid oleksid kaasas – talle meeldis igal võimalusel telefoniautomaati kasutada –, ja läks. Ma olin kindel, et ta läheb oma tüdrukuga kohtama.

Mina käisin samal ajal oma sõprade juures, mängisime arvutiga, vaatasime televiisorit, helistasime tüdrukutele ja jõime tumedat John Smithsi õlut. Kui kell lõi seitse, olin mina kodus, teised mürgeldasid edasi, kasutades õnnelikku aega, mil vanemaid ei ole paar päeva kodus.

Scott oli juba toas. Ta istus sünges vaikuses laua taga, kõrvaklapid peas, selg küürus, ja kuulas raadiot. Ühe käe sõrmed trummeldasid muusika taktis lauda, teisega hoidis ta mingis meeletlikus poosis peast kinni. Ta ei pannud tähele, kui ma sisse astusin.

Koputasin tema ette lauale. Ta võpatas ja tõstis mulle oma niisked silmad.

“Mis juhtus?” röögatas ta.

“Räägi vaiksemini, pagan,” nähvasin. Õlu oli tuju lõbusaks teinud. “Paps võib kuulda...”

“Mida?”

“Võta klapid peast ära, siis kuuled paremini.”

Ta võttis klapid peast ja vaatas mulle uuesti otsa.

“Mis juhtus?” küsisin voodisse vajudes. “Sul on silmad punased nagu küülikul.”

“Tüdruk, raibe, ei tulnud kohale,” vastas ta seina poole pöördudes. “Sinul jälle käivad õllehaisud üle pea. Mis oleks, kui kutsuks papsi siia, mis?”

“Ta teeks minust küülikuprae.”

Puhkesime naerma. Vaatamata pisut liiga lõbusale tujule panin ma tähele, et Scotti naerus on mingid hüsteerilised noodid.

“Kuule, mees, sul on midagi juhtunud,” asusin otse asja kallale. Tavaliselt sulgus Scott sellise lähenemise peale üldse, kuid seekord oli tema tuju vist nii mäda, et ta vastas kohe:

“Kohtamisele ta ei ilmunud. Ma helistasin talle koju. Ema võttis toru ja hakkas mind söimama. Ütles, et mina olen vastutustundetu pägalik, kes on tema tütre hulluks ajanud. Lõppes kõik hüsteeriaga, millest võis vaid aru saada, et tema tütar on mingis haiglas. Siis võttis toru isa, kuid mina panin enda oma hargile. Kõrini sai, raisk!”

“Mis haiglas?”

Scott pöördus minu poole, punased silmad läigatasid.

“Ta ei öelnud. Kuid ma tean, et ta käis kunagi psühhiaatri juures, nii-öelda konsultatsioonil. Tal esinevad vahel sellised *raskemad perioodid*. Siis kui ta püüab sinu nähes endal näiteks veene läbi lõigata. Või auto alla viskuda. On ikka loom küll!”

Ta põrnitses vihaselt seina enda vastas, pani siis kõrvaklapid uuesti pähe ja lülitas raadio sisse. Paari minuti pärast avas ta uuesti suu, kuid rääkis juba sootuks muust. Ta oli mööda linna jalutanud, näinud jõe ääres mingit purjus noorte meeste seltskonda, üks neist oli ainult ujumispükstes, selline päevitunud nolk. Kõik maani täis, üks ärples autoteel, karjus midagi autodele, ujukates sepp aga nuttis, ila suust tilkumas, ja halas midagi oma isast. Isa, ära tee, isa, palun... ja nii edasi. Lõpuks vajus pikali ja nuttis oma purjus pisaraid mullasesse murusse, pooltühi õllepudel kõrval vahutamas.

Scott oli vihane, kui ta seda kõike rääkis, seda oli tema häälest selgelt tunda. Muusika mõjus talle alati niimoodi – kutsudes esile kas tugevaid negatiivseid või positiivseid emotsioone. Ma ei usu, et ta eriti mõtles sellele purjus ilatsejale, kes tema sõnade järgi ei teadnud, mida elust otsib. Pigem mõtles ta oma tüdrukule ja homsele vahetu- sele hullumajas.

Öö möödus õnneks rahulikult, kuigi vastu hommikut ärkasin ma selle peale üles, et keegi puudutas minu teki alt paistvat jalga ja kattis mu tekiga. Oli see siis minu vend või lihtsalt unenägu, igatahes magasin ma järgmisel hetkel rahulikult edasi.

Päeval käisin ma jälle üksinda pargis jalutamas, pärast lõunasööki kuulasin aga raadiot. Hommikust peale oli taevas pilves, viie paiku hakkas koguni vihma sadama. Kell kaheksa olin ma uuesti aknalaua peal, minus justkui töötas juba kellamehhanism, mis määrab automaatselt mingi tegevuse alguse ja lõpu. Millegipärast kartsin ma väga, et Scott ei tule õigeks ajaks koju, kuid veerand üheksa ilmus tema märg lõdisev kuju tänavanurgale ja lipsas kiiresti sooja esikusse.

Ta ei hakanud sööma, vaid tormas kohe üles ja vajus läbimärgades riides tuppa. Kui ta ümber pööras ning ma tema nägu nägin, tardus õnnelik tervitus mu suule. Hetke vahtisin teda tummalt, seejärel küsisin aeglaselt:

“Kes seda sinuga tegi?”

Tema nägu oli täis sinikaid löökidest ja nähtavasti ka näpistustest, piki põski jooksid kriimustused, otsekui oleks ta mingi lõukoera rünnaku ohvriks langenud, kaelal ilutses suur plaaster.

“Hammustus,” ta puudutas kaela. “Ma loodan, et see neetud Hughes ei ole marutaudis.”

Vaikides võttis ta riidest lahti. Minuti pärast avanes vaikselt toauks – ma ei kuulnudki, millal ema siia hiilida oli jõudnud –, kuid Scott ütles ärritunult, et ta ei ole näljane. Olevat mingis pubis paar võileiba alla lasknud. Ma olen kindel, et ta valetas.

“See polnud minu süü,” ütles Scott, kui ema kerged sammud mööda koridori eemaldusid. “Täna olin ma vahetuses ühe noore stažöör-õega, kes mainis Hughesile mingi tüdruku nime. Naljakas, aga ma võpatasin, sest minu tüdrukul on samasugune nimi... Aga see selleks. Hughes asus aknaklaaside kallale. Kaks lõi kohe rusikatega läbi, ja kui ma teda peatada üritasin, kargas mulle küüntega näkku. Kurat, mul oleks pidanud veel keegi abiks olema, üksinda oli sellest härjast võimatu jagu saada!”

Ta heitis voodisse.

“See põrguline, ma mõtlesin, et ta kägistab mu ära, kuid ma suutsin ta ikkagi voodile panna, õde sidus ta naksti kinni ja tegi süsti. Väike süst, aga tegi Hughesi korruga nii rahulikuks ja paiks, et... Ta jättis isegi oma karjumise pooleli. Õigel ajal kah, muidu ma juba mõtlesin, et ta kavatseb mu hulluks karjuda... Pärast istus isolaatoris ja vahtis

süsimustade silmadega aknast välja, minuga ei rääkinud, ainult vahtis otsa...”

Ta ajas end veel kord istuli, vaatas elektroonilist äratuskella, mille oli ekstra haigla jaoks ostnud, ütles, et homme on jälle vaja vara üleval olla, ning keeras ennast teki alla.

“Kõigest nädal on mul teda veel kannatada,” pomises ta enne magamajäämist ning pööras ennast külili.

9

Päevad venisid üha pikemaks, ma ei suutnud enam leida midagi, millega aega edukalt laiaks lüüa. Pargis ilma Scottita jalutada ei pakkunud huvi, sõprade juurde ei viitsinud samuti minna. Seepärast olin ma äärmiselt õnnelik, kui sai veel üks kaheteisttunnine ajajärk minu elus mööda saadetud ning tänavanurgale ilmus haiglast koju tulev Scott.

Täna sõi ta vaikides köögis. Ma kuulsin jälle, kuidas ema üritas temaga millestki rääkida. Mul ei olnud tuju neid pealt kuulata, kuid siiski sain ma aru, et Scott on millegi tõttu tõsiselt vihane. Isa oma toast nina välja ei pistnud. Ta ei puutunud Scottiga enam peaaegu üldse kokku.

Mornilt ronisid Scotti sammud trepist üles, ta astus vaikides tuppa. Viskas mulle tervituse ja laskus laua taha. Võttis välja pliitsi ja paberi, pani midagi kirja.

“Noh, kuidas sul läks?” küsisin, sest vaikus muutus rõhuvaks.

“Hughes lasti täna välja,” pomises ta kirjutamise tagant. Minuga ta õnneks nii mornilt ei rääkinud, see privileeg mul teiste pereliikmete ees oli. “Ta ütles, et on rahulik, ning tema arst lasi tal jalutama minna. Kui ta tagasi osakonda tuli, oli ta õlut joonud ning mulle ta ütles, et on hankinud uue noa.”

“Noa?”

Scott pöördus minu poole.

“Jah, noa. Tead, selle, millega lõigutakse liha enne praadimist. Põrguline!” Ta pöördus jälle paberite poole. Ma sain aru, et ta kirjutab paberile sedasama, mida mulle räägib. “Tema süsimustad silmad läikisid, kui õde oli koridori teises otsas ja ta mulle kuuma õhku näkku hingates sosistas: *“Ma sain uue noa, Scott, tead ju, mis see tähendab?”*”

Sigadus! Kui ma õele sellest rääkisin ja me Hughesi läbi otsisime, ei olnud tal mingit nuga. Kuid ma olen kindel, et tal on see kusagile peidetud. Täiesti kindel.”

Scott näris rahutult pliiatsit. Luges kirjutatu veel kord läbi ja ütles siis mulle:

“Ma ei tohi tegelikult sulle mitte midagi rääkida. Aga tead, on selline bulgaaria või rumeenia muinasjutt, kus kuningal olid pikad eeslikõrvad ja seda hoiti saladuses. Iga juuksur poodi kohe üles. Aga ühest poisist, kes neid kõrvu nägi, hakkas kuningal kahju, poiss jäeti ellu, tingimusel, et ta hoiab kõike saladuses. Poiss ei suutnud, kaevas maasse augu ja rääkis sellesse oma saladuse. Sinna kohta kasvas puu, millest üks karjus tegi vilepilli, ning see vilepill rääkis puhumisel kogu saladuse välja. Vaat selline muinasjutt on olemas. Aga nüüd tahan ma põrgulikult magada, sest homme on raske päev.”

Ta loivas voodi juurde, võttis riidest lahti ja vajus pikali.

“Homme on raske päev,” kordas ta. “Ma palusin endale veel ühte hooldajat abiks, aga vaevalt, et ma saan. Sellisel juhul tuleb mul üksinda hakkama saada. Õde ütles, et homme tuleb meie osakonda tagasi ka Sammy ja veel mingi tugev märatseja-skisofreenik. Kunagi teevad nad minust verise biifsteegi, küll sa näed, Guy,” ütles ta mulle naljatledes. Ma kahtlustan, et see oli hüsteeria. Enne magamajäämist ta lisas: “Igatahes Hughesi pean ma kannatama nüüd ainult viis päeva. Ja neid tema süsimusti silmi, millega ta mind kogu aeg vahib, nagu tahaks midagi öelda. Ainult viis päeva...”

10

Hommikul juhtus midagi täiesti ootamatut. Kell oli arvatavasti alles viis, kui Scott mu üles ajas. Ta oli juba riides ja nähtavasti hambaid pesnud, sest rääkides tuli tema suust tugevat hambapasta lõhna.

“Mis juhtus?” küsisin pahuralt läbi kokkukleepuvate silmade. “Lase mul magada, idiot!”

Viimase sõna peale ta solvus, sest lasi mu kohe lahti, kuid ütles siiski jahedalt:

“Ma tahtsin sind kõigest paluda, et sa mulle täna kella seitsme paiku vastu tuleksid. Oleks hea, sest... Sa tead, miks.”

“Mitte midagi ma ei tea!” kähvasin tuseselt ja tõmbasin teki üle

pea. Mõtlesin, et see siga ajas mul ju une täielikult ära, kuid hetke pärast vajusid silmad uuesti kinni. Kuulsin vaid, kuidas Scott ütles vihaselt:

“Kuradi laiskvorst, ei saa venna jaoks ka midagi teha!”

Enam ei kuulnud ma midagi, sest vajusin uuesti sügavasse unne. Kuid hommikusöögi ajal tulid Scotti sõnad mulle õnneks meelde. Samuti meenusid tema eilsed sõnad selle kohta, et Hughesi lastakse linna jalutama, ning igaks juhuks otsustasin olla kell seitse haigla juures.

*

Nagu enamikul inimestest on ka minul tugev antipaatia hullumajade suhtes. Scott ütleb, et see on lihtsalt teadmatusesest. Võib-olla. Mulle piisas igatahes teadmisesest, et need viis suitsu tõmbavat pidžaamas patsienti sissepääsu juures võivad vabalt mis tahes terariistad välja kraamida ja mind nendega korralikult torkida, kui neile just süsti tehtud ei ole. Eriti võigas oli mingi väikest kasvu paljaks põetud peaga noormees. Tüse, altkulmupilk, kõrvarõnga küljes žiletitera, laubal, ligikaudu juustejoonel, punetamas pikk värske haav, justkui oleks ta endal üritanud skalpi maha võtta.

Võtmetega vehkides – Scott oli mulle seletanud, et kolisevad võtmed on üks personali tunnuseid, – möödusin ma neist, tundes endal nende jälgivaid pilke. Seest oli mul täiesti külm. Mõtlesin, et ainuüksi see, et päevas peab kaks korda – vahetuse alguses ja lõpus – sellest seltskonnast mööduma, võib närvid nii ära rikkuda, et satud ise nendega ühte mesti. Pole siis ime, et *selle* haigla töötajad saavad kaks nädalat pikema puhkuse – “pideva vaimse närvipinge kompensatsiooniks”.

Uuesti selles sünges fuajees ringi vaadates lootsin, et Scott tuleb võimalikult kiiresti. Kell seinal näitas kümne pärast seitse, nii et mul tuli tervelt kümme minutit piinelda.

Haiglas valitses vaikus. Apteek oli juba suletud, ainult garderoobi juures istus seesama mees ja, nagu mulle näis, luges sedasama lehte, mida tookord, kui ma olin siin esmakordselt, oli lugenud apteegimüü-

ja.

Kellegi jahe käsi langes selja tagant mu õlale.

Karjatasin.

Ja pöörasin kiiresti ümber.

“Scott, kurat, sa ehmatad mind!” pahvatasin pahaselt, tundes siiski kergendust, et ei peagi nii kaua ootama.

Ta naeratas kahvatult ja ütles, et läheb vahetab riided. Ma oodaku teda veel viis minutit. Tahtsin talle midagi õige teravat öelda, kuid juba oli ta läinud. Ma panin vaid tähele, et ta vahib kuidagi ettevaatlikult ringi. Otsekui aetaks teda taga.

Tagasi tuli ta nelja minuti pärast, näost ikka veel sama kahvatu, ainult mitme päeva vanused sinikad tõid mingit vaheldust tema näo värvi. Alles praegu märkasin ma, et ta oli kohutavalt kõhnaks muutunud. Varem nagu ei pannud seda tähele. Ka habe oli tal vist juba pikemat aega ajamata.

“Lähme,” viipas ta mulle käega.

Purskkaevu juures ta peatus järsku.

“Vaata seda purskkaevu,” ütles ta. “Täna ta töötab. Ma ei teadnudki, et ta töötab ainult erandjuhtudel. Siis, kui inimene siin surma saab. Seda ütles mulle tänane valveõde, seesama, kes ajas Hughesi tookord närvi, nii et see aknaid lõhkuma hakkas.”

“Kes siis surma sai?” küsisin.

“Üks teiselt korrusel, deprekas. Ma nägin, kuidas ta aknal kõõlus, aga kuidas ta alla hüppas, seda ei näinud. See oli mingi Hughesi sõber,” lisas ta kuidagi rõhuga. “Endine palatinaaber.”

“Ja mis see Hughes siis tegi?” ma vaatasin rahutult ringi. Ma ei saanud aru, mida see neetud Scott seda kaevu nii põrgulikult vahib. Justkui hüpnotiseeritult.

“Hughesile ei öeldud, kuid ma olen kindel, et ta sai teada – siin levivad jutud kiiresti nagu katk. Me vaatasime televiisorit, ta oli täiesti rahulik, ainult rääkides tõmbles pisut närviliselt. Õde oli köögis, kui Hughes ütles, et ta teab, et ma olen satanist. Ta teab, et mina korraldasin selle depreka surma, tollel olevat samuti olnud probleeme satanistidega. Õnneks oli Sammy isolaatoris, päris vaikselt istus. Võib-olla tema nägi aknast, kuidas too alla hüppas, isolaatori aknad on just teise tiiva poole. Olgu, lähme.”

Kergendatult hinge tõmmates järgnesin noruspäi kõndivale Scottile. Kuid kohe tõmbusin uuesti pingule – pidime veel kord mööduma ukse juures istuvast seltskonnast.

Järsku Scott peatus, ma tormasin talle otsa ja pistsin vihaselt vanduma.

“Mis on?” küsisin tigidalt.

“Ei, ei midagi. Lähme edasi,” ütles ta hajameelselt, kuid ma panin tähele, et tema pilk oli naelutatud väljapääsu ees vaikides istuva seltskonna külge.

Kui me välja astusime, heitsin ma neile uuriva pilgu. Paar vanaeite, üks tõmmu joomarinägu päikesepriilide ja käreда häälega, mees, too punase haavaga noormees oli kadunud, kuid tema asemel istus... see poiss. Suits sõrmede vahel, lühikesed mustad juuksed, ümar nägu, veriseid kriimustusi täis paljad käsivarred ja süsimustad silmad, mis vahtisid ainiti Scotti. Ta vastas täiesti venna kirjeldusele, ainult midagi oli temas siiski teistmoodi... Millegipärast tekkis mul tunne, et ta ei olegi...

Siis arvasin ma, et see on jama. Hiljem selgus, et ma eksisin. Igatahes oli selge, et see patsient seal on Hughes.

“Kas see oligi tema?” küsisin erutatult, kui olime haiglast natuke eemaldunud ja astusime mullasele teerajale, mis viis parki.

Scott noogutas vaikides. Ta oli näost lubivalge ja pomises, et nad siiski lasid ta jalutama.

Heitsin veel kord pilgu selja taha ja peatusin.

“Scott...” sosistasin.

Vend seisatas.

“Mis on?”

“Hughes on läinud...”

Scott tõmbas raskelt hinge.

“Lähme kiiresti koju,” ütles ta, vabastades mind sellega mingist tardumusest.

Kuid kogu tee jooksul heitsime mõlemad pilke selja taha, põõsastele ja mööduvatele inimestele. Scotti hirm oli nakatanud ka mind ning õhtul magama minnes ei suutnud ma kella kaheni uinuda. Ma vaatasin pidevalt aknast välja ning ükskord nägin isegi mingit jässakat kogu põõsaste varjus hiilimas, kuid Scottile ma sellest ei rääkinud.

TIIA JOHANNSON
"Nimeraamat" 1996, 2:26

Video on pühendatud 28. septembril
1994. aastal MS "Estonia"
katastroofis hukkunud inimestele.

Algselt oli see tehtud SKKEK
aastanäitusele "Eesti kui märk", mida
kureeris Ants Juske. Kõik hauakivid
on filmitud Eesti surnuaedades,
sealhulgas "Estonia" katastroofis
hukkunute ja minu enda perekonna
liikmete omad.

Ta vähkres oma voodis. Kuulas raadiot, heitis teki kõrvale. Oli kohutavalt palav. Kui ma magama jäin, ei suutnud tema nähtavasti ikka veel uinuda, sest öösel, kui ma rahutu une vahepeal korraks silmad avasin, nägin ma teda laua äärel krõnksu tõmbununa istumas ja aknast välja laternavalguses magavat tänavat vaatamas.

Hommikul selgus, et ta ei olnud maganud mitte minutitki.

11

Järgmisel päeval ei läinud me kuhugi. Me teadsime, miks, kuigi juttu sellest ei teinud. Isa hakkas kohe mürglit lööma, rääkis, et me oleme tema kaelal elavad muidusööjad laiskvorstid. Ema sõnadest, et Scott tahab kunagi ka puhata, ei teinud ta välja. Sõimas siis mind. Õnneks läks ta kuni lõunasöögini Alpha ja Walteriga jalutama.

Me istusime vaikides oma toas, Scott kuulas raadiot, kuigi ma kahtlen, kas ta seda kuulis. Mina lugesin järjekordset kriminulli. Imestusega panin tähele, et poole tunni jooksul lugesin ma läbi ainult kaks lehekülge ja nendestki ei mäletanud mitte midagi.

“Täna lastakse Sammy isolaatorist välja,” ütles Scott raadiot välja lülitades. “Ma rääkisin tema arstiga. Muide, paarilist ma endale ei saanudki, vanemõde leidis, et Sammy, Hughes ja see uus – Bert – nad on piisavalt rahulikud. Igatahes peaks ma neist füüsiliselt jagu saama, sest nad polevat eriti kokkuhoidev punt. Piisab, kui ühest jagu saada, ja teised juba kardavad siis vastu hakata, see on tema loogika. Minu juttu, et Hughesil on nuga, ta ei uskunud. Ta hoopis vaatas mind nagu hullu ja teatas, et Hughesi on kontrollitud – nuga ei ole.”

Vaikisime. Tänaval sõitsid üksikud autod, taevas kiskus jälle pilve, vaatamata hommikusele elurõõmsale päikesepaistele. Ema oli läinud turule, me olime majas täiesti üksinda.

“Nad tohivad linnas viibida pärast lõunasööki kuni kella kümneni,” jätkas Scott. “Ametlikult. Tegelikult on see Sammy ka kahepäevaseid reide teinud. Ja ikka lastakse neid linna. Pealegi on neil raha. Nad võivad ennast varustada terve Sheffieldi nugade komplektiga.”

Scotti häälest aimus paanika. Ta jäi vait ja kuulatas. Vastu akent langesid esimesed vihmapiisad. Ta tõmbas kergendusega hinge.

“Kõigest vihm... Täna on mul öine vahetus. Viimane vahetus sel nädalal. Siis viiakse Hughes minema teisele korrusele. Ainult tänane

öö vaja veel ära teha... Kurat, ma olen kindel, et nad on juba pikemat aega selleks valmistunud. Hughes on pidevalt linnast tulles midagi kaasa toonud, kuigi palatis tal mitte midagi ei ole. Kogu aeg sosistavad Sammy ja Bertiga, aga kui mina olen läheduses, siis jäävad kohe tigidalt vait.”

Vaikisime.

“Kuule,” alustasin. Mind oli see küsimus terve päev piinanud, sest mul oli tõepoolest tunne, et... “...kas sulle ei ole jäänud muljet, et see Hughes on... mmm... pisut liiga... naiselik?”

Scott vaatas mulle arusaamatult otsa.

“On või?”

“Ma ei tea, aga... Tal on sellised naiselikud näojooned... Kui ma just ei teaks, et ta on poiss, siis ma arvaks kindlasti, et see on tüdruk... Ja käed, õrnad sõrmed nagu tüdrukul...”

“Ma ei usu. On igasuguseid mehi,” Scott pööras pilgu mujale, kuid läks siis korraga näost kahvatuks ja lisas: “Võib-olla on tal alaväär-suskompleks ja sellepärast ta lõhubki aknaid, kui... kui...”

Ta ei lõpetanud. Selle asemele kargas ta paaniliselt püsti, nagu surnuvalge, sinikad punetamas, ja jäi mulle lõõtsutades otsa vahtima. Ta sai siiski endast nähtavasti jagu, laskus uuesti toolile, pani kõrva-klapid pähe ning lülitas raadio käima. Heli keeras ta nii kõvaks, et isegi mina kuulsin selgelt, mis muusikat ta kuulab. Ta vahtis otse enda ette ega öelnud enam sõnagi.

Kui ma õhtul temaga haiglauksel hüvasti jätsin, välgatas ta silmis mingi ebatavaline ilme. Võib-olla tuli see kõigest veidrast valgustusest või klaasuksest. Kuid millegipärast oli mul tunne, nagu seisaks minu ees hull.

*

Koju kõmpinud, läksin kohe oma tuppa, enne kui isa jõudis välja vaadata ja hakata mind jälle muidusööjaks söimama. Kõikjal valitses mingi sünge vaikus. Isegi isa toast kostvas Walteri kilkamises ja isa naerus oli midagi ülepingutatult võltsi. Alpha haukus rahutult, kui keegi majast mööda läks, ja sai emalt keretäie. Pärast kuulsin, kuidas

TIIA JOHANNSON

“Klõpsutasin oma südant”. 1997,
5:08

Alguses viskab mu poeg merre pudeli.
Sõnum pudelis, mis võib ja võib ka
mitte jõuda kellegini. Postisaadetis,
mis tähendab appikarjet, kuid pole
teada, kas keegi seda kunagi kuuleb.
Minu süda, tavaline inimorgan pildi
peal, kus pole jälgegi valust.

---

ema ta oma magamistuppa vedas. Koer kähises meeletult, üks lendas nende järel pauguga kinni. Hiljem oli kuulda ema nuuksumist.

Närisin küüsi – Scotti harjumus, mida ma vihkan, kuid millesse tal oli õnnestunud nakatada ka mind.

Kell kaksteist heitsin magama. Und ei tulnud. Väänlesin rahutult voodis.

Neil kõigil on noad.

Ajasin ennast püsti ja tõmbasin kardina vihase kärinaga akna ette, sest tänavalt sisse langev laterna valgus segas magada. Heitsin uuesti voodisse. Panin silmad kinni. Helepruunist kardinast oli vähe kasu ning minuti pärast hakkasin ma jälle rahutult vähkrema.

Ma ei saa asendajat... Sa oled satanist, sina korraldasid selle surma...

Ma olin täiesti kindel, et neil juhtub seal täna midagi, kuid tundsin, et ei saa sinna midagi parata.

Ei, ütlesin endale, see on lollus. Legendaarne hirm hullude ees. Nagu Scott ütleb, põhjustab seda inimeste teadmatus. Tegelikult ei pidavat nad sugugi nii hirmsad olema, kui ainult poleks seda hullumeelsuse oreooli nende pea ümber...

Mulle meenusid Scotti veidralt läikivad silmad. Siis Hughes. Õnneks polnud ma Sammyt näinud ega saanudki kunagi näha. Väsinud peas hakkasid kõik asjad segunema: noad, Scott, Hughesi kriibitud käed. Siis lisandus sellesse puntrasse veel too väike kõhnuke Martin, isolaator, mida ma polnud samuti näinud, hiiliv kogu põõsa varjus, soniv Scott; viimaks hakkas see segapuder keerlema ja muutus üheks hirmsaks karusselliks, millest kiskus mu välja ema karjatus hommikul kell kaheksa.

Segaselt avasin silmad. Ema karjatus kordus, siis läks see üle kriiskamiseks, siis nutuks. Ma ei saanud ikka veel midagi aru. Laua-lamp minu voodi küljes põles – olin ma ta välja lülitada unustanud? –, ajasin enda segipööratud linade alt välja, kuulsin isa vihast röögatust: “Mida?!” mingit kolksatust. Kui ma alla jooksin, selgus, et ema oli põrandale pikali vajunud, tema õlad rappusid, ta kriipis küüntega toolijalga. Isa hoidis telefonitoru, nägu lubivalge, ilma aluspüksteta, nagu ta alati magas, ainult villase pluusi väel. Ema puhkes läbi nutu kriiskavalt naerma.

Isa pani toru hargile ja röökis talle, et ta lõpuks ometi vait oleks,

käratas mulle, et ma ei oleks tal jalus, ja tormas kaame näoga oma tupp. Pannud kuidagimoodi riidesse, juuksed segamini, hambad pesemata, tormas ta üle kriiskava ema astudes alla esikusse ja sealt garaaži.

Ma teadsin, et midagi on juhtunud.

Kuigi ta röögatas mulle uuesti, et ma ei segaks teda, kui ronisin auto tagaistmele, ei teinud ma sellest välja. Ka tema vist ei teinud. Ta nuttis. Tundsini, et mööda minu põski veerevad alla rasked soolased tilgad, ning hetke pärast, kui auto sööstis meeleheitlikult kaapides tänavale, purskasin nutma.

*

Ma teadsin kogu tee, et midagi oli juhtunud. Ma ei imestanudki, kui isa peatas auto linnahaigla ees (tee peal oleks me mitu korda võinud teha avarii ning päeva lõpus tuli isal maksta kaks trahvi), ta tormas mind järele ootamata välja ja kadus automaatselt avanevate klaasuste taha.

Edasi läks kõik kuidagi täiesti rahulikult. Ronisin autost välja, astusin pidžaama väel haigla fuajeesse, kus tunglesid inimesed, küsisin, kust ma võiksin leida kedagi, kes tegeleks Scott Matthewsiga. Mind vaadati kui ogarat, ma arvan, kuigi meeles seda ei ole. Pea oli lootusetult segamini.

Keegi juhatas mu arsti kabinetti, kus juba istus isa. Ma ei mäleta, mis ta tegi, nuttis või naeris, karjus või vaikis, kes teab. Arsti jutust sain ma ainult aru, et Scott oli hullumajast siia toodud tõsiste noahaa-vadega rindkere piirkonnas, vist oli üks kops kahjustatud. Elulootust oli. Kõik oli hästi, seletas arst nukra näoga (ma ei mõistnud, kuidas see siis hästi olla sai?), operatsioon õnnestus. Kuid Scott oli kusagilt skalpelli saanud ja sellega oma veenid läbi lõiganud. Enam ei pidanud tema organism vastu. Ja oligi kõik.

Läksin tagasi autosse ja vajusin istmele. Tahtsin kangesti magada, öö oli raske olnud. Mõtlesin veel, et vähemalt mulle need kuradi Hughes, Sammy ja Bert kallale ei tule. Mind hullumaja ei huvita, ma hoian sealt targu eemale.

TIIA JOHANNSON
"Naiskala" 1996, 5:45

Kala kui naine. Uksed, mis on kord
suletud ja siis jälle avatud. Kord
tunned ennast nurkaaetuna, väsinuna,
haigena, sissemüürituna, tahad
põgeneda sellest inimmerest, kaduda,
otsida paremaid jahimaid.

Alles päeva lõpus sain teada, et Scott oli jätnud lühikese hüvastijätukirja. Ema poleks mulle seda arvatavasti näidanud, kuid Scott oli selles konkreetselt minu poole pöördunud. Peale paari sõna vanematele oli seal väriseva käekirjaga kirjas:

"...sul, vennas, oli õigus. Hughesil oli õhtul menstruatsioon, tema püksid olid märjad. Pealegi küsisin ma talt otse, miks ta lasi enda juuksed lühikeseks lõigata. Ma oleks pidanud ta kohe ära tundma. See oli minu plika. Pagan, ma ei saanud enam midagi aru. Kõik liigub nii kiiresti. Pea on segamini. Kõik on ümberringi segamini. Ja ma ei jaksa. Sa saad aru, vend, ma loodan. Sinu Venna."

"Vennaks" kutsusin ma teda, kui olin kolmeaastane, vähemalt tema jutu järgi. Ise ma seda ei mäleta. Vaat nii juhtus minu vennaga. Mul poleks see lugu ju vist meeldegi tulnud, ma olen juba harjunud mõttega, et nüüd on mulle jäänud ainult üks vend – Walt – ja et toas magan ma nüüd üksi ja et Mrs. Morrow' keldris käin kah üksi ja olen üldse täiesti üksi, kuid hiljaaegu kohtasin ma linnas *teda*.

Ta oli samamoodi riides nagu tookord, kui ta istus haigla sissepääsu juures ja suitsetas, ainult puna-kolla-triibulise pluusi asemel oli tal seljas hall T-särk. Käsivartel armid, peas seesama mõlk, millest Scott kunagi rääkis, mustad juuksed pisut pikemad kui siis. Ime küll, kuid ta tundis mu ära ja astus naeratades ligi. Avaldas kaastunnet, et minu vennaga nii läks. Vaatas mulle oma süsimustade silmadega otsa ja ütles:

"Ta poleks pidanud mind taga ajama. Ma ainult kaitsesin ennast. Sammy ja Bert, need tüübid peksin ma pärast läbi, ma ju keelasin neil Scotti puutuda. Ma tahtsin temaga ise asja ajada. Ta ajas mind tagurpidi pööratud ristiga taga," ta kratsis rahutult käsivarsi, silmad läikimas, suul närviline naeratus. "Selleks puhuks on mul alati nuga kaasas, ma läksin ju isegi keemiaõpetajale sellega kallale, kui ta mind närvi ajas..."

Ma ei teinud tema rahutust olemisest välja. Vaikides vaatasime teineteisele silma. Siis ma küsisin:

"Kas sina siis oledki tema tüdruk?"

Tema kitsastele huulteile ilmus taas närviline naeratus, ta lasi silmaldel ringi joosta, nagu otsides eset, millega mind lüüa (tahtsin talle ette öelda, et tal peaks ju nuga kaasas olema), tõstis siis korraga särgi kuni

kaelani üles, paljastades oma rinna.

Ei, ta ei kandnud rinnahoidjat. Tal polnuks sellesse midagi panna. See oli poisi rind, sile, mitte enam neitsilik – alkoholi mõju andis juba tunda, samuti tegevusetus, mis oli kogunud sellele lodevat rasva. Küsis silmade läikides, kas ma usun teda, kas kindlasti usun, et ta *ei ole* tüdruk?

Ütlesin, et usun, ning me läksime laiali. Alles siis, kui ta oli rahuliku kange mehe kõnnakuga minema loivanud, meenus mulle, et tal ei ole habet. Isegi mitte jälgi habemeajamisest – ei tüükaid ega lõikehaavu. Kuid järgi ma talle jooksma ei hakanud. Võib-olla küsin, kui järgmine kord kohtan, aga ma kahtlen selles.

TIIA JOHANNSON

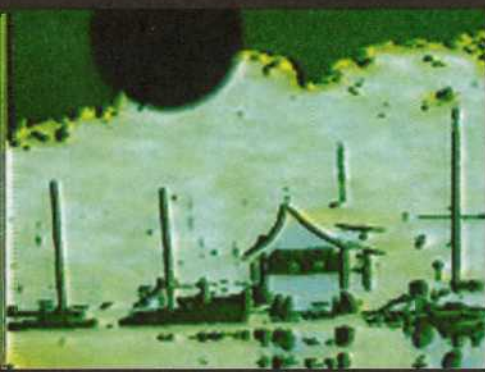
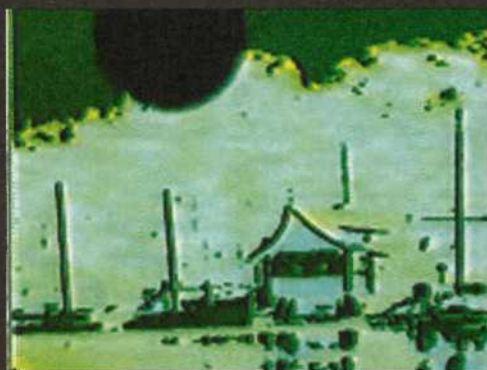
“Must päike” 1990/1997, 7:30

Pealkiri pärineb Julia Kristevalt.
Must päike melanhoolia tähenduses.
Aastate möödudes mäletame
ähmaselt möödunud teekonna
kujundeid ja kohti.
Võtted on tehtud 1990. aastal, kui
ma jäin raskesti haigeks. Need
kaadrid on mu viimased enne haigust.
Nüüd varjutab mu rõõmsaid
mälestusi must päike.

LAURI SOMMER

Tekste kogust "Raagraamis poiss" (1990–1992)

* * *

kus on see piir
kust edasi ei või ja tagasi ei tohi
see maa kus vaid juua ja joonistada võib
ja toa taga oxtes õunapuud – rohelised punased
südamed
mattes mõistust sinise, märja soojusega
nagu vihmase ilmaga tuppa toodud pydel kass
seistes kõigest hoolimata mäletades
vaid nelja aastaaga vaheldumas kysides kus
on see haud millel nõörid peal ja tahmane
orkester äralendav koos esimese tuulehooga
kus on see poriplekk ta naerval seelikul ilmuta neid!

* * *

kusagil kus lõpevad kuuekymnendad
on väike sinine väli
hobuga elad seal
ilusad juuksed peas
huuled klaasised kuhu vihm pitseri vajutab
iga päev käib noormehi ikoonidega
palumas endale su keha
ajad neid ära
ja pyherdad oma hobuga

kiimalise tumeda täkuga

Kui tajud hapult

tulnud kord syya
neid erutavalt hapusid vilju!
tikreid oblikaid jänesekapsaid
rõõm
ammuunustatud maitsega
mille puutel võpatab tundmisõrnalt
me mälu
ja tungivad esile pildid
vanast perekonnaalbumist
mis on tulnud hammaste vahelt
ning katab end viljaliha
ja õndsas mälestuste ilaga

* * *

kylvaja jäta vakk lebama pervele
homme ei tule kunagi
põgene kitsal rajal vahel osmikute
ja nurmede
põgene lehvivi hõlmu mustas
ja koola nirinal üürgavast suust
aja laiali oma kitsed
sest hommikux surevad linnud võrades
põlev märk maandub su majale
ära oota ära kedagi
kolkund haisvad paberilehed laota ihule
olgugi eeriku raamat
kõik kirjutetu saladusist
on vale
- - - kägista naine enne
ta lamamist noa
purpurse lina all ööotsas

viska puulatva kepp ja sandalid
unusta luuletus naisest
pilasta linga ta lunax
lõmavas kriiskavas udus
tulnus asjade ette
ja taha
rottide magav kohus rapib talaare
kao! page! kyndja

* * *

alt rohukõrte tantsu samblal
torkan peopesale teo
märg puude – nagu
pisike indlev ysk millesse
sygis torkab vilja täis
und ja julgust magada lumes
kävad tasakaal eemal
ja yx sõna – ajastaeg
mingi valmiv elu
rohesina luitumus :: vihvatus mäel
::
tuulen murt männi-
oxad
ymberringi
panen ära mõtlen vaigust
tigu kivi-pudelik põllul
läed ja joo neilt vihmaloõhn
kord kas mina
mahun tagasi tumedaist juustest tuppa soojuvax
mälestusex mille pääl
näädäng

KATRIN KIVIMAA

Naiskala ja must kuu. Tiia Johannsoni videod

Tiia Johannsoni nimi on meie kunsti-
maastiku ääri pidi liikunud väga pikka
aega – küll maali-, küll video-, hiljuti
aga eelkõige internetikunsti vallas. Sõ-
naloomingus (ja mitte ainult) on tal sa-
lapärane seos Nelli Rohtveega, kes on
olnud sama kaua kui Tiia Johannson
osake laiale publikule peaaegu nähta-
matust eesti kunstimaailmast.

Johannson peab ennast eesti kunstis
marginaaliks. Ja tõepoolest, kuigi Jo-
hannsoni internetitööd on pärvinud tä-
helepanu rahvusvahelise virtuaalkom-
muuni raames, ei saa temast rääkida kui
mainstream-kunstnikust eesti kunsti-
pildis. Ehk tuleneb see eelkõige neti-
kunsti marginaalsest asendist teiste
kunstiliikide seas, kindlasti aga viitab
asjaolule, et nii teoorias kui kunstiprak-
tikas igasuguste marginaalidega tegelev
Johannson peegeldab eelkõige iseenda
paigutumist kunstiruumis ja ühiskon-
nas – nii kunstniku kui inimesena.

Johannsoni videoteoseid, mida ta
esitas kui sisulist tervikut Eesti Kunsti-
akadeemias 1997. aastal kaitstud ma-
gistritöö "Marginal Status in Digital
Age" kunstilise osana, võib – nagu ette
aimates kunstniku siirdumist üksnes
virtuaalsesse ruumi – vaadelda oma-
moodi hüpertekstina. Kuigi loodud eri
aegadel eri näituste ja festivalide jaoks,

moodustavad nad teatava mittelineaar-
se terviku: neid töid saab pidada eral-
diseisvaks, iga üksikut veel omakorda
fragmentaarseks, kuid ometi keerlevad
nad samade teemade ümber. Surm, hai-
gus ja (füüsiline) kannatus on need tee-
mad, mis Johannsoni videotest ikka ja
jälle korduvad (nagu hüperteksti "val-
gustatud" märksõnad). Mingit emot-
sionaalset üleküllastatust ei maksa
oodata, videote vormikeel on pigem
dokumentaalne kui ilukirjanduslik ja
suhteliselt kitsa kujundiringiga piirduv.

Sissejuhatus tema videoteoste "dep-
ressiivsesse tervikusse", nagu autor seda
ise nimetab, algab katkisest televiisorist
*scratch*itud pildi ja häälega. Juba algu-
sest peale toob Johannson sisse kolm
olulist märksõna: *katkiolek* ehk haigus,
juhuslikkus – elu "objektiivse" märgis-
tamise võimalus – ja *isiklik kogemus* –
sügav subjektiivsus nii teema kui ka
kasutatud kujundite ja sümbolite vali-
kul. Nii väidab Johannson, et haiged
inimesed ja haiged loojad on alati kuu-
lunud marginaalide hulka. Ta vihjab
algusest peale ka iseenda haigusele (ja
seeläbi teistsugusele), mida otseselt
küll ei väljendata, kuid mis nii jutustuse
kui kaudsete sümbolite kaudu moodus-
tab tema isikliku ikonongraafia kes-
me.

Balti-Prantsuse videofestivalil eksponeeritud "Female Fish'is" vastandatakse või pigem kõrvutatakse elu ja surma: autor kuhjab surnud kalade hunnikud kõrvuti elavate akvaariumikaladega, kusjuures vahe polegi nii nähtav, kui võiks arvata – vee voolamine paneb ka surnud kalad hõljuma, just nagu oleksid nad vaid uinunud. Piir elu ja surma, korras- ja katkiolemise vahel ähmastub, nagu muutub eristamatuks ka piir selle vahel, mis on "tõeline", "õige", "hea" kunst, looja, inimene üldse.

"Female Fish'i" saab tõlgendada ka naisidentiteedi üldistusena: naine on kas läbipaistvate seintega raamistatud ruumis liikuv olend või siis juba *a priori* "haige", erinev, teine.

Autobiograafiline žanr on olnud naisloojate üks lemmikuid ning eelkõige tänu feministliku kunsti läbilöögile on postmodernistlikus kunstimõttes ja -kultuuris loomuliku koha saanud subjektiivne, autori enda läbielamustel ja kogemustel põhinev ja/või neid otseselt kujutav lähenemine. Ja veel enamgi, inimene oma väikeste lugudega – see on muutunud juba postmodernistliku kunsti klišeeks, mis justkui tagaks tööle teatava kunstiväärtuse. Samas peaks see isiklik mingis punktis kohtuma mitte küll üldisega, mis erisugused üheks liites igasuguse isikliku kustutab, vaid teatava ühisosaga, mis annab erinevatele võimaluse dialoogiks. Ka Tiia Johannson eelistab paljuski abstraktset, üldmõistetavat ikonograafiat nagu küünlad, keerlevad klaasid jne, kuid väidab neil olevat ka väga konkreetse tähenduse tema enda jaoks.

Üldistav lähenemine on siiski vaid raamistus vägagi isiklikele kujunditele

ja piltidele. Autori enda südame pilt on see, mida näeme videos "I clicked my heart" (1997). Tema perekonna arhiivist on pärit Ahvenamaa kaadrid, mis ideaalmaastikuks töödelduna vilksatavad mööda "Black Sun'is" (1997), mille pealkiri on inspireeritud Julia Kristeva samanimelisest, depressiooni ja melanhooliat käsitlevast raamatust. Tema kodumaja katkised liftiüksed on need, mis kõlksuvad "Female Fish'i" taustal jne.

Teise pooluse tema videotöödes moodustab avalik ja (näiliselt vägagi juhuslik) materjal, mida Johannson serveerib kohati justkui kirurgilise sisselõikena mõjuvat dokumentatsiooni. Pean silmas eelkõige SKKEK-i aastanäitusel "Eesti kui märk" eksponeeritud tööd "Nimeraamat" (1996), kus inimese nimi tema hauaplaadil on ainuke, mis temast maha jääb. Surnutel on (samad) nimed, mis elavatelgi. Neidki võib nimistutesse paigutada.

Samamoodi on suurte kunstnike ja originaalsete loojatega. Johannson tsiteerib ja *scratchib* lausa häbitult. Kui Umberto Eco kasutada, kõlaks Johannsoni armuavaldu kindlasti viisil: "Ma tahan sulle öelda Barbara Cartlandi sõnadega, et ma armastan sind." Nelli Rohtvee netiluule on ilmselt suuresti ainult tsitaatidest koosneva ja seega teatavas kontekstis eriti autoriteetse teksti(!) teostamine. Ka videotekstid on tsiitaadid – kas autori elust ja eelnevast loomingust või teiste inimeste omadest. Lõpuks ei kuulu ju autori looming peale avalikkusele esitamist enam talle, vaid on avatud igasugustele interpretatsioonidele. Seda õigust Johannson kasutabki. Seda õigust võib kasutada ka tema (video)tekstide puhul.

MAREK TAMM

KUIDAS KIRJUTATAKSE AJALUGU?

Kuidas kirjutatakse ajalugu?¹ on küsimus, mida ajaloolased endale tavaliselt ei esita. Küsitakse pigem: kuidas uuritakse ajalugu? Või: kuidas uurida ajalugu? Ent see protsess, mis jääb andmete kogumise ja nende kirjaneku, tekstiks vormimise vahele, üldjuhul tähelepanu ei pälvi.

Ometi on vastuse otsimine küsimusele, kuidas mineviku fragmentaarset ainesest saab alguse ja lõpuga sidus narratiiv, võtmelise tähtsusega ajalooteaduse epistemoloogilise olemuse mõistmisel.

Traditsiooniline ajalooteadus põhineb n-ö topeltlääbipaistvuse printsiibil. Ajaloolase tööd toidab ühelt poolt usk, et mineviku tekstid (sõna avaras, semiootilises tähenduses – kui igasugused märgisüsteemid), mida ta analüüsib, on “lääbipaistvad”, st vahendavad talle minevikku vahetult, ning teiselt poolt veendumus, et tema enda tekst, mida ta kirjutab, annab vahetult edasi saavutatud uurimistulemusi ja kirjutaja intentsiooni.²

Tähelepanelikumal vaatlemisel mär-

kame, et need kaks lähtekohta on omavahel vastuolus. Ajaloolase intentsiooni läbipaistvus ei võimalda ju vahetult peegeldada minevikusündmusi, ning vastupidi. Ainus mõeldav väljapääs sellest paradoksist oleks nn rankelik lähenemine, mille kohaselt ajalugu kõneleb ise vahetult ajaloolase kaudu, et ajalugu ja ajaloolane on üks.

Viimastel aegadel on need mõlemad “lääbipaistvuse” postulaadid terava kriitika alla seatud. Ühelt poolt heidetakse ajaloolastele ette, et nad ei taju põhimõttelist lõhet, mis haigutab mineviku ja sellest kõnelevate tekstide vahel. Ajaloolane peaks püüdma mitte tekstist läbi, vaid tekstile *otsa* vaadata. Teiselt poolt on püütud näidata ajalookirjutust ühe ilukirjandusžanrina ning leitud, et ajaloolase ja kirjaniku looming on põhiolemuselt identsed. Minevik ei esine loo vormis, selle omandab ta alles kirja panduna. “Lugusid mitte ei elata, vaid jutustatakse,” nagu tabavalt märgib ameerika ajaloo filosoof Louis O. Mink.³

Siinkohal peatun lähemalt teisena

1 Artikli aluseks on ettekanne Eesti Kirjanduse Seltsi kirjanduse päeval Tartus 22. mail 1998.

2 F. R. A n k e r s m i t, The reality effect in the writing of history; the dynamics of historiographical topology. Amsterdam etc., 1989, lk 5–6.

3 L. O. M i n k, History and Fiction as Modes of Comprehension. *New Literary History* 1970, nr 1 lk 557. Leidub siiski autoreid (nt D. Carr), kes näevad ajaloolase narratiivis järjepidevust “tegelikkusega” ning kelle järgi on narratiivsus omane kogu inimeksistentsile.

sõnastatud probleemil.¹ On tõsiasi, et ajalooteadusel puudub oma teaduslik metakeel. Kohtab küll mõningast erialast kõnepruuki üksikutes ajalooteaduse valdkondades: majandusajaloos, demograafilises ajaloos, sotsiaalajaloos jne, kuid sealgi valitsevad erimeelsused eri koolkondade ja ka üksikuurijate vahel ning see kõnepruuk ei moodusta üldaktsepteeritud süsteemi. Keel, mida ajaloolane kasutab, on sama, milles ta loeb oma allikaid. Tema objektkeel ja metakeel on identsed. Ning selleks et vahendada oma uurimistulemusi teistele, peab ajaloolane kasutama samu esitlustehnikaid, mida pruugivad kirjanikud. See tõsiasi sundis Roland Barthes'i juba aastakümnete eest küsima: "Kas see jutustus [mineviku sündmustest – M.T.] erineb tõepoolest mingi talle ainuomase tunnusjoone või kaheldamatu eripära poolest väljamõeldud jutustusest, nii nagu too esineb eeposes, romaanis, draamakirjanduses?"²

Peamine argument, mida tavakäsitluses peetakse ajaloolase narratiivi eripäraks, on selle "tõelisus". Juba Aristoteles kirjutas: "Ajaloolane ja luuletaja ei erine omavahel mitte selle poolest, et üks kirjutab värssides, teine proosas

(...), vaid nende erinevus seisneb selles, et esimene kõneleb tõeliselt juhtunust, teine sellest, mis oleks võinud juhtuda."³

Ajaloolane jutustab niisiis tõestisündinud, mitte "tõepärastest" (nagu näiteks romaan) või "ebatõepärastest" (nagu näiteks muinasjutt) asjadest.⁴

Ometigi väljendub selline erinevus ainult ajaloolase intentsioonis, ta kinnitab, et tema jutt pole väljamõeldud ning vastab tegelikkusele. Formaalselt vaadatuna pole see kuigi veenev. Leidub palju romaane, mis samuti väidavad jutustavat tõtt või mis esitavad end hoopis kauaks kaduma jäänud ajalooallikana (kasvõi näiteks Krossi "Keisri hull"). Seega ei peitu ajaloolase narratiivi eripära mitte selle "tõelisuses" – see pretensioon jääb kontrollimatuks ning põhineb ainult sümboolsel lepingul autori ja lugeja vahel. Kord võtab lugeja kõike tõe pähe, kord ei võta. Põhimõtteliselt võib päri olla prantsuse filosoofi Jacques Rancière'iga, kes leiab, et "Küsimus pole selles, kas ajaloolane on sunnitud või mitte looma kirjandust, vaid selles, millist kirjandust ta loob".⁵

Gérard Genette, kes on püüdnud narratoloogilisest vaatenurgast võrrel-

---

Selle käsitluse järgi ei jutusta ajaloolane ümber mitte mineviku fakte, vaid minevikust säilinud lugusid. Vt ülevaatlukult D. E. Polkinghore, *Narrative Knowing and the Human Sciences*. Albany, 1988, lk 67–69.

1 Esimesel probleemil olen peatunud põgusalt raamatu "Imeteod ristiussustamisaegsel Liivi- ja Eestimaal" (Tallinn, 1996) sissejuhatuses.

2 R. Barthes, *Le discours de l'histoire* [1967]. Rmt-s: *Le bruissement de la langue. Essais critiques IV*. Paris, [1984], 1993, lk 163.

3 Aristoteles, *Poetika*. Rmt-s: *Kreeka kirjanduse antoloogia*. Tallinn, 1964, lk 460. Aristoteles jätkab: "Seepärast on luulekunst filosoofilisem ja tõsisem kui ajalookirjutamine: luule jutustab rohkem üldisest, ajalugu - üksikust."

4 P. Veyne, *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie*. Paris, 1971, lk 22–23.

5 J. Rancière, *Les noms de l'histoire. Essai de poétique du savoir*. Paris, 1992, lk 203.

da "tõetruud" ja "väljamõeldud" jutustust ehk tema enda terminoloogias faktuaalset ja fiktsionaalset narratiivi,¹ leiab, et põhimõttelisi erinevusi nende kahe vahel pole. Peamine faktuaalne narratiivi tunnus on autori ja jutustaja range samasus ühelt poolt ning tegelase ja autori ning tegelase ja jutustaja eristamine teiselt poolt. Ometi pole selline võte võimatu ka ilukirjanduses.

Mõned aastad tagasi sõnastas ameerika ajaloooteoretik Philippe Carrard uue distsipliini, *ajaloo poeetika* põhimõtted ning rakendas neid uuemate prantsuse ajaloolaste tööde analüüsil.² Ajaloo poeetika uurib neid kirjanduslikke võtteid, mille abil ajaloolane annab oma tekstile teadusliku ilme. Ajalooline poeetika esitab ajalootekstile küsimusi nagu: kes räägib? kellele? milliselt positsioonilt? millise eesmärgiga? milliseid retoorilisi võtteid kasutades? jne.

Need nimetatud tööd näitavad selgelt, et ajaloolastel pole mõtet maha salata ajalooeaduse narratiivset iseloomu.³ Pärast ükskõik kui detailset ja aeganõudvat uurimistööd peab ajaloolane maha istuma ning muutma oma teadmised sidusaks, alguse ja lõpuga

looks ning sellel loomisprotsessil pole põhimõttelisi erinevusi sellest, kuidas töötab kirjanik.

Juba saksa romantismi ajal täheldati sarnasust ajaloolase ja luuletaja tegevuse vahel. Schiller sõnas: "Miks ajaloolane ei peaks käituma nagu poet? Pärast materjali endasse kogumist peab ta selle jällegi väljastama, luues sellest uue jutulõnga." Ning Novalis: "Hästi järele mõeldes näib mulle, et ajaloolane peab samuti ning ilmtingimata olema ühtlasi poet, kuna ainult poeedid võivad ennast kodus tunda ladusalt jutustatud tõikade kunstis."⁴ Ajalugu – see on niisiis jutustava proosa vormis verbaalne struktuur. Ameerika ajaloo filosoofi Hayden White'i tsiteerides, lubatagu seda teha inglise keeles, et mitte kaotada originaali lõovust: *The transformation of the stuff of reality into the stuff of discourse is a fictionalization.*⁵

Kuid tõsiasi, et narratiiv on loominguks protsessi tulemus, konstruktsioon, mis liigendab minevikku ümber, ei tähenda veel, et ta oleks ebatõene, et tal puuduks tunnetusväärus.⁶ Ehkki fakti vermimine "fiktsiooniks", narratiiviks on kirjanduslik võte, säilitab aja-

1 G. G e n e t t e, *Fictional Narrative, Factual Narrative*. Rmt-s: *Fiction and Diction*. Ithaca and London, 1993, lk 54–84.

2 Ph. C a r r a r d, *Poetics of the New History. French Historical Discourse from Braudel to Chartier*. Baltimore and London, 1992. Ajaloo poeetikast kõneles esimesena H. White oma raamatu "Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe" (Baltimore and London, 1973) sissejuhatuses.

3 Vrd P. R i c o e u r, *Temps et récit*. T. 1, Paris, [1983], 1991, lk 165.

4 Tsit teose järgi: T. T o d o r o v, *Les morales de l'histoire*. Paris, [1991], 1997, lk 244–245.

5 H. W h i t e, A response to Professor Chartiers four questions. *Storia della storiografia* 1995, nr 27, lk 65.

6 A. P. N o r m a n, *Telling It Like It Was: Historical Narratives on their Own Terms. History and Theory* 30, 1991, nr 2, lk 135; R. C h a r t i e r, *Quatre questions à Hayden White. Storia della storiografia*, 1993, nr 24, lk 139.

loolase narratiiv rea tunnuseid, mis on talle ainuomased ning mis lubavad lugejal instinktiivselt häälestada ennast õigele lugemisrežiimile.

Ajaloolase narratiivi peamiseks tunnuseks on ülekontrollimise võimalus, selgelt väljendatud intentsioon olla allutatud kontrollile tekstivälise ajaloolise tegelikkuse adekvaatse kujutamise üle. Sealjuures on väga oluline, et see intentsioon poleks näilik, st et oleks olemas reaalne võimalus selliseks kontrolliks.¹

Siit tuleneb mitu omadust, mis eristavad ajaloolase kirjutatut kirjaniku omast. Ajaloolase narratiiv kulgeb korraga kahel tasandil. Ajaloolane jutustab ühtaegu nii oma tööst kui minevikust.² Tema narratiivi lõikuvad sisse kaks "võõrast" häälet: teiste ajaloolaste ning ajalooallikate häälet.

Tekst, mida ajaloolane kirjutab, on osa "suurest tekstist", mille kirjutamisega on ametis kõik ajaloolased. Ajaloolane pole sõltumatu kolleegide varasemast tööst. Tavaliselt ilmneb see sõltuvus viidete näol, millega ajaloolane oma narratiivi fundeerib. Sealjuures pole viidete ainuke ega ilmselt ka mitte esmane funktsioon informatsiooni edastamine. Viide justkui tähendaks: see, mida ma ütlen, pole minu välja mõeldud, vaadake ja lugege ise ning te jõuate samade järeldusteni.³ Teisalt osutab viide ajaloolase teadmistele ning seeläbi funktsioneerib kui tunnistus ajaloolase autoriteetsusest, ta sisendab lugejasse teatud respekti. Kuigi iga

ajaloouurimus ei pruugi sisaldada viiteid, on nende nähtamatu kohalolek tajutav igas ajaloolase kirjutatud teadustekstis.

Ajaloolase narratiivi katkestavad kolleegidele viitamise ning nende tsiteerimise kõrval ka "hääled" minevikust. Iga ajalootekst on kirjutatud korraga kahes ajas: ühelt poolt olevikus kõnelev jutustaja "mina" või "meie" ning teiselt poolt minevikus kõnelenud "tema" või "nemad". Ta sisaldab pea alati tekstifragmente ajastust, millest ta kõneleb. Sealjuures on allikatsitaatidel ajaloolase narratiivis võtmeline retooriline roll. Õigupoolest loovad eeskätt need lugejates tunde, et nad on tunnistajaks ajaloolisele tegelikkusele, et läbi ajaloolase narratiivi kõneleb nendega ajalugu ise. Niisiis täidab allikatsitaat ajaloolase narratiivis kolleegidele viitamisega sarnast topelfunktsiooni. Ühelt poolt loob see eelduse järelkontrolliks – minu jutt ei hõlju õhus, vaid tugineb tõsiasjadele, on allikatsitaadi üks sõnum, teiselt poolt loovad "võõrad sõnad" minevikust lugejates nn "tegelikkuse efekti", osa nende "tõelisusest" langeb paratamatult ka ajaloolase narratiivile, mis neid vahendab.

Lõpetuseks peatuksin ühel ajalookirjutuse aktuaalsel probleemil. Ajaloolase narratiivi üheks tunnuseks on olnud pikka aega umbisikulise kõnevormi kasutamine. Minajutustuse vorm on olnud tabu, mida rikkudes ajaloolase töö justkui minetaks teadusliku väärtuse. Tegemist on retoorilise võttega, mille

1 K. P o m i a n, Histoire et fiction. *Le Débat* 1989, nr 54, lk 121.

2 M. de C e r t e a u, L'écriture de l'histoire, Paris, 1975, lk 56.

3 A. P r o s t, Douze leçons sur l'histoire. Paris, 1996, lk 268.

kaudu ajaloolane laseb kõneleda faktidel justkui iseenda eest (X on Y), ehkki just tema on see, kes midagi väidab (A ütleb, et X on Y). Ajaloolase narratiiv ilmneb sageli kui ilma lausujata lausung.

Tundub, et on aeg loobuda sellest viigilehest. Grammatiliste väljendusvahenditega mängimine ei muuda ajaloolase narratiivi "tõelisemaks". Ajaloost kirjutajad peaksid kirjutama oma narratiivi sisse ka iseend, tegema end nähtavaks ning seda mitte enese eksponeerimiseks, vaid selleks, et lugejat hoiatada: ajaloolane pole kõiketeadja ega erapooletu, et on võimalikud paljud teisedki tõlgendused.¹ Viimastel aastatel on paljud ajaloolased juba sellele teele asunud. Näiteks tunnistab prantsuse ajaloolane Georges Duby: "Ma ei püüa vahendada lugejale tõde, vaid esitada talle võimalikku, tuua ta ette kujutus sellest, mida ma arvan olevat tõe."² Ning kanada ajaloolane Natalie Zemon Davis pöördub oma maailma-kuulsa raamatu "Martin Guerre"i taga-

sipöördumine" eessõnas lugejate poole: "See, mida ma järgnevas teile pakun, on osaliselt minu väljamõeldis, kuid see põhineb uurimistööl mineviku allikate kallal."³ Et mitte piirduda kaugete autoriteetidega, olgu ära toodud samas vaimus ülestunnistus Margus Laidrelt. Tema raamatu "Lõpu võidukas algus" eessõnast loeme: "järgnevad read [on] kahtlemata subjektiivsed (...). Seda tuleb mõista kui teadlikku ülestunnistust, teadvustatud paratamatut erapoolikust, millega aga ei kaasne faktide ettekavatsetud mahavaikimist ega moonutamist."⁴

Ajalookirjutus on oma olemuselt narratiivne ja subjektiivne, ta sisaldab endas pea võrdsel määral nii allikmaterjali kui ajaloolase kujutlusvõimet.⁵

Selle tõsiasja aus tunnistamine ei tee aga ajaloolasest veel kirjanikku. Iga ajalootekst sisaldab endas talle ainuomaseid tunnuseid ja kontrollimehhanisme ning võib õigusega pretendeerida minevikuseikade võimalikult täpsele esitlusele.

---

1 P. B u r k e, History of Events and the Revival of Narrative. Rmt-s: P. Burke (toim.), New Perspectives in History. Cambridge, 1991, lk 239.

2 G. D u b y, G. L a r d r e a u, Dialogues. Paris, 1980, lk 50.

3 N. Z. D a v i s, The Return of Martin Guerre. Cambridge, Mass., 1983, lk 5.

4 M. L a i d r e, Lõpu võidukas algus. Karl XII Eesti- ja Liivimaal 1700–1701. Tartu, 1995, lk 12.

5 H. W h i t e, The Historical Text as Literary Artefact. Rmt-s: Tropics of Discourse. Baltimore, 1978, lk 99.

ROLAND BARTHES

AJALOOTEADUSE DISKURSUS

Lausest¹ kõrgemate sõnakoosluste (mida me nimetame mugavuse huvides *diskursuseks*) formaalne kirjeldamine ei ole midagi uut: Gorgiasest kuni 19. sajandini oli see klassikalise retoorika otsene valdkond. Keeleteaduse viimased arengud annavad sellele aga uut aktuaalsust ja uued vahendid: võimalikuks võib saada diskursuselingvistika. Kuna see puudutab ka kirjandusanalüüsi (mille tähtsus hariduses on teada), on see isegi üks semioloogia esmastest ülesannetest.

Lisaks sellele, et see teine lingvistika peab otsima diskursuse universaale (kui need on olemas) üksuste ja üldiste kombinatsioonireeglite kujul, peab ta ilmselt ka otsustama, kas strukturealne analüüs lubab säilitada vana diskursuste tüpologia, kas on ikka endiselt õigustatud luule diskursuse vastandamine romaani diskursusele, väljamõeldud jutustuse vastandamine ajaloolisele jutustusele. Viimases küsimuses tahaksimegi siinkohal mõningad mõtisklused välja pakkuda: kas jutustus möödunud sündmustest, mis on olnud kreeklaste peale meie kultuuris üldiselt "ajalooteaduse" ülemvalitsuse all, varustatud "reaalsuse" kõikvõimsa tagatisega ning

õigustatud "ratsionaalse" esituse põhimõtetega, kas see jutustus erineb tõepoolest mingi talle ainuomase tunnusjoone või kaheldamatu eripära poolest väljamõeldud jutustusest, nii nagu too esineb eeposes, romaanis, draamakirjanduses? Ning kui see tunnusjoon – või eripära – on olemas, siis kuhu tuleb see diskursiivses süsteemis asetada, millisele lausumise tasandile paigutada? Et üritada sellele küsimusele vastata, vaatleme siinkohal vabas ning kaugeltki mitte ammendavas vormis mõningate suurte ajalooklassikute diskursust, nagu Herodotos, Machiavelli, Bossuet ja Michelet.

1. Lausumine

Kõigepealt: missugustel tingimustel on klassikalisel ajaloolasel kohustus – või luba – viidata oma diskursuses ise selle kuuldavaletoomise aktile? Teiste sõnadega, missugused on diskursuse – ja mitte enam keele – tasandil need *šifterid* (tähdenduses, mille Jakobson sellele sõnale andis²), mis tagavad ülemineku lausungilt lausumisele (või vastupidi)?

Tundub, et ajaloolase diskursus kät-

1 Roland Barthes, *Le discours de l'histoire* [1967]. Rmt-s: R. Barthes, *Le bruissement de la langue. Essais critiques IV*. Paris, Seuil, [1984], 1993, 163–177.

2 R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*. Paris, 1963, ptk IX.

keb endas kahte tüüpi reeglipärast deiksist. Esimene tüüp meenutab niinimetatud *kuulamise* deiksist. Selle kategooria märkis keele tasandil ära Jakobson testimoniaali nime all ning valemiga $C^e Ca^1/Ca^2$: lisaks edasi antud sündmusele (C^e) toob diskursus ühtlasi ära informaatori tegevuse (Ca^1) ja sellele viitava lausuja kõne [*parole*] (Ca^2). Niisugune *šifter* tähistab seega igasugust allikate või tunnistuste mainimist ning viitamist *kuulamisele* ajaloolase poolt, kes nopib üles midagi, mis asub tema diskursuse suhtes *mujal*, ning ütleb seda. Ekspliitsitne kuulamine tähendab valikut, sest sellele ei pruugi viidata; see lähendab ajaloolast etnoloogile, kes toob ära oma informaatori; kuulamise *šifterit* leidub seega ohtralt sellistel ajaloolastel-etnoloogidel nagu Herodotos. Selle vormid on mitmekeelsed: alates kiiludest nagu “meie teada”, “nagu ma olen kuulnud”, kuni ajaloolase olevikuni, ajani, mis annab tunnistust lausuja sekkumisest, ning ajaloolase isikliku kogemuse igasuguse mainimiseni; see kehtib näiteks Michel’ puhul, kes “kuulab” Prantsusmaa ajalugu ühest subjektiivsest ilmutusest (1830. aasta Juulirevolutsioonist) lähedes ning annab sellest aru oma diskursuses. Kuulamise *šifter* ei ole ilmselt ajalooteadusliku diskursuse eripära: see esineb sageli vestluses ning mõningates romaani ekspositsioonivõtetes (mõnelt ära mainitud fiktiivselt informatorilt pärinevate lugude jutustamine).

Teine *šifterite* tüüp hõlmab kõiki ekspliitsitseid märke, mille abil lausuja, antud juhul ajaloolane, korrastab omaenda diskursust, seda kordab või

vahepeal modifitseerib, ühesõnaga paigutab sinna ekspliitsitseid pidepunkte. See on oluline *šifter* ning niisugused diskursuse “korraldajad” võivad olla erinevalt väljendatud; nad kõik võib siiski taandada osutusele diskursuse liikumisele oma aine suhtes, või täpsemini piki oma ainet, umbes samamoodi nagu deiktilised aja- või kohamäärused *nüüd/siis*, *siin/seal*; seega on meil lausumise voolu suhtes: liikumatus (“nagu me eelpool ütlesime”), tagasimineki (*al-tius repetere, replicare da più alto luogo*), tagasitulek (*ma ritornando all’ordine nostro, dico come...*), peatumine (“temast me rohkem ei räägi”), teadustamine (“tema ülejäänud mälestusväär-sed teod oma valitsusajal on niisugused”). Korraldav *šifter* tõstatab ühe märkimisväärse probleemi, millele siinkohal saab üksnes osutada: probleemi, mis sünnib kahe aja, lausumise aja ning lausungiaine aja kooseksisteerimisest või õigemini hõõrdumisest. Sellise hõõrdumisega kaasneb olulisi diskursiivseid fakte; nimetame neist kolme.

Esimene viitab kõigile ajaloo kiirendamise nähtustele: võrdne arv “lehekülgi” (kui võtta see üldjoontes lausumisaja mõõduks) katab erinevaid ajavahemikke (lausungiaine ajast): Machiavelli “Firenze ajaloo” hõlmab üks ja sama mõõtühik (peatükk) kord mitu sajandit, kord parkümmend aastat; mida lähemale ajaloolase enda ajale, seda tugevamaks lausumise surve muutub ning seda aeglasemalt ajalugu kulgeb; puudub isokroonia – see aga tähendab implitsitset rünnakut diskursuse lineaarsusele ning ajalooteadusliku kõne võimaliku “paragrammatismi”

nähtavale toomist¹. Teinegi fakt meenutab omal kombel, et kuigi füüsiliselt on diskursus lineaarne, siis ajaloo aja suhtes tundub tema ülesandeks olevat sügavuti sellesse aega tungida. Tulemuseks on nii-öelda siksakiline või hambuline ajalugu: nii näiteks iga kord, kui Herodotose *Historia*'sse ilmub uus tegelane, läheb ajaloolane tagasi uustulnuka esivanemate juurde ja tuleb siis tagasi lähtepunkti, et veidi allpool jätkata – ning jälle otsast alata. Ning lõpuks kolmas oluline diskursiivne fakt, mis annab tunnistust korraldavate *šifterite* lõhkuvast rollist ajaloo kronoloogilise aja suhtes: jutt on ajalooteadusliku diskursuse avasõnadest, kus saavad kokku lausungiainese algus ning lausumise sissejuhatus.² Ajaloolase diskursuses esineb üldiselt kaks avasõnade vormi. Esimest võiks nimetada performatiivseks avamiseks, kuna kõne on siin tõepoolest pidulik alusepaneku akt, selle mudel on poeetiline, see on poeetide *laulan*; nii alustab Joinville oma ajalugu usulise üleskutsega ("Kõigevägevama Jumala nimel, mina, Jehan, Joinville'i isand, lasen kirja panna meie püha kuninga Louis' elu") ning isegi sotsialist Louis Blanc ei põlga ära puhas-tavat *introitus*'t,³ sest kõne alustamises on alati midagi rasket – ütleme, püha. Ning teiseks märksa levinum element,

eessõna, iseloomulik lausumisakt, olgu siis ettevaatav, kui ta järgneva diskursuse välja kuulutab, või tagasivaatav, kui ta seda hindab (see kehtib suure eessõna kohta, millega Michelet kroonis oma "Prantsusmaa ajaloo", kui see oli lõplikult valmis ja avaldatud). Nende elementide meenutamise sihiks on pakkuda välja oletus, et ajaloo teaduslikus lausungis avatakse lausumine korraldavate *šifterite* abil mitte niivõrd eesmärgiga anda ajaloolasele võimalus oma "subjektiivsust" väljendada, nagu tavaliselt öeldakse, kuivõrd "komplitseerida" ajaloo kronoloogilist aega tema vastandamise läbi teise ajaga, milleks on diskursuse enda aeg ning mida võiks lühidalt nimetada paberiajaks; ühesõnaga, eksplitsiitsed lausumise märgid oleksid ajaloolises narratiivis selleks, et "dekroneerida" ajalooline "liin" ning taastada kasvõi reminentsentsi või nostalgia kujul kompleksne, parameetiline ning üldsegi mitte lineaarne aeg, mille sügav ruum meenutaks vanade kosmogooniatega müütilist aega, mis on samuti olemuslikult seotud poeedi või ennustaja kõnega. Korraldavad *šifterid* annavad tõepoolest tunnistust – kasvõi näiliselt ratsionaalsete kõrvalepõigete kaudu – ajaloolase ennustajafunktsioonist: just seetõttu, et ta *teab* seda, mida pole veel jutustatud, peab ajaloolane

1 J. Kristeva eeskujul ("Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman". *Critique*, nr 239, aprill 1967, lk 438–465) nimetame paragrammatismiks (Saussure'i anagrammide järgi) kahekordseid kirjutusi, mis kätkevad teksti dialoogi teiste tekstidega ning postuleerivad mingi uue loogika.

2 Sissejuhatus on (igasuguse diskursuse puhul) retoorika üheks huvitavamaks probleemiks, kuivõrd ta kodifitseerib vaikusekatkestusi ning võitleb afaasia vastu.

3 "Enne sule haaramist katsusin ennast rangelt järele ning leidmata endast ei omakasupüüdlikke tundeid ega halastamatut vihkamist arvasin, et võin õigluse vastu eksimata ja tõde reetmata inimeste ja asjade üle kohut mõista" (L. Blanc, *Histoire de dix ans*. Paris, 1842, 6 kd.).

otsekui müüdi agent topeldama sünd-
muste kroonika kerimist viidetega
omaenda kõneajale.

Kõnealused märgid (ehk *šifterid*) käi-
vad üksnes lausumisprotsessi kohta.
On teisi märke, mis ei maini enam lau-
sumisakti, vaid – Jakobsoni termino-
loogia kohaselt selle protagoniste (T^a),
adressaati või lausujat. On märkimis-
väärne ning küllaltki mõistatuslik tõ-
siasi, et kirjanduslik diskursus kätkeb
endas haruharva "lugeja" märke; võib
isegi öelda, et tema iseärasuseks on see,
et ta on – näiliselt – diskursus ilma
sina'ta, kuigi tegelikult eeldab terve sel-
le diskursuse struktuur mõnda lugemi-
se "subjekti".

Ajaloo teaduslikus diskursuses adres-
seerimise märgid üldiselt puuduvad.
Neid võib leida vaid juhul, kui ajalugu
esitatakse kui õppetundi; see kehtib
Bossuet' "Üldise ajaloo" kohta, mis on
nimeliselt õpetajalt printsile, tema õpi-
lasele adresseeritud diskursus. Ent tea-
tud mõttes on seegi skeem võimalik
üksnes niivõrd, kui võrd Bossuet' dis-
kursus väidetavalt reprodutseerib ho-
moloogiliselt diskursust, mida Jumal
ise vahendab inimestele sellesama aja-
loo kujul, mille ta neile annab: just
seetõttu, et inimeste ajalugu on Jumala
Kirjutus [*Écriture*], võib Bossuet, selle
kirjutuse vahendaja, kehtestada enda ja
noore printsi vahele adresseerimissuh-
te.

Lausuja (ehk saatja) märgid on mõis-
tagi märksa sagedasemad. Nende hulka
tuleb lugeda kõik diskursiivsed frag-
mendid, milles ajaloolane, lausumise
tühi subjekt, täitub vähehaaval mitme-
suguste predikaatidega, mis on määra-
tud põhistama teda kui *isikut*, kellel on

olemas psühholoogiline tervikkus
või ka (kui võrratult kujundlik sõna)
sisukus [*contenance*]. Osutame siinko-
hal ühele niisuguse "täitmise" erivormi-
le, mis kuulub otsesemalt kirjandus-
teooria valdkonda. Tegemist on juhu-
ga, kus lausuja tahab oma diskursusest
"lahkuda" ning kus seetõttu puuduvad
igasugused ajaloo teadusliku teate väl-
jastajale viitavad märgid: tundub, nagu
jutustaks ajalugu ennast ise. Sellel juh-
tumil on selja taga tähelepanuväärne
areng, kuna see vastab tegelikult niini-
metatud "objektiivse" ajaloo teaduse
diskursusele (millesse ajaloolane kuna-
gi ei sekku). Tegelikult annuleerib lau-
suja sellisel juhul oma emotsionaalse
isiku, ent ta asendab selle teise, "objek-
tiivse" isikuga: subjekt säilib kogu oma
tervikkuses, ent kui objektiivne subjekt;
see on see, mida Fustel de Coulanges
nimetas tähendusrikkalt (ja üsnagi
naiviselt) "ajaloo karskuseks". Diskur-
suse tasandil ilmneb objektiivsus – ehk
lausuja märkide puudumine – niisiis
kui üks kujutluse [*imaginaire*] erivorm,
selle nähtuse vili, mida võiks nimetada
referentsiaalsuse illusiooniks, kuna aja-
loolane laseb siin väidetavalt rääkida
üksnes referendil. See illusioon pole
omane üksnes ajaloolase diskursusele:
kui paljud romaanikirjanikud kujutle-
vad – realismi ajastul –, et nad on "ob-
jektiivsed", sest võtavad diskursusest
välja *mina* märgid! Lingvistika ja psüh-
hoanalüüsi ühendatud jõud teevad
meid tänapäeval väljajäetelise lausumi-
se suhtes palju läbinägelikumaks: me
teame, et märgi puudumine on ka ise
märk.

Lausumise teema lõpetuseks tuleb
veel lühidalt mainida üht erijuhtumit –

millele Jakobson andis keele tasandil koha oma *šifterite* tabelis –, kus diskursuse lausuja on ühtlasi osaline kõnealuses protsessis, kus lausungi protagonist on sama kui lausumise protagonist (T^e/T^a), kus ajaloolane, kes sündmuse toimumise ajal oli tegelane, saab sündmuse jutustajaks: nii osales Xenophon "kümne tuhande äratulekus" ning hakkas pärast selle sündmuse ajaloolaseks. Lausungi *mina* ja lausuva *mina* ühtimise tuntuim näide on tõenäoliselt Caesari *tema*. See kuulus *tema* kuulub lausungisse; kui Caesarist saab eksplitsiitselt lausuja, läheb ta üle *meie*'le (*ut supra demonstravimus*). Caesari *tema* tundub esmapilgul kõnealuse protsessi ülejäänud osaliste sekka ära kaduvat ning seetõttu on selles nähtud objektiivsuse ülimat märki.

Tundub siiski, et seda on võimalik formaalselt eristada. Kuidas? Pannes tähele, et selle predikaadid on järjekindlalt valitud: Caesari *tema* lubab ainult teatud kindlaid fraase, mida võiks nimetada juhi fraasideks ("käsklusi andma", "koosolekut pidama", "külastama", "teha laskma", "õnnitlema", "seletama", "mõtlema") ning mis on tegelikult väga lähedased teatavatele performatiividele, milles sõna sulab ühte teoga.

On teisi näiteid niisugusest *tema*'st, kunagisest tegelasest ja nüüdsest jutustajast (eriti Clausewitzil): need näitavad, et mitteisikulise asesõna valik on üksnes retooriline alibi ning et lausuja tegelik seisund tuleb ilmsiks neis valitud fraasides, millega ta oma mineviku teod ümbritseb.

2. Lausung

Ajaloo teaduslik lausung tuleb tükeldada sisuüksusteks, mida võib seejärel klassifitseerida. Sisuüksused on need, millest ajalugu räägib; tähistatavatena pole nad ei puhas referent ega ka mitte terviklik diskursus: nende koguhulga moodustab tükeldatud, nime saanud, juba mõistuspärane, aga veel süntaksile allutamata referent. Me ei süvene siinkohal nende üksuste klassidesse, see töö oleks enneaegne; püрдume mõningate esialgsete märkustega.

Ajaloo teaduslikus lausungis nagu iga suguses lauses on oma "olevad" ja "juhtuvad" elemendid, olendid, entiteedid ja nende predikaadid. Esialgne vaatlus lubab aga aimata, et mõlemad (omaette) võivad moodustada üsnagi suletud ning seega haaratavaid loetelusid, ühesõnaga *kogusid*, mille üksused hakkavad lõpuks korduma, muidugi muutuvates kombinatsioonides; nii taanduvad Herodotosele "olevad" dünastiatele, ülikutele, väejuhtidele, rahvastele ja kohtadele ning "juhtuvad" sellistele tegevustele nagu laastamine, orjastamine, liidu sõlmimine, sõjakäigu korraldamine, valitsemine, sõjakavala kasutamine, oraaklilt nõu küsimine jne. Kuna need kogud on (suhteliselt) suletud, peab neile saama rakendada teatavaid asendus- ja transformatsioonireegleid ning neid peab olema võimalik struktureerida – ülesanne, mille raskus sõltub muidugi ajaloolasest; näiteks Herodotose üksused kuuluvad suurelt osalt üheainsa leksika valda, milleks on sõjaleksika. Oleks huvitav teada, kas kaasaegsetelt ajaloolastelt tuleb oodata erinevate sõnavarade keeru-

kamaid tühendeid ning kas ajaloo teaduse diskursus ei põhine mitte isegi siis lõppkokkuvõttes tugevatel kogudel (parem on rääkida *kogudest* kui *leksikatest*, sest me piirdume siin üksnes sisutasandiga). Tundub, nagu oleks Machiavelli seda struktuuri intuiitiivselt tajunud: ta esitab "Firenze ajaloo" alguses oma "kogu", see tähendab loetelu neist õiguslikest, poliitilistest ja rahvuslikest ainetest, mida ta seejärel oma jutustuses kasutab ja kombineerib.

Laialivalgumate kogude puhul (vähem arhailistel ajaloolastel kui Herodotos) võib sisuüksusi sellele vaatamata tugevalt struktureerida mitte sõnavara, vaid autori isiklik temaatika. Michelet'-sugusel romantilisel ajaloolasel on selliseid (korduvaid) temaatilisi objekte arvukalt, ent neid võib väga hästi leida ka intellektuaalse mainega ajaloolastelt: Tacituse *fama* on isiklik üksus ning Machiavelli rajab oma ajaloo kahele vastandlikule teemale, milleks on *mantenere* (verb, mis viitab valitseva mehe põhjapanevale energiale) ja *ruinare* (milles omakorda kätkeb asjade allakäigu loogika).¹

Enesestmõistetavalt juhatavad niisugused temaatilised üksused, mis on sageli ühe sõna vangid, diskursuse (mitte enam üksnes sisu) üksuste juurde. Siit jõuame ajaloo objektide nimetamise probleemini: üks sõna võib asendada situatsiooni või tegevuste rida; selline sõna soodustab struktureerimist, kui

võrd sisu tasandile üle kantuna moodustab ta isegi väikese struktuuri; nii kasutab Machiavelli keerulise nähtuse selgitamise vältimiseks sõna "vandenõu", osutades ainsale võitlusvõimalusele, mis jääb üle, kui valitsus on saanud jagu kõigist avalikest vaenukuulutustest. Kuna nimetamine teeb võimalikuks diskursuse tugeva liigendamise, kindlustab ta selle struktuuri: tugevalt struktureeritud ajalookäsitlused on nimisõnalised: Bossuet, kelle jaoks inimeste ajalugu on struktureeritud Jumala poolt, kasutab ohtralt nimisõnaliste lühendite jadasid.²

Need tähelepanekud puudutavad samavõrd "juhtuvaid" kui "olevaid" elemente. Ajaloolised protsessid iseenesest (olenemata nende terminoloogilisest arendusest) tõstatavad – muuhulgas – ühe huvitava probleemi: milline on nende staatus? Mingi protsessi staatus võib olla väitev, eitav või küsiv. Ajalooteadusliku diskursuse staatus on aga ühtlaselt väitev, konstateeriv; ajaloo fakt on keeleliselt seotud olemise privileegiga: jutustatakse seda, mis on olnud, mitte seda, mida pole olnud või mis võis olla.

Ühesõnaga, ajaloolase diskursus ei tunne eitust (või kui, siis väga harva ja erakordselt). Kummalisel – ent tähendusrikkal – kombel võib seda fakti seostada ühel hoopis teistsugusel lausujal esineva kalduvusega, kui seda on ajaloolane; nimelt psühhopaadil, kes on

1 Vt E. R a i m o n d i, Opere di Niccolò Macchiavelli. Milano, 1966.

2 Näiteks: "Ennekõike näeme siin noore Joosepi süütust ja tarkust...; tema salapäraseid unenägusid...; tema kadedaid vendi...; selle suure mehe mahamüümist...; tema ustavust oma käskijale...; tema imetlusväärset puhtust; tagakiusamist, mille see talle kaela toob; tema vangipõlve ja tema meelekindlust..." (Bossuet, Discours sur l'Histoire universelle. Rmt-s: Oeuvres. Paris, "Bibliothèque de la Pléiade", 1961, lk 674).

võimetu lausungit eitavaks muutma.¹ Võib öelda, et teatud mõttes on "objektiivne" diskursus (see käib positivistliku ajaloo kohta) samasuguses olukorras nagu skisofreeniku diskursus; mõlemal juhul tsenseeritakse täielikult välja lausumine (mille tunne üksi teeb eitava transformatsiooni võimalikuks), diskursus taandub suures ulatuses lausungile ja isegi (ajaloolase puhul) referendile: pole kedagi, kes võtaks vastutuse lausungi eest.

Et puudutada ajalooteadusliku lausungi üht teist olulist tahku, peab ütleva mõne sõna sisuüksuste klasside ja nende järjestuse kohta. Nagu näitab esialgne vaatlus, on need samad klassid, mida leidsime ilukirjanduslikust jututusest.² Esimene klass hõlmab kõiki diskursuse segmente, mis viitavad metafoorilise menetluse läbi mõnele implitsiitsele tähistatavale; nii kirjeldab Michelet rõivaste kirevust, vappide muutumist ja arhitektuuristiilide segunemist 15. sajandi algul kui tähistajaid ühele ja samale tähistatavale, milleks on lõppeva keskaja kõlbeline jagunemine; see on niisiis indiitside ehk täpsemalt öeldes märkide klass (see klass on väga ulatuslik klassikalises romaanis). Teise üksusteklassi moodustavad diskursusefragmendid, mis on loomult arutlevad, süllogistlikud, või õigemini entümemaatilised, kuna peaaegu alati

on tegemist ebatäielike, ligikaudsete süllogismidega.³ Entümeeomid pole omased ainult ajaloolase diskursusele; neid tuleb sageli ette romaanis, kus loo hargnemist õigustatakse lugeja silmis tavaliselt süllogismilaadsete pseudoarutluskäikudega. Entümeeomid toob ajalooteaduslikku diskursusesse mittesümboolset mõistuspärasust ning just seepärast pakub ta huvi: kas on ta alles ka uuemates ajalookäsitlustes, mille diskursus püüab klassikalisest, aristotellikust mudelist lahti öelda? Ning viimaks kolmandasse – ja mitte pisimasse – üksusteklassi mahub see, mida Proppist alates on hakatud nimetama jututuse "funktsioonideks", see tähendab peamised punktid, kus lugu võib võtta uue pöörde; funktsioonid on süntagmaatiliselt rühmitatud suletud, loogiliselt küllastunud jadadesse ehk sekventsidesse; nii esineb Herodotosel korduvalt sekvents "oraakel", millel on kolm liiget, kõik alternatiivid (küsitakse nõu või mitte, vastatakse või mitte, võetakse kuulda või mitte), ning mida võivad üksteisest lahutada mingid muud üksused, mis sekventsi ei kuulu: need üksused on kas mõne muu sekventsi liikmed, ning sel juhul on skeemiks haakumine, või siis väiksemad laiendused (lisateave, indiitsid), mil skeemiks on katalüüs, mis täidab lüngad sõlmpunktide vahel.

Üldistades – võimalik, et põhjenda-

1 L. I r i g a r a y, Négation et transformation négative dans le langage des schizophrènes. *Languages*, nr 5, märts 1967, lk 84–98.

2 Vt "Introduction à l'analyse structurale du récit". *Communications*, nr 8, november 1966.

3 Ühe Michelet lõigu süllogistlik skeem on selline (*Histoire du Moyen Age*, III kd, VI rmt, II ptk): 1. Et rahva mõtteid mässult kõrvaldada, tuleb talle tegevust leida. 2. Parim viis seda teha on tema küüsi mõni inimene visata. 3. Niisiis valivadki printsid välja vana Aubriot, jne.

matult – neid mõningaid tähelepane-
kuid lausungi struktuuri kohta, võib
oletada, et ajaloolase diskursus võngub
kahe pooluse vahel olenevalt sellest,
milline on temas vastavalt indiitside ja
funktsioonide tihedus. Kui ajaloolasel
on ülekaalus inditsiaalsed üksused (mis
viitavad pidevalt mõnele implitsiitsele
tähistatavale), kaldub ajalugu võtma
metafoorset kuju ning läheneb lüürili-
susele ja sümboolsusele: see kehtib näi-
teks Michelet' kohta. Kui aga peale
jäävad funktsionaalsed üksused, võtab
ajalugu metonüümilise kuju ja sarnaneb
eeposele: selle tendentsi puhta näi-
tena võiks nimetada Augustin Thierry
narratiivset ajalugu. Õigupoolest on
olemas veel kolmaski ajalugu: niisugune,
mis püüab diskursuse struktuuris
taastada nende valikute struktuuri, mille
ees edasiantava protsessi osalised on
pidanud seisma; siin on ülekaalus arut-
luskäigud; see on refleksiivne ajalugu,
mida võib nimetada ka strateegiliseks
ajalooks, ning Machiavelli on selle pa-
rim näide.

3. Täendus

Selleks, et ajalugu ei tähendaks, peaks
diskursus piirduma puhtalt strukturee-
rimata märgeteraaga: see kehtib krono-
loogiate ja annaaside kohta (sõna kitsas
täendus). Valmis tehtud (võiks öelda
"garneeritud") ajaloo teaduslikus diskur-
suses toimivad edastatud faktid mööda-
pääsmatult kas indiitsidena või siis
sõlmpunktidena, mille jadal on indiitsi
väärtus; ning isegi kui faktid oleksid
esitatud anarhiliselt, tähendaksid nad
vähemalt anarhiat ning viitaksid teata-

vale negatiivsele ettekujutusele inim-
konna ajaloost.

Ajaloo teadusliku diskursuse tähistata-
vad võivad asetseada vähemalt kahel
erineval tasandil. Esimene on lausun-
giaine-sisene tasand; see tasand hõlmab
kõiki tähendusi, mida ajaloolane ära-
toodud faktidele tahtlikult annab (15.
sajandi rõivaste kirevus Michelet'
jaoks, teatavate konfliktide tähtsus
Thukydidese jaoks jne); sedalaadi või-
vad olla "õppetunnid", või moraal või
poliitika, mille jutustaja mingitest epi-
soodidest tuletab (Machiavellil, Bos-
suet'l). Kui "õppetund" on pidev,
jõuame teisele tasandile, milleks on terve
ajalooteadusliku diskursuse ülese tä-
histatava tasand, mida annab edasi
ajaloolase temaatika; viimast võib see-
ga õigusega pidada tähistatava vormi-
miks. Nii viitab isegi Herodotose
narratiivse struktuuri ebatäielikkus
(mis tekib mõningatest sulgemata fak-
tijadadest) lõppkokkuvõttes teatavale
ajaloofilosoofiale, milleks on inimeste
maailma allumine jumalate seadustele;
samamoodi on Michelet'l tugevalt
struktureeritud üksiktähistatavate vas-
tandipaaridesse (tähistaja tasandil anti-
teesidesse) liigendumise lõplikuks
tähenduseks manihheistlik elu ja surma
filosoofia. Meie tsivilisatsiooni ajaloo-
teaduse diskursuses on tähenduse and-
mise eesmärgiks alati ajaloo tähenduse
"täitmine": ajaloolane ei kogu mitte nii-
võrd fakte, kuivõrd tähistajaid, ning ta
annab neid edasi, see tähendab korras-
tab neid selleks, et kehtestada mingi
positiivne tähendus ning täita puhta
jada tühjus.

Me näeme niisiis, et juba ainuüksi
oma struktuuris, ilma et olekski vaja

pöörduda sisusubstantsi poole, on ajalooteaduslik diskursus ennekõike ideoloogiline moodustis, või täpsemalt öeldes *kujutluse* moodustis, kuivõrd kujutlus on see keel, mille abil diskursuse lausuja (puhtkeeleline entiteet) "täidab" lausumise subjekti (psühholoogiline või ideoloogiline entiteet). See tõttu on arusaadav, et ajaloolise "fakti" mõiste on sageli mitmelgi pool teatavat umbusku tekitanud. Juba Nietzsche ütles: "Pole olemas fakte iseeneses. Alati tuleb kõigepealt tuua sisse tähendus, et fakt võimalikuks saaks." Niipea kui mängu tuleb keel (ja millal ta ei tuleks?), ei saa fakti määratleda enam teisiti kui tautoloogiliselt: äramärgitu tuleneb äramärgitavast, ent äramärgitav on – alates Herodotosest, mil sõna kaotas oma müütilise kasutuse – üksnes see, mis on mäletamist väärt, see tähendab äramärgimist väärt.¹ Nii jõuame paradoksini, mis paneb paika ajalooteadusliku diskursuse kogu eripära (teiste kõnetüüpide suhtes): fakt on olemas üksnes keeleliselt (kui kõne osis), ent ometi toimitakse nii, nagu oleks see olemine üksnes puhas "koopia" mingist teisest olemisest, mis asub struktuurivälises väljas, "tegelikkuses". See on ilmselt ainus diskursuse tüüp, kus referenti käsitletakse diskursusevälisena, ilma et seda oleks ometi kunagi võimalik väljaspool seda kõnet tabada. Seega tuleb täpsemalt järele mõelda, milline on "te-

gelikkuse" koht diskursiivses struktuuris.

Ajalooteaduse diskursus eeldab, kui nii võib öelda, kaheosalist väga riikalikku võtet. Kõigepealt (selline osadeks lahutamine on mõistagi üksnes metafoorne) eraldatakse referent diskursusest, ta muutub selle suhtes väljaspoolseks, sellele eelnevaks, otsekui määraks tema selle ära: see on *res gestae* etapp ning kõne esineb lihtsalt kui *historia rerum gestarum*. Seejärel aga tõjutakse koguni tähistatav ise referenti ning sulatatakse sellega ühte; tekib otse seos referendi ja tähistaja vahel ning diskursus, mille ülesandeks on üksnes tegelikult *väljendada*, usub läbi saavat ilma kujutluse struktuuride põhi liikmeta, milleks on tähistatav. Nagu igasugune "realistlikkusele" pretendeeriv diskursus tunneb ka ajalooteaduse diskursus niisiis oma arust üksnes sellist semantilist skeemi, millel on vaid kaks liiget, referent ja tähistaja; referendi ja tähistatava (illusoorne) ühtesulamine iseloomustab teatavasti *suireferentsiaalset* diskursust, näiteks performatiivset diskursust; võib öelda, et ajaloolase diskursus on varjatud performatiivne diskursus, milles näiline konstateering (kirjeldus) on tegelikult üksnes tähistaja kõneaktile kui autoriteediaktile.²

Teiste sõnadega, "objektiivses" ajaloos ei ole "tegelikkus" kunagi midagi muud kui väljajütmata tähistatav, mis

1 Pr. k. *notable* on sõna-sõnalt "märgitav", tänapäeval aga tähendab "märkimisväärne". – *Tõlkija märkus*.

2 Thiers väljendas seda referentsiaalsuse illusiooni või referendi ja tähistatava segiajamist väga puhtsüdamlikult ja naiivselt, püstitades ajaloolase ideaali selliselt: "Olla lihtsalt tõsi, olla seesama, mis asjad ise, olla mitte midagi enamat kui julm, olla üksnes nende kaudu, nagu nemad, samavõrd kui nemad." (Tsit. teoses: C. J u l l i a n, *Historiens français du XIXe siècle*. Paris, s.d., lk LXIII.)

on varjatud referendi näilise kõikvõimsuse taha. Niisugune olukord iseloomustab seda, mida võiks nimetada *tegelikkuse efektiks*. Tähistatava kõrvaldamine "objektiivsest" diskursusest, jättes näiliselt silmitsi "tegelikkuse" ja tema väljenduse, tekitab möödapääsmatult uue tähenduse selsamal põhjusel, et ka elemendi puudumine süsteemist on alati tähenduslik. See uus tähendus – mis laieneb tervele ajaloo-teaduslikule diskursusele ning milles lõpuks seisnebki tema eripära – ongi tegelikkus ise, mis on salamahti häbi-väärseks tähistatavaks muundunud: ajaloo-teaduslik diskursus ei järgi tegelikkust, ta üksnes tähistab seda, korra-tes lakkamatult "see juhtus", ilma et see väide oleks kunagi midagi muud kui terve ajaloolise narratiivi tähistatav tagakülg.

Väite "see juhtus" prestiižil on tõeliselt ajalooline tähtsus ja ulatus. Terve meie tsivilisatsioonile on omane kiindumus tegelikkuse efekti, millest annab tunnistust iseloomulike žanride areng nagu realistlik romaan, päevik, dokumentaalkirjandus, tõestisündinud lugu, ajaloomuuseum, vanaaegsete esemete eksponeerimine ning eelkõige laialdaselt arenev fotograafia, mille ainuke eripära (võrreldes joonistusega) on just nimelt temas sisalduv tähendus, et kujutatud sündmus on *tegelikult* aset leid-

nud.¹ Ilmalikustatud reliikvia ei kätke endas enam muud pühadust peale selle, mis kaasneb millegi niisuguse mõistatuslikkusega, mis on kunagi olnud ja mida enam pole, ent mis laseb ennast siiski lugeda kui surnud asja kohalolev märk. Teisalt on reliikviade teotamine tegelikult reaalsuse enda hävitamine, kuivõrd intuiitiivselt tajutakse, et tegelikkus on alati üksnes tähendus, mille võib tühistada, kui ajalugu seda käsib ning tsivilisatsiooni aluste tõsist õõnestamist nõuab.²

Keeldudes võtmast tegelikkust kui tähistatavat (või ka lahutamast referenti tema pelgast väitmisest), jõudis ajalookirjutus sel soodsal hetkel, mil ta püüdis žanriks kujuneda, see tähendab 19. sajandil, mõistetavalt selleni, et nägi "puhtas" faktide edastamises nende faktide parimat tõendust ning pani jutustuse maksma kui tegelikkuse privilegeeritud tähistaja. Augustin Thierry lõi teooria sellele narratiivsele ajaloole, mis ammutab oma "tõe" jutustuse enda hoolikusest, liigenduse arhitektuurist ning ohtratest edasiarendustest (mida nimetatakse sel puhul "konkreetseteks üksikasjadeks")³ Nii sulemegi paradoksaalse ringi: fiktsioonide tiiglis (müütide ja esimeste eeposte kaudu) valmis tehtud narratiivsest struktuurist saab ühtaegu tegelikkuse märk ja tõend. Seega on mõistetav, et narratiivi taan-

1 Vt "La rhétorique de l'image". *Communications*, nr 4, november 1964.

2 Ilmselt tuleb lisaks puhtreligioossele õõnestamisele anda just selline tähendus Konfutsiuse sünnikoha templi rüvetamisele Punakaartlaste poolt (jaanuaris 1967); meenutagem, et sõnaühend "kultuurirevolutsioon" väljendab väga kohmakalt "tsivilisatsiooni aluste hävitamist".

3 "On öeldud, et ajaloolase eesmärk on jutustada, mitte tõestada; ma ei tea seda, aga ma olen kindel, et ajaloo parim tõend, mis suudab kõiki liigutada ja veenda, tekitab kõige vähem umbuskut ning jätab kõige vähem kahtlusi, on just nimelt täielik jutustus..." (A. T h i e r r y, *Récits des temps mérovingiens*. II kd., Paris, 1851, lk 227).

dumine (kui mitte kadumine) tänapäeva ajalooteaduses, mis püüab rääkida pigem struktuuridest kui kronoloogiast, kätkeb endas midagi palju enam kui pelka koolkonnavahetust: nimelt tõelist ideoloogilist muudatust; narra-

tiivne ajalugu sureb, sest ajaloo märk pole enam mitte niivõrd tegelikkus, kui võrd arusaadavus.

*Prantsuse keelest tõlkinud
Heete Sahkai*

TIIT HENNOSTE

KIRJUTATUD ON Emil Tode ja Tõnu Õnnepalu kolm romaani

I. Tekst

Tegelased, koht ja aeg

Kõik need romaanid on minajutustused, milles jutustajad räägivad sellest, mis nende ümber juhtus, mis nendega juhtus ja eelkõige mis nende sees juhtus. Peategelasteks on idaeuroopa noored, uue aja inimesed. Mitte tipus olivad, vaid rõhutatult veidi kõrvalisemad: tõlkijad, algajad luuletajad, pisiärimehed, väikeametnikud.

Nende kõrval tegutseb mitu rühma kõrvaltegelasi. Ühe moodustavad inimesed Lääne-Euroopast või "Printsessis" ka Venemaalt (Georg, Franz, Hugo, Frau Schuler, isa Aleksandr). Teine selge rühm on inimesed vanast Eestist (vanaema, Ada, poolhull majakavaht Vittorio jt). Kolmanda komplekti annavad unenäolised ja poolunenäolised pooltundmatud, väljamõeldise piiril kujutatud inimesed või

kujundid (Tema, Angelo, õde Marfa).

Kohad moodustavad samasuguseid korduvaid komplekte: Tallinn, Tartu, läänesaared/Kalamäe, Pariis/Lissabon/München, pansion Saksa mägedes. Ika ühel pool Eesti, teisel pool Lääs, millest kirjutaja eelistab rāpaseid, poolmetsikuid, käestlastud paiku (araablaste hotell, Schuleri pansion) ja vihkab kalleid ning steriilseid ("Hinna" luksus hotell, Franzi korter).

Sealjuures on huvitav, et "Piiririigi" ja "Hinna" tegevuskohaks on just saared, mereäärsed kohad, avarad merevaated, Tallinn, Pariis, Lissabon. "Printsessi" kohtadena seevastu on antud Tartu agul ning Baierimaa mägi-pansion. Sisemaa, suletud vaated, jõed ja järved. Tundub kuidagi väga loomulik, et esimesed seostuvad just mees- ja teised naistegelasega.

Aegki on aina sama: sajandilõpp, pärast Ida-Euroopa vabanemist.

Need komplektid moodustavad tüübistiku, kus konkreetsel kohal ja konkreetsel tegelasel ei olegi enam kuigi suurt tähtsust. Tähtis on nende tüüpide ja kohtade sümboolika üldisemalt, vastandused nende vahel, nende üldine aura.

Muidugi on alati olemas üks, kes on jutustaja ja peategelane, kelle pilgu läbi kõik antakse ja kes on aina maadlemas iseendaga, oma sotsiaalse, seksuaalse, metafüüsilise ja religioosse vabadusega. Kuid tähtsad on ka teised tegelased, kes samuti otsivad oma vabadust, oma identiteeti.

Näiteks Ada jt tüüpilised vana Eesti inimesed, klassikalised eesti kirjanduse vanaemad, kes elavad üksnes kunagi leitud ja ammu paika pandud identiteedina, mis väljendub vaid jutumärkides fraasidena, lausetena, rahvakeelsete sõnadena. Nad on inimesed, kes pärinevad rõhutatult teisest ajast ega suuda seda aega enam oma tekstidega haarata. Nende maailm on üldiselt peategelasele võõras, kivistunud tekstide maailm.

Või siis tüüpilised lääneeuroopa tänapäevaintellektuaalid, nagu oma peenes korteris elav homost postmodernismi-inimene Franz. "Printsessis" ka venelased oma probleemidega: isa Aleksandr kui jumala kaotanud vaimulik ja vihjatuna ka mafiooso, õde Marfa, see klassikaline vene jumalaotsijainaine Tolstoi ja Dostojevski romaani-dest.

Nagu tegelased, on ka tegevuskohad ühtaegu kirjanduslikud ja tegelikud. Olgu siis läänesaared, magamislinnaosad, või Tartu – kõigil neil on meie kirjanduses oma suur mütoloogia all.

Või ka Pariis ning Saksa mäed.

Niisiis, need on tüübid, klišeed sellisel kujul, nagu nad elavad meie mälus, ja eriti sellisel kujul, nagu nad elavad kirjanduses. On tüübid "idaeurooplane" ja "lääneeurooplane", on "mees" ja "naine" kui soolised olendid, on "laps" ja "täiskasvanu". Ja nii on peategelase kohtumised nende inimeste ja kohtadega ühtaegu kohtumised tegelikkusega ja kohtumised kirjandusega. Pole õieti tähtis, mis on nende nimed. Nad on nagu muinasjuttude printsessid, nooremad vennad, kuningad jt, kes elavad seitsme mäe ja mere taga ning matkavad läbi võlumaastike. Ja neil on kodukohad, kust tegelane teele läheb, on kolme tee ristid, kus toimuvad katastroofid ja nõutakse valikut, on lahenduste leidmise kohad jne.

Probleemid

Probleeme, millega Tode-Õnnepalu romaanide peategelane maadleb (nagu on maadelnud kõigi kujunemisromaanide kangelased) on eri arvustajate poolt kirja panduna hulgi:

* Tapmine, see eksistentsialistide klassikaline probleem. "Piiririigi" kirjade kirjutaja teadlik mõrv, tema soovid tappa ja hävitada Pariisis, ning "Printsessi" juhumõrv.

* Lääne-Euroopa ja Ida-Euroopa. Poliitilised suhted Ida ja Lääne vahel. Rikkus, puhtus, ilu, ilusad asjad *contra* vaesus ja räpasus. Idaeurooplase ängistus ja alandus Pariisi vitriinide ees. Aga ka selle klantspildi tühjus ja muutumine uueks ohvrialtariks, millel soo-

ritatakse ka too "Piiririigi" rituaalne mõrv.

* Eri usundid ja uskumine jumalasse üldse. "Printsessis" Isa Aleksandri jutlustatud jumala suremine ja arutlused sellest, mis jääb ristiusust järele. Eriti küsimus ülestõusmisest: just ülestõusmispuha on see, mis painab peategelase meeli ja mille ümber koonduvad tema usulised arutlused.

* Liha ängistus, oma seksuaalne identiteet, homoseksuaalsus. See on enim kirgi kütnud kiht neis romaanides. Ta on olemas kõigis kolmes, kuid erinevalt. "Piiririigis" faktina ja eriti erootikast küllastunud keelena. "Hinnas" liha needusena, teadasaamisena enese erinevusest, oma häbi enesesematmise soovina. "Printsessis" – kõigi tegelaste konstateeritud biseksuaalsusena: Anna armastusele vihjav tunne Marfa vastu, Aleksandr ja Anna, Aleksandr ja Taaniel, Taaniel ja Viktor. Ja aina korduv tahtmine olla sootu, androgüün või ingel. Siin on ühelt poolt liha kutset ja needust, teiselt poolt aga ka "pederasiat" vanakreeka mõistes: tegelased otsivad mentorit, õpetajat, kes neid nii kehaliselt kui ka eetilisel õpetaks ja juhataks... Ja seksuaalsus on sel puhul küll oluline, kuid mitte peamine, nagu vanas Kreekaski. Siit kasvab välja ka motiiv, et homoprostituudist Ida-Euroopal pole õieti midagi õppida Läänelt.

* Puberteedi lõpp, täiskasvanuks saamise probleemid. Lapsepõlv, mis on meiega kaasas ja mis sisaldab üha ja üha neidsamu probleeme ja hirme.

* Mälu, meenutamise täpsuse probleemid. Põgenemine oma mälu eest, läbielamine ja taasläbielamine.

* Elu ja unenäo suhted.

* Armastuse ja seksi, armastuse ja prostitutsiooni suhted nii inimeste kui metafoorselt ka kohtade vahel.

* Kodu ja kodutus, kodu ja teelolek, kodu ja hotell või pansion. Kodu kui viirastuslik mälestus ebareaalsusest "Piiririigis" ja kodu kui lihtsa selge elu igatsus "Printsessis". Mälestus lapsepõlvkodust, vanast Eestimaast, mis elab oma elu paljuski klišeetsitaatidena kirjandusest.

* Piirid maailmas, piirid meie sees, piirid, mis piiravad, ja piirid, mis on vaja tõmmata, et selles lagunevas maailmas millestki kinni hoida.

* Pidev kuritegu, pärispatt, surmapatt, mis saadab inimest: tapmine, reetmine, halvad kavatsused, oma homoseksuaalsus, lihashimu, ahnus, käimine oma igatsuse järel.

Lisaks tohutul hulgal pisemaid probleeme, arusaamu, hirme jm. Jääb mulje, et autor on oma tekstidesse pannud kõik praegusaja olulised küsimused. Ja kindlasti on nad praegusaja romaanid ses mõttes, et neis on pidevalt oluline mingi kolmanda tee otsing, kahe tee tühjakstegemine, kui soovite siis – dekonstrueerimine: Ida ja Lääs, mees ja naine, mõtlemine ja tegutsemine, katooliiklus ja luterlus. Aga kolmandat teed ei leita: Venemaa ei juhata teed, õigeusk on niisama tühi, edasilükkamine ei lahenda midagi, androgüün või ingel on viljatu.

Samal ajal näitab Tode-Önnepalu ka, et meie probleemid on ikka needsamad, kulunud, elus ja kirjanduses sada korda läbinätsutatud küsimused. Ja et me peame neid aina uuesti lahendama, igaüks ja omaette. Ja et see teadminegi on vana

teadmine.

Siiski tõusevad pidevalt keskseks klassikalised eksistentsialismiprobleemid: inimese hirm, ängistus, süü ja üksildus. Ja kellegi või millegi otsimine, mis või kes aitaks neid lahendada ja üle elada. Aga pole just kuigi palju lootust. Igavesed väärtused on kokku kukkunud. Kirik, ristiusk ja jumal ei aita enam. Seksuaalsed õpetajad osutuvad valeõpetajateks ning loobuvad või tapetakse. Töö, tegu ei ole enam ammu see, mis meid päästaks. Kokkukuuluvus Eestiga on tõugatud võõrastes tsitaatidesse. Kuigi midagi muutub, võib öelda, et probleemid on endiselt olemuslikud, mitte ajutised, ühekordsed probleemid, ja mitte ka probleemid, mida saaks lahendada neid dekonstrueerides. Ja sellisena jäävad nad igal juhul alles, keerates vaid ette oma teise külje.

Kõnekas on, et lahendused probleemidele tulevad alati kuidagi kõrvalt ja tagantjärele öelduna, konstateerides. (Plahvatuslikkust on osalt ainult "Printsessis".) Ja et ka seejärel saavad lahendused pole vabastavad, vaid kõik lihtsalt vajub ikka ja jälle kuidagi liiva, sumbub. Ja kuigi iga raamatu lõpus saabub mingigi leppimine ja rahu, viib see rahu tekstist välja, kirjutamisest välja. Viib uue raamatuni. Teisisõnu: tõde, mis annaks lahendused, pole siin võimalik leida. Ja ka õndsus on alati kaheldav.

Teekond

Aina on lugude all klassikaline teekonna-motiiv: sõit, põgenemine kuhugi,

matk kuhugi, mille käigus otsitakse ja leitakse oma probleemidele mingeid lahendusi. Sügavamal on see protsess tegelikult iga kord üks ja seesama: saatuslik kohtumine–edasilükkamine–lahendamine.

Ikka toimub sündmuste tegelikus alguses mingi saatuslik kohtumine (Franziga, Georgiga, tundmatu joodikuga, kes alla aetakse, Pariisiga, isa Aleksandriga). See kohtumine paiskab segi peategelase maailma, viib ta iga kord mingisse kahevahelolekusse, piirile.

Ja siin satub ta dilemma ette: otsustada või edasi lükata. See ongi nendel teekondadel keskne küsimus. Sest otsustamine on äravalimine, mis lööb maailma segi ja toob kaasa aina järgmisi ja järgmisi tegusid ja otsuseid, mida ei saa enam juhtida ja mille laviin võib inimese enda alla matta. Kuni kaob hingerahu lõplikult. Sellest katsed edasi lükata, jääda mõtete, arutluste, unistuste pinnale.

Aga edasilükkamine on ka füüsiline põgenemine. Sellest räägib pidevalt "Hind" (mitte ära rikkuda oma armastust enneaegse hooga, lükata edasi seda kohtumist temaga). Suur osa "Printsessis" on otsustamise edasilükkamine, kõrvalepõiklemine mäletamise eest (autoavarii, lapseõlv, kodu).

Ja kui kord on otsustatud, siis järgneb ikka ja jälle probleemide lahendamine läbi mõtlemise, läbi nägemuste, läbi haiguste, läbi põgenemiste, läbi mälestuste.

Sellel teekonnal korduvad kõigis raamatutes aina ja aina kolm alusmõistet, eksistentsiaalset konstanti, millele kultuur on ainult õhukese pinnakihi peale vedanud: seks(uaalsus), surm ja loodus.

Surm on see, mis paneb mõtlema, toob inimese piirsituatsiooni, paneb ta valima, painab teda tulevikuna, minevikuna, igatsusena ja süüna. Seks(uaalsus) on samamoodi nii probleem kui ka katalüsaator, mis vabastab, lahendab, kutsub esile plahvatuse. Loodus on kõige taga, kõige all, kõige kohal. Loodus on ilu ja keele allikas, inimelu analoog, mõtete keskne käivitaja ja ideaali-igatsuse asupaik: olla ise taim.

Kõige selgemalt on see kolmik välja toodud "Printsessis". Romaani algus on kiire, närviline, punkteeritud, ülilühikeste dialoogirepliikide või lausetega. Sõnade ja vihjete lugemisel pole siin erilist mõtet. Tähtis on tunne: närviline, hirmunud tunne. See on mõrv, mis piinab, hirm sündmuse ees, mida ei saa olematuks teha. Pidev kõrvalepõiklemine ja edasilükkamine on selle teksti poole tuum.

Siis murrab maailm sisse, eelkõige mälu kaudu. Mälu toob kaasa lapsepõlve, vanaema, meenutused lapsepõlve kuritegudest, elust Tartus, päevikud. Afekti toovad haigus ja vene kiriku palmipuudepüha jumalateenistus ning pealtkuuldud seks. See teeb kaineks. On lihavõtteöö. Ülestõusmise aeg.

Siis tuleb kevad ja tuleb rahu. Nüüd muutub tekst selliseks, nagu see oli ka eelmistes romaanides. Mägede lumele paistab päike. Viktori kirja lugemine ei too kaasa mingeid afekte, vaid kergenduse. Kõigest saab rahulikult rääkida ja räägitaksegi isa Aleksandriga. See väljatulek on tegelikult pikk: läbi kirja lugemise, kevade tulemise, läbi kõnelemise jumala ja poliitika üle. Ja lõpuks – läbi klassikalisele Graalilagendikule jõudmise metsistunud aias, kus saavad kok-

ku vanaema, soovide täitmise uss, tuulekellad ja õunapuu. Ja kõik on korraga mõõdas. Ja tuleb teadmine, et ka kõige tavalisem koosolemine pole rohi selle üksinduse vastu, mida tunneme meie. Selle avatuse tõttu on "Printsess" ommoodi võtmeromaan eelmise kahe tarvis, kus need protsessid olid varjatud, vahendatud läbi mälestuste, läbi hilisemate taasülekirjutamiste.

II. Kirjutamine. Protsess

"Piiririik" ja "Hind" on rõhutatult kirjutamised. Nad algavad avaliku sisene misega kirjutamise ja tekstide maailma: ärasaatmata kirjad Angelole, Joonatani raamat, mida autor kirja panema hakkab. Edasine on kirjutamine, iseendast ja oma kasutatud võtetest teadlik kirjutamine. Sellisena kahtlemata postmodernistlik kirjutamine. "Printsess" erineb selle poolest, et eraldi kihina seal sellist avalikku kirjutamismaailma ei ole.

Kirjutamine ise on mingi pidev *love-sarnane* olek, kus mõtted kasvavad üksteisest välja, keel hakkab elama, üks kujund ajab teist taga, kõik tundub olevat korraga kirjutaja ees ja sees. Ühenduvad eri ajastud, inimesed, kohad, mõtted, teod. Tekivad sügavad ja hiljem endalegi ootamatud seosed. Sellised lõigud algavad tihti looduskirjeldusega või mingi mälestuse, hääle, lõhnaga, kihutavad läbi peadpöörivate keelesügevike ning vajuvad tavaliselt aeglaselt liivale nagu lained laugel rannal, ilma plahvatusteta, ilma lõplike lahendusteta. Stseenid on korraga nii kirjutaja sees

kui ka äratuntavalt temast veidi eemal. Eriti võimas on selline seisund "Hinnas".

Kirjutamise teine oluline kiht on keel: kaunite lausete, kaunite looduskirjeldusete, kaunite mõtete kobarad. Need on peened ja kurvad tekstid, esteetilised ja estetistlikult maneersed ühtaegu. Autor naudib oma teksti ja selle arenemist. Naudib oma mõtete sündi ja kustumist, naudib kauneid metafoore ja ängistava iluga lauseid. Eriti "Hinnas", mis on kirjutamist nii täis, et tahaks lugedes paluda pausi.

Samas on kirjutamise võtted kohati parodeerimiseni võimendatud ja korduvad. Allusioonide, kujundite, kirjutamissskeemide, keeleliste klišeede lademed, võõra sõna lademed ajavad üle ääre ja varjavad mõtteid ja inimesi. Eriti "Printsessis", kus ärevus ja rahutus on antud edasi eriti rahutute lühilauseste ja repliikide tulevärgiga ja kus alles murrang peategelasel toob kaasa teksti muutumise rahulike pikkade lausete ridadeks.

Lisaks on tekstides jutumärkides tsiitaate, sõnu, lauseid, fraase. Neid on eriti palju just "Hinnas" ja nad annavad edasi teist maailma, mis eksisteerib peategelasel just keelelisel kujul ja seostub otseselt kunagise eesti eluga, koosnedes eesti romaani klassikalisest rahvakeelest (*h* puudumine, diftongikasutus, *kesse* ja *missa*, rahvakeelesõnad jms). See tekitab tunde, et autor mängib seda mängu teadlikult, mängib lugeja kirjanudslugemusega.

Lugude lõpud tähendavad eemaldumist kirjutamisest ja ka teksti maailmast. Nii hakkab "Piiririigis" kirjadekirjutaja välja tulema oma seisundist

arutlustega kirjanduse mõttetuse kohta. Siis tuleb viimane saatmata kiri, milles kirjutaja otsesõnu teatab, et Angelo tundub kauge ja ilmaasjata välja mõeldud. Ning autor võõritab oma teksti, väites, et need kirjad on hoopis leitud arvutidisketilt Seine'i jões. Ja siis tuleb tõeline kiri, kus seletatakse "Piiririigi" mõistet ja enese terveksaamist.

Nii on ka "Hinna" lõpupeatükis, mis on antud hoopis kellegi teise pilgu läbi (tundmatu jutustaja, majakaüleva naine), rõhutatult teises tonaalsuses pildiga, erinevana muust tekstist oma dialoogide ja sündmuskirjeldustega. Ja järgneb kirjaniku/kirjutaja otsene pöördumine lugeja poole, oma teksti seletamine.

Sellist võtet ei ole vaid "Printsessis", kus puudub kirjutamine. Kuid ka seal eemaldub autor oma kirjutamisest lõpuosas, muutes tooni argisemaks.

Seisundid

Need raamatud on seisundid. Neis pole tähtis mitte niivõrd maailmategelikkus kui seisund, mida see maailm äratav. Neid seisundeid võib valla päästa mõtlemisega, unistamisega, looduspildiga, lõhnaga, häälega, alkoholiga, haigusega, seksiga, unega. Selle seisundi võib esile kutsuda ka kirjutamisega.

See on hämara poolteadvuse seisund, kui piirid hajuvad, mõtted hajuvad, taju ukсед on lahti ja viivad meid ise edasi. Nende seisundite üle- ja läbielamine on autori tegevus, mis viib ka lugeja samasugusesse seisundisse.

Need seisundid on mitmekihilised.

Nad on mõtisklemine ja kujutlemine

kui pidev protsess, mõtetel joosta laskmine, neid siiski kontrolli all hoides. Sellised mõtisklevad lõigud on nagu proosaluuletused, mis loovad metafooride mõnikord veidi pateetilisi kuhilaid ja hargnevaid teid, et siis lasta neil läbi sõrmede välja niriseda. Neis saab lihtsalt hulkuda, oma mõtteid edasi mõtiskleda.

Nad on ka oma tunnete, afektide, läbielamiste ratsionaliseerimised, enesele seletamised, eneseõigustamised, arutlemised, probleemide lahtiharutamised.

Nad on ka vestlused hämaras toas, kui meeled on äärmiselt erksad ja hämarus on kaotanud piirid asjade vahelt. "Hingekad", nagu kunagi öeldi. Ja sellisena on nad uute metafooride loojad, milles laused avavad hämaraid ambivalentseid põhjatuid kuristikke sõnade taga, mis pole veel klišeedeks saanud ja kuhu mõtiskleja vaatab ning kust ta enamasti tagasi tuleb. Ja olulisim: looja jätab need augud sõnade taga lahtiseks.

Me võime sealt ise edasi sammuda. Kui soovite, on need sümbolid üldse, eelsümbolid. Aga on selge, et nende loojale pole nimi tegelikult oluline. Oluline on see avatud sügavik, millel pole veel nime. Nad on sümbolite kuhjad, täis märksõnu, suurtähelisi või kursiivis üldise tähendusega sõnu (*tema*, *Sina*). Muidugi võib hakata seda sümbolite, allusioonide ja vihjete rägastikku lõik-lõigult lahti harutama. Võib kirjutada nt 100 lehekülge "Hinna" matusestseeni sümbolitest (must koer, liblikad, tundmatu punaste nelkidega, põuast vabastav äike jne). Aga autor ise käib nende sümbolite ja viidetega ümber rõhutatult lohakalt ja ükskõiksel.

Ta viskab nad lugeja ette, uputab lugeja nendega üle. Nii et hakkab tunduma, et tegelikult on nad kirjutajale ükskõik. Nad on korruga nii sümbolid, mis loovad enese taha tohutuid kultuurikoormaid tähendusi, kui ka tühjad kestad, mille kasutamine on muutunud rutiiiniks, argikeeleklišeeks. Igaüks võib neist välja valida oma vihjed, millest ta saab ehitada oma sümbolisüsteemi. Kuid sümbolid kokku tühistavad üksteist, toovad teksti teisel teel samasuguse ambivalentse ja määramatuse nagu nimetud mõttekuristikud. Ja teevad teksti samamoodi värskeks, kui neid avatult vastu võtta.

Atmosfäär

Nende lugude atmosfäär on poolunenäoline piiriseisund une, mõtlemise ja kõnelemise vahel. Selle loob eelkõige ohjeldamatu mõttekuristikku viiv reflekteerimine ja täpne ning elav looduskirjeldus, millest need tekstid põhiliselt koosnevad. Väljaspool seda on kõik looritatud, udune, poolunenäoline.

Samas on see atmosfäär jahe, rahulik, ilma eriliste tõusude ja langusteta. Kuigi tegelased elavad läbi suuri ja tugevaid afekte, tapavad ja reedavad, antakse seda enamasti edasi rahulike, jahedate lausetega. Ja tunded visatakse lugeja ette samamoodi ükskõiksel ja maneerlikult nagu sümbolidki. Minu arust on ses osas ilmekaim "Printsessi" puhul oluline sõna *eksalteeritud*, mida Anna kasutab lihtsas, otsekui läbi kõrvaltpilgu antud lauses: "Me olime eksalteeritud."

Kuid siiski on "Piiririik" ja "Hind" siin ühel ning "Printsess" teisel pool

piiri. "Printsessis", nagu eespoolgi osutatud, pääseb see toon valitsema alles romaani keskel, kui Annale hakkab koitma lahendus, kui ta liigub edasi oma mõtetesse ja mälestustesse, st sarnasse maailma, kus elasid kahe esimese loo kirjapanijad. Enne seda on "Printsessi" tekst otseselt, lausa klišeelikult afektiivne.

III. Kontekst. Kolm romaani

"Piiririik" ja "Hind" moodustavad mu arust selge diloogia. "Piiririigi" lõpp, see Emil Tode tegelik kiri, räägib sellest, kuidas autor jõudis tuletorni juurde ühes kauges linnakeses mere ääres, seal terveks sai ja Pariisi tagasi tuli. Sealtamast algab tegelikult "Hinna" aeg. Algab sellega, kuidas Tõnu Õnnepalu hakkab kirja panema Joonatani raamatut, seda, mis tõeliselt juhtus. Ja ta teeb seda teises Euroopa otsas, ühe teise tuletorni juures, mis on ja ei ole tegelikult üks ja seesama.

"Printsess" seisab eraldi ja moodustab omamoodi kolmnurga näidendiga "Laste maailm" ja luulepäevikuga "Mõõt". Kui diloogia on minek enda sisse, tõe ja õndsuse otsimine enda seest, siis "Printsess" on minek endast välja. See on lugu ihast tõelisuse järele, ihast õnneliku elu järele, mil südames valitseks rahu ("Me tuleme järve äärest, on õhtu"). See on olemise, mitte mõtlemise ja arutlemise õnn.

Kirjandus

Kõik Tode-Õnnepalu tekstid elavad kirjanduse maailmas. Pole mõtet hakata üles lugema neid arvutuid teoseid, millele viiteid leiaks. Siin vaid olulisimad. Tode seisundiloomine, metafooride ja lausete ehitamine, keelekasutus on tugevasti paralleelne Viivi Luigeaga, nii et "Piiririigis" on nähtud ka "Ajaloos ilu" paroodiat. "Hind" ja tema peategelase mõtteviisi meenutas mulle ka Mihkel Muti varaseid Fabiani-lugusid (eriti "Võta end koomale, elu"), mitte niivõrd "Rahvusvahelist meest". Lisaks tuletorni-metafoorikast hoopis laiemadki paralleelsused Virginia Woolfiga (arutlemisviisis, jutumärgikasutuses jm). Ja kõik see on kuidagi väga sarnane Mati Undi 1970. alguse maailmaga, ainult ilma Undi avatud afektideta, võõrandunud ja jahe.

Mujalt maailmast on kindlasti tähtsad Camus ja tema "Võõras" ning Dostojevski oma "Idioodiga". Neile lisaks on aga mu meelest olulised mõned üldisemad taustad.

Kõigepealt romantikute ja sümbolistide poolpateetiline suurte sõnade hämarus. Kõik need suurtähelised Temad ja Sinad, üha korduvad pateetilised hüüatused (*Ah* ja *Oh*) ning mõnikord otsesed lugeja poole pöördumised, mis mulle toovad lisaks meelde Bulgakovi "Meistri ja Margarita" kutsed (*Oh järgne mulle, lugeja*).

Ja kindlasti on olulised muinasjutud, eriti muinasjutumaailma tüüppegelased ja -kohad, nende üksteiseks üleminek, rännakud, kordused ja variatsioonimängud, kõikvõimalikkus. Aga ka üldisemalt meelesolud ja atmosfäär.

Ja veel üks oluline taustakiht on Piibel, Uus Testament, milles Jeesuse elu abil realiseeruvad Vana Testamendi prohvetite ettekuulutused. Siin realiseeruvad vana kirjanduse tüübid, probleemid, lahendused uue aja idaeuroopa intelligendi elus. Ja kirjutaja eesmärk on sama mis Jeesuse elu kirjapanijatel: säilitada need mõtted ja läbielamised, arutada nad läbi, seletada neid ning anda võrdumite-tähendamissõnade abil lugeda kätte selle intelligendi tõed. Nii nagu võrdumite puhul pole esmatähtis sümbolitesüsteem, vaid põhiline, lihtne mõte, nii pole ka neis lugedes esmatähtis too sümbolite ja allusioonide mets, vaid need lihtsad küsimused ja rasked vastused, mis tegelaste ees seisavad.

Aga olulised on ka metafüüsilise maalikunsti Vahemere-äärsete linnade tühjused valged tänavad, üksikud inimesed ja üle nende laotuv unenäoline hele valgus, millele on otseseks paarikuks Eestimaa augustitaevas ja sealne valus nimetu igatsus. Ning saksa romantiliste maalide hämarad järved, mägede udu.

Kolme romaani suhe romaani traditsiooniga on sama ambivalentne nagu nende muudki kihid. Alguses jääb mulje, et Tode-Önnepalu romaanid on liikunud kirjandusajas pidevalt tagasi. "Piiririik" on postmodernistlik romaan, nagu olema peab. "Hind" esindaks siis juba pigem sajandi keskpaiga poolpehmet modernismi Huxley, Woolfi jt laa-

dis, "Printsess" sajandialguse sümbolismi.

Samas, oma seisundi- ja metafoori-loome poolest kuuluvad need lood kõik romantilisse ja modernistlikku metafoorsuse traditsiooni, mitte postmodernismi ja realismi metonüümiate maailma.

Kuid veel sügavamale minnes tuleb vastu kirjutamisprotsessi ja sellega seotud lugemisprotsessi nauding, erinevate maailmatükkide ja kihtide üksteist tühistav ja kõike avatuks jättev nauding. See on juba taas postmodernism oma topelduse, tühjade metafooride, ükskõikse jahedusega ja veidi ennastimetleva verbaalse ohjeldamatusena.

Ja päris sisemuses on ikka needsamad vanad probleemid, mida pole tühistanud ei elu ega kirjandus: otsida maailma, keele ja kirjanduse kildude seas iseennast, neid tükke, millest saaks kokku panna peegli, kust näha iseennast (või teist).

P.S. Seda lugu kirjutades lugesin ma üle hulga arvustusi, mis nende romaanide kohta oli kirjutatud, ja intervjuusid, mis Önnepalu ise on andnud. Ja mind üllatas eelkõige mitme arvustuse toon, mis langes tigiduseni, sügava nimetu vihani selle maailma ja selle inimese vastu. Tunnistan, see hirmutas mind.

INTERVJUU

Vestlus Jaan Puhveliga

Pea poolteise aasta jagu päevi on möödunud Teie "Võrdleva mütoloogia" emakeelse variandi ilmumisest. Kuhu see teos Teie loomingus paigutub? Kuidas hindate raamatu kodumaist retseptiooni?

Asetaksin ta kuhugi peategevuse ääremaile. Olen ju lõpuks mütoloogia kiiluvees hulpiv võrdlev keeleteadlane. Lisaks ka filoloog, sest olen tõepoolest hurmatud vanadest tekstidest nende algkujul ja seal talletatud keeltest ja mõtteilmast, olgu siis Vedad või Homeros või hetidi päikesehümnid või vanapõhja Eddad või isegi vene böliinad. Aga milgi juhul pole ma elukutse-line antropoloog või usundiuurija või ajaloolane või kultuurikriitik üldisemas mõttes. Sellest siis ka raamatu sihilik teooriavaegus, millest nii mõnigi kriitik, siin kui mujal, on kinni hakanud. Teooria on tihtipeale luksus, milles olesklevad need, kellel tõsine teadustöö on kas tegemata või teostamatu. Tammsaaret parafraseerides ütleksin, et tee tööd ja mõista ainest, siis tuleb ka teooria.

Nii et raamat koosneb koondatud pudemeist filoloogi teelt. Neid annab suvaliselt allegoriseerida, sümboliseerida, ajaloolistada, ritualiseerida, psühhoanalüüsida, sotsiologiseerida, struktureerida, semiotiseerida, dekonstrueerida või tont teab mida veel Derri-

da ja teiste uusdekadentide päravees. Aga see kõik on nominalistlik vaht, mis uhtub ainesest üle ja ei suurenda ega pisenda ta loomupärast kirkust.

Siinse vastuvõtu üle pole mul midagi kurta. Avalikud arvustajad on teinud oma pädevuse raamides ja mõningas arusaadavas hämmelduses oma tänuväärt parima. Olen rahul, et ka eesti kirjasõnas on nüüd kättesaadaval üks kogum, mida olen hajalamehena kaua püüdnud arusaadavaks vorpida.

Võrdleva mütoloogia radadele viis Teid, nagu olete kinnitanud, 1954.–1955. aasta õppereis Euroopasse. Tolal avanes Teile haruldane võimalus õppida Pariisis ja Uppsalas kahe nn uue võrdleva mütoloogia suurkuju Georges Dumézili ja Stig Wikanderi juures. Kui räägiksite lähemalt nendest kahest teadlasest ja kokkupuuteist nendega?

Läksin Pariisi rohkem Benveniste'i, Chantraine'i, Lejeune'i ja Laroche'i pärast, kes esindasid indoeuroopa, kreeka, ladina ja hetidi keeleteadust. Isegi akadoloog René Labat oli mulle oma arust olulisem kui Dumézil, samuti noorem hellenoloog Olivier Masson. Ehkki olin Dumézilist teadlik, avastasin ta õieti tänu bukinistidele, kes Seine'i vasaku kalda kaide ääres tema vähemüüdnud teoseid odavmüügil turustasid. Jõudsin süveneda, nii et kui Collège de France detsembris lõpuks loenguaastat alustas, otsustasin ka

Dumézili loenguil osaleda. Ta rääkis tol talvel germaani ainel (Hadinguse saaga ja sarnast), mitte just liialt üldistavalt, mis on võibolla hea, sest (kuri)kuulus "kolmetoimelisuus" (mille ülepakkumise vastu mul oli juba algselt kerge tõrge) polnud seal pealetükkiv. Dumézil polnud küll päris nii elegantne keelepruukija kui Süüriast pärit Benveniste, kelle indoloog Sylvain Lévi oli noore imelapsena rabide koolist indoeuropeistikasse üle meelitanud, aga temas oli mingit Périgord'i talupoja ürgprantsuslikku tõsidust ja veetlevust. Eelkõige oli ta, jällegi vastandina elitaarsele ja eraklikule Benveniste'ile või siis rangelt hugenotlikule hetitoloogile Laroche'ile, väga tähelepanelik ja osavõtlik suhtleja, mis aitas Collège'i formaalsest jäikusest läbi murda. Igatahes oskas ta noorematega nii käituda, et saime sõpradeks moel, mis kestis vankumatult ta elu lõpuni. Ta ei soosinud "jüngreid" ega tahtnud moodustada koolkonda, teades küll, et teatav epigoonlus oli vältimatu, eriti Prantsusmaal. Sellepärast suhtles ta meelsaimini just iseseisvate kõrvalseisjatega, kellel olid sarnased sihid ja lähenemisviisid, aga mitte tingimata ainult "Dumézili vaimus". Olles ise indoeuroopa keeleteaduses veidi pettunud ja endale hoopis kaukasoloogias kuulsuse loonud (näiteks osseetide uurijana ja ubõhhi keele unustusest päästjana), oli ta seda enam tänulik kolleegide toetusse, nagu Benveniste või minagi, kellele ta tihti heatahtlikult torkas, et *vous êtes plus linguiste que moi*.

Wikanderit kohtasin esmalt Rootsist 1955. aasta kevadel, kus õieti osalesin Arne Furumarki ja Gudmund Björcki mükeena keele seminaris (see oli põnev

aeg, sest Michael Ventris oli lineaarkirja äsja dešifreerinud). Oma rootsi hariduse ja sidemete tõttu oli mul kerge ligipääs sealsesse akadeemiasse. Wikander oli tuntuks saanud rootsi iranoloogide koolkonna raames (Henrik Samuel Nyberg, Geo Widengren). Dumézil oli olnud prantsuse keele lektor Uppsalas enne sõda (just nagu 1950. aastatel Foucault!) ja suhtles Rootsiga taas rahu tulekul. Wikander sai temalt indu ja inspiratsiooni loomeliseks purskeks sõjajärgsel kümnendil, eriti "Mahabharaata" müütilise tõlgenduse osas, mida Dumézil ei väsinud kunagi hiljemgi kilbile tõstmast. Dumézil joovastus sel moel kergesti ega tajunud alati piirdeid, seetõttu oli mul nii talle kui Wikanderile raske selgitada, et see lähenemine polnudki nii ilmutuslik, kuna Hermann Jacobi oli sama põhimõtet vaikselt rakendanud "Ramayana" kallal juba 19. sajandil. Hiljem Wikanderi viljakus vaibus, ja ta kogutoodang ei anna end ligilähedaltki kõrvutada Dumézili omaga.

Mitmel puhul on Teil olnud juhust visandada võrdleva mütoloogia hetkeseisu. Juba 1960. aasta Tulumullas (nr 2) ilmus Teilt ülevaade "Võrdlev mütoloogia tänapäeval", sellele järgnesid lähemad ekskursid Ants Orase pühendus-teoses Estonian Poetry and Language (1966), Tulumullas 1970, nr 4 ning viimati raamatus "Võrdlev mütoloogia". Kuidas iseloomustaksite aga võrdleva mütoloogia hetkeseisu praegu? Millised on põletavamad probleemid, millised aktuaalsemad lähenemisviisid?

Pole kahtlust, et Dumézil 20. sajandil

"päästis" või isegi lõi indoeuroopa võrdleva mütoloogia. Ta ise armastas meenutada algust kui 1938. aasta väljusahvatust, aga õigemini polnud see *coup de foudre*, vaid pikema kandeaja vili, kus ühtisid sotsioloogia (eriti Durkheim ja Mauss), sinoloogia (Granet), kaukasoloogia (eriti osseetika) ja indoeuroopa filoloogia viljad, mis lõpuks peletasid frazerliku uitlemise. See polnud "teooria" ega "meetod" (Dumézil ei sallinud kumbagi sõna), vaid lihtsalt õigele soonele sattumine. Mis avarus, oli teatav ajalooline (või õieti eelajalooliselt kombatav) tõenäosus ühiskonnajaotuste ja nendele rajatud üleloomulike kujutelmade osas, olgu siis juhtumisi "kolmetine" või muidu. Dumézil ise irdus hiljem sellest lihtsast põhimõttest enam abstraktsete mõttemallide kasuks, ukerdades niimoodi "ideoloogilistele" miiniväljadele.

Üht- või teistmoodi ei saa aga võrdlev mütoloogia Dumézilist üle või ümber. Jääb üle epigoonlus (eriti Prantsusmaal, näiteks Dubuisson ja Sergent), selektiivne, tihti rassistlik kihva keeramine (Haudry, de Benoist jt), uuskuralik taunimine (Ginzburg, Lincoln jt), või ideoloogiaväline puht-filoloogiline edasiliikumine. Väljavaateid on vaid viimasel, ära kasutades kõike, mis on Dumézili juures aineliselt ja asjalikult veenvat. Muu, mis praegu ilmub, on minu meelest suurel määral reotu, või vähemalt tarbetu trükimusta väärpruuk. See on punkt, kus "põletab", või pigemini king pigistab. On vaja uut põlvkonda, kes Dumézili kriitiliselt "läbi sõelub", aga ka muidu piisavalt haritud on.

Kuivõrd Te olete ennast sisse lugenud Uku Masingu maailma? Tema põhimõtteline indoeuroopa vaenus on Teie vaadetega võrdlemisi selges opositsioonis. Kaks "Võrdleva mütoloogia" kodumaist arvustajat pidasid vajalikuks viidata kunagisele Masingu kriitilisele retsensioonile C. Scott Littletoni raamatu The New Comparative Mythology kohta (ilmus esialgu 3. Kääriku suvekooli teesidekogumikus, hiljem ajakirja Semiotica esimeses aastakäigus).

Tunnen Masingut kui kummalist poeti (mitte alati nii "ainulaadset", kui vahel arvatakse; meenutagem vaid kuulsat "Tontide laulu" kui John Masefieldi jäljendust, veidi lauluisa "Lembitu" laadis), kui rahvusvaheliselt kuulsat semitisti (tean, kui kõrgelt ikka hinnatakse Läänes näiteks tema Obadja-uurimust) ja kui imetusväärset poliithistorit. Aga temagi valupunktiks sai ja jäi just "ideoloogia" ületähtsustamine ja selle isiklikustamine binaarses indoeuroopa: soome-ugri vastanduses. Mäletan Dumézili hämmeldust, kui ta oli lugenud Kääriku teesides Masingu rünakat ja mult päris, miks see *monsieur* (või *madame*) ometi indoeurooplaste uurimise peale nii isikliku vimмага vaatab. Tutvustasin talle siis Masingu "omapära", mispeale Dumézil andis kuskil trükis (täpset viidet pole käepärast) õige lepliku ja arusaava vastuse.

Erinevaid mütoloogiauurijaid on viimastel aegadel sageli süüdistatud ideoloogiliste eelarvamuste levitamises, paremäärmuslike ideede propageerimises. Kõige tuntum on kahtlemata nn

Dumézili afäär. Oma osa on saanud aga paljud teisedki. Milles seisneb Teie arvates mütoloogia uurimise eripära, et seda peetakse ideoloogiliselt sedavõrd mõjuvõimsaks ja kardetavaks?

Terve see "affaire Dumézil" ja sarnased lood on vanade aferistide (Momigliano) ja noorte arrivistide (Ginzburg, Lincoln) eetikavaeguse vili. Akadeemia üldine politiseerimine lõi "kandepinna", millest sai alguse nii isiklike arvete õiendamine kui kunagiste eeskujude ja õpetajate mälestuse rüvetamine (Lincoln: Mircea Eliade, Brendan Gill ja Wendy Doniger: Joseph Vampbell; jt). Järgnev oli ebaausa laimukampaania tasemel, kus side tõsiteadusega oli ammugi katkenud. Eks see ole teaduses vana probleem, kas ja kuivõrd on avastaja vastutav avastuste väärpruugi eest. Need, kes võrdlevas mütoloogias kipuvad pelgama vaimset dünaamii, ei kõlba lihtsalt teadusliku toorainesega vahetult ega kaudseltki tegelema.

Nii "Võrdlevast mütoloogiast" kui mitmest Teie lühemast kirjatööst nähtub, et traditsiooniline jäik piiritõmbamine indoeuroopa ja soome-ugri keelte ja laiemalt ilmavaate vahele pole sugugi õigustatud. Kuidas iseloomustaksite nende vahekorda?

Jõhkrate indoeuroopa maahaarajate ja anastajate vastandamine rahumeelsete soome-ugri looduslastega johtub mingist jätkuvast raskelt hajuvast rahvuslikust pohmelusest, kaks sajandit pärast Garlieb Merkeli ja Heinrich Jannau ossianlikku joovastust. See binaarsus ei põhine millelgi tõsiselt võetaval, ei ge-

neetiliselt, keeleliselt ega kultuuriliselt. Soomlastel-eestlastel on aastatuhandeid olnud palju enam lävimist ja sümbioosi lätlaste-leedulastega (samuti slaavlastega ja germaanidega) kui kaugete uurali hõimudega. Eesti keele sõnavara ja grammatika on oluliselt indoeuroopalik. Kui meil oleks hieraartilisi või heroilisi tekste läbi aastatuhandete, näitaksid need suurt sarnasust võrreldavate indoeuroopa omadega. Kõik see meelegaadi-jutt on tühipuru meelisklemine.

Mulle on jäänud mulje, et Te olete olnud kodumaal toimuva vaimueluga kõigil aegadel võrdlemisi hästi kursis. Kuidas see võimalik on olnud? Tean, et saite kodumaalt mitmeid raamatuid, millest mõningaid jõudsite pagulasajakirjanduses arvustadagi.

Kirjalik suhtlemine Eestiga algas 1950ndate lõpupoolel, esialgu visalt, aga paisus järgneval kümnendil ka kirjanduslikuks. Pagulaskultuur ise oli piisavalt vitaalne, tegutsesid ju toimetajad nagu Kangro, Grünthal ja Ivask, teadlased nagu Oras, Aspel, Saareste jt. Hankisin endale Soomest 1963. aastal suured osad Lauri Kettuse eesti raamatuid, ja sain otse Eestist palju vanemat ja uuemat lisa. Nii et Los Angelesi kodusse kogus vähemalt kümme tuhat eestikeelset või -ainelist raamatut, millega andis jõudeaegadel tegeleda, isegi Rosenplänteri *Beiträge* kaanest kaaneni läbi lugeda. Samuti sai Eestist tellida ajakirju ja ajalehti, et jooksvalt kursis olla. Seitsmekümnendatest alates sai juba Eestis käia. Nii et see kurikuulus raudrimp lekkis nagu Danaiidide sõel.

Viimastel aastatel on Teil olnud võimalus pidada loenguid Tartu ülikooli üliõpilastele. Millised on Teie muljed? Kas kodune Alma Mater kannatab välja võrdlust California omaga?

Hakkasin tõesti Tartus loenguid andma juba 1989. aastal, pikemalt ja korrapärasemalt 1993. aasta kevadest alates. Peale kreeka ja ladina autorikursuste, nagu Homeros ja Juvenalis, olen lugenud võrdlevat grammatikat, mükeena kreeka ja itali (oski-umbria) keeli, samuti andnud loenguseeria võrdleva mütoloogia ainetel. Tuleval kevadel on kavas hetiidi keele kursus usu-teaduskonna raames. Siinsed õpilased on vaikseohtu (vist "targu" halbade aegade järelmõjuna; "soomeugrilist" ujedust ma neile küll omistama ei hakka), aga vaimsetelt võimetelt igati tasemel nendega, keda olen harjunud õpetama. *Si parva licet componere magnis*, kannatab ka *Alma Mater Tartuensis* nii mõneski mikrolõigis California akadeemilise hiidebardiga üsna hästi võrdlust välja.

Georges Dumézil räägib oma intervjuuraamatus Didier Eriboniga, et ta oleks soovinud olla meelsasti mõni 18. sajandi mõtleja, d'Alembert või Montesquieu, kes oleks aga samas teadlik Darwini ja Franz Boppi töödest. Ilmselt ma ei eksi, kui oletan, et 20. sajandi teine pool pole Teilegi kõige meelepärasem aeg elamiseks?

Vastupidi, olen üsna rahul, et sellel ajaloo hirmsaimal ja ühtlasi imelisimal sajandil elamisega kuidagi toime tulin (mis sajandikeskmele eelnes, võinuks küll kergesti küüditamiste, pommitamiste ja pagemiste keerises elunatukese võtta). Leian, et sajandilõpu vaimuelus on paljugi virildunud, äpardunud ja isegi perversset, olen aga isiklikult rahul, et olen saanud panuse anda indoeuroopa keeleteaduses, eriti hetitoloogias – ja milgi vähesel moel ka võrdlevas mütoloogias. Ja millisel teisel ajastul oleksin saanud nii tihti pendeldada ka oma kahe meeliskodu, California ja Eesti vahel?

Küsis Marek Tamm

ELAV AJALUGU

ANU ALNEK

Lapsepõlv Miljonajal. Ühe linnaühiskonna hukk

Mind tõsteti üles. "Vaata, laev läheb!" ütles ema. Ma nägin läbi akna eespool midagi halli, midagi heledat, siis jälle halli, tumedat, sellest nagu tõusis midagi kõrgemale, aga mis seal heleda peal liikus, kord heledam, kord tumedam, sellest ma õieti aru ei saanud. See on mu esimene visuaalne mälestus. Pärast sain teada, et see oli vaade Neevale Peeter-Pauli kindlusega. Ja jõel liikusid laevad, kas Lossisilla või Troitski silla poole. Tollal olid sildadel küll juba teised nimed, aga me kasutasime ikka vanu nimesid.

Mälestusi Mara Timofejevna

Me kolisime Neeva äärest ära suvel. Mina olin maal, ja kui ma tagasi, juba uude korterisse olin saabunud, olin ma kohe akna juurde läinud, vaadanud aknast välja, kuid vastas olid vaid samasugused kõrged aknad.

Aga meile paistis nüüd päev otsa päike sisse! Algas uus ajajärk minu elus. Mind kutsuti kohe külla, lõunale. Meie kõrvaltoas elas keegi proua, kelle ristinimi oli Matrona. See on vana vene nimi, aga selle nimega ei kutsutud teda kunagi. Teda tunti Mara Timofejevna. Ta oli tsaariaegse kindrali tütar paljulapselisest perest. Oli kasvanud ja

õppinud Smolnõis, abielus olnud, nüüd oli ta lesk. Tema teine abikaasa, kes oli maha lastud, oli olnud kaardiväe ohvitser. Nüüd oli ta üksik proua, kes õhtuti pärast tööpäeva tegi masinakirja, et natuke juurde teenida. Ta oli meie suure korteri volinik. Tal oli väga ilus koolitatud hääl, kõrge sopran, tundus, et ta nagu kogu aeg kõhatas häält puhtaks, nagu hakkaks esinema. Naljatuks olles nimetas ta linna Leningradiks, halvastujus olles Peterburgiks.

Selle proua juurde mind lõunale kutsutigi. Pärast küsiti minu käest muljeid. Ma olin öelnud: "Kardulit andis, aga võid ei andnud." Kodus anti mulle alati võid kartuli kõrvale.

Mara Timofejevna oli hea haridus, hea keelteoskus ja üldse igati *all-round education*, nagu öeldakse. Ja muidugi väike reis Berliini omal ajal enne ilma sõda, seegi oli avardanud ta silmaringi. Tema suurel toal oli ainult üks lai aken nurgas, akna kõrval seinal vändaga kohviveski ja kaks taldrikut. Ühe peal oli mees palmi otsas, mingi valge peakate peas, ja leopard või lõvi palmi all, väga naljakalt tigeda näoga. Pärast sain teada, et see peakate oli troopikakiiver. Tal oli ka muid huvitavaid asju seinal. Üks pilt, mida ma mäletan ja millest ma hiljem aru sain, oli Vrubeli "Deemoni" eskiis. Siis oli tal seal Roerichit, Roerichi kumavad roosad mäed. Teises nurgas, kus oli ta "magamistuba", oli vanaaegne pesulaud valge kannu ja kauksiga. Seal kõrval, nurgas rippus seinal

kaunis lampaad, kus alati põles väike tuluke.

Kommunaalkorteritest ja nende elanikest, Peterburi elu-olust ja muust

Peterburi kesklinn oli kahtlemata aristokraatlik. Korterid olid tohutu suured. Sellistel korteritel oli tavaliselt väljapääs nii tänavale kui ka õue poole, see oli nn kõögipoolne uks. Kui pärast pööret hakati rikaste võimu piirama, siis muidugi pidid nad ka oma elamist kokku tõmbama, sest tubadesse pandi võõrad inimesed sisse. Tavaliselt jätsid endised omanikud endale kõögipoolse osa korterist, mõnikord ka tänavapoolse osa. Ametlikult nimetati neid kortereid, kus igas toas oli ise perekond, kommunaalkorteriteks. Aga Vene provintsid leiutasid selle jaoks väga hea sõna *utesnenije*. Arumaa-Pravdini-Veski sõnaraamatu järgi on *utesnenije* 'tühendamise, kurnamine'. Ühesõnaga, nendes *utesnenijetes* elati, kuid seda sõna Peterburis ei tuntud.

Nii näiteks oli akadeemik Kotovil, Stieglitzi kunstikooli kunagisel direktoril, korteri kõögipoolne osa endale jäetud. Nad käisid õue pealt vanast kitsast trepist üles kõögikoridori. Seal olid klosetid ja vannitoad. Edasi oli pikk koridor, kust läks kahte 15-ruutmeetrisesse tuppa, üks neist pime, akendeta, ilmselt korteri poolitamise tulemusena. Nendes tubades elas tütre perekond ja "njanja", vanaproua Mathilde, ilmselt Baltikumi kadakasaks. Nagu Peterburi perekondades kombeks, jäi njanja või bonne, kes oli lapse üles kasvatanud,

surmani perekonda elama. Vana daam aitas majapidamises, oli nagu oma inimene.

Edasi viis koridor suurde avarasse tuppa, mis oli vaipadega kolme ossa jagatud. Ühes aknaaluses osas oli Kotovi enda "kabinet", tema kirjutuslaud. Ta oli kõhn habemik vanamees, raamaturiulid ümberringi. Laiemas ja pimedamas toaosas olid söögilaud, diivanid ja kušetid, küllap ka vanapaari magamisaase. See oli tuntud kunstiteadlase ja kunstiaadministraatori elulõpu korter.

Samuti oli minu teise tuttava Marotškaga. Tema isa oli olnud pedagoogilises instituudis kateedrijuhataja. Tolle mehe sulest oli veel 1917. aastal ilmunud väga ulatuslik kommentaar Johannese ilmutusraamatu kohta. Ka nende käsutuses oli korteri kõögipoolne osa: üks pikk ja väga kitsas tuba oli magamistuba, eespoelses vähe avaramas toas olid isa kirjutuslaud, klaver ja mingid kušetid, mingid kapid ja pere söögilaud. Neljaliikmelisele perele oli ruumi muidugi äärmiselt vähe.

Meie korter oli enne pööordeid kuulunud ühele daamile, kellel oli õnnestunud Pariisi sõita. Mara Timofejevna oli teda tundnud.

Kõik korteri asukad olid enne meie sissekolimist ärevil olnud, kuid me saime igatahes kõigiga väga kenasti läbi. Need kaks tuba, mis meile said, olid olnud puupüsti eelmise üürniku mööblit täis. Sinna oli paigutatud võib-olla kogu maja mööbel. Ja siis kuskilt käis üks rada, mis viis nurka voodi juurde.

Korteris olid väga suured toad ja seal elasid mitmesugused inimesed, kuigi enam-vähem ühest seltskonnakihist ja enam-vähem ühiste huvidega. Seal olid

õde ja vend Messerid ja Messeri abikaasa, sündinud Kalnina, saksastunud lätlase järeltulija, kes pidas end teistest vähe paremaks.

Serveerimistoa taga oli väike ruum, mis oli olnud vist teenijatuba, kus elasid kaks eesti daami, kellest üks läks pärast koos tütre perega Moskvasse.

Kui keegi leidis mõne uue ja huvitava raamatu, siis luges seda terve korter. Ja kui keegi midagi nägi ja kuulis, siis teadis sellest terve korter. Ma pean silmas kultuurielu. Kogu aeg käisid Peterburile nii iseloomulikud kultuuri-kuluaarijutud: kes kus midagi lavastas, mis teeb, mida kirjutab, mis kuskil on ilmunud jne. Loeti väga palju. Ka minu ema oli väga suur lugeja, isa küll ei lugenud, aga tema oli jälle hea tantsumees. Lähedastest raamatukogust käidi raamatuid laenutamas (meelde on jäänud nimed: Barbusse, Feuchtwanger, Fedin, A. Tolstoi, Ehrenburg) ja tehti käsitööd. Käsitöö tegijad olid minu ema ja Julia Vladimirovna, Messeri õde. Tema kasvatas oma lapsedki üles käsitöö varal, ta mees lasti Kodusõja ajal maha. See oli olnud Krimmis, ta oli rääkinud, kuidas ta käis mererannas oma mehe surnukeha teiste mahalastute hulgast otsimas.

Minu ema tegi vahepeal ka mingisuguseid kraesid. Tegi endale ja sõbrannadele, siis tuli tellimusi kogu korterilt – kõik daamid tahtsid saada. Ta õppis ära batiktehnika ja tegi ka seda pisut, siis käidi tulemusi vaatamas. Eriti õnnestusid tal kaelasallid ja -rätikud, isand Messer vaatas ja ütles: Nojaa, need rätikud on muidugi sellisele noorele daamile, kes ei ole veel seitsekümmend täis saanud.

Nii et korterirahvas sobis omavahel.

Muidugi, maitset võisid olla erinevad. Minu ema ja Mara Timofejevna käisid klassikalise muusika kontsertidel, Messerid eelistasid moodsa muusika kontserte, nemad kuulasid džässit ja Utjossovit, käisid Teadlaste Maja olengetel.

See korterite asi on võib-olla tänapäeval täiesti arusaamatu: kuidas saadi elada niisuguses ühiskorteris. See on ju täiesti võimatu! Aga tolle aja inimesed, tolle aja kasvatus oli niisugune, et püüti ka teist arvestada ja abistada ning vastavalt siis ka käituti. Ja üldse, käitumiskultuur oli teine. Oli endisaegne kasvatus ja distsipliinitunne. Meie korteri vannituba oli 20. sajandi teise kümnendi tasemel kõikide seadmetega varustatud, see pidi olema absoluutselt puhas. Ja oligi puhas, kuni Messerite asemel tuli uus kuueliikmeline perekond. Nemad kippusid vannituba oma esikuna kasutama. Siis tekkisid tülid. Hakati käima linnasaunades.

Korteri oli säilinud endisel kujul ja seetõttu küllalt ebamugav. Messerid pääsesid oma tuppa läbi vannitoa ja pidid veel Mara Timofejevna toast läbi käima. Mara Timofejevna tuppa oli paigutatud tegelikult suure korteri kogu mööbel. Keskel oli karjala kasest juugendstiilis söögitoamööbel: suur laud ja hulk toole, puhvet, serveerimislaud. Ühes nurgas kardina taga oli ta sisse seadnud oma magamisnurga. Teisel pool akna juures oli teine voodi, kus tal kunagi olid elanud Fritzerid ja pärast tema õepoeg, meditsiinitudeng. Samas kõrval kamina juures oli kaks tugitooli, väike lauake ja põrandalamp. Seal ta siis jõi vahel kohvi, kui teinekord, harva küll, tuli mõni külaline. Mara Timofe-

jevna esimene mees oli arhitekt ja tema interjööri oli uuemast ajastust, mahedamates toonides. Ei olnud enam 19. sajandi Peterburile tüüpilist värvigammat ega suuri raskeid kuldseid pildiraame. Kuigi pilte oli tal seintel küllalt palju, mäletan ainult Vrubelit ja Roerichit. Mara Timofejevna käis näitustel ja kontsertidel. Elas vaimset elu.

Meil oli kaks tuba. Õieti see oli üks suur tuba, poolitatud kerge vaheseinaga, mida oli katnud vaip. Aga meil sinna vaipa panna ei olnud. Üks meie tubadest oli olnud garderoob ja teine suitsetamistuba! Mara Timofejevna tuba oli olnud söögituba, tolle kõrval olev hilisem köök oli endine serveerimistuba. Seal taga olid teenijatetoad. Välisukse kõrval oli mingi kabineti moodi ruum, sinna viis väike uks. Meie vastas üle koridori oli tohutu ruum, 42 ruutmeetrit. See oli olnud saal, aknad tänava poole.

Korteris oli haruldaselt hea õhk-kond. Kõik, kes seal elasid, arvestasid üksteisega ja – nagu Mara Timofejevna hiljem ütles – *my žili duša v dušu*. Mara Timofejevnal oli vähe raha, ta üüris oma aknaalust toanurka vahel välja. Mingi aja – ma ei mäleta hästi, aga mingi viirastuslik ettekujutus mul tolest inimesest siiski on – elas seal noormees nimega Leopold Fritzler, kohalik sakslane, väga temperamentne ja musikaalne, kes sai kõigiga hästi läbi. Ta tegi kõik tööd ära, mis oli vaja sellises kommunalkorteris teha. Olgu see pörandapesu või mis tahes. Ja naeris vene väikekodanlaste peenutsemise kommet, et "oi, ma ei oska midagi teha, (ma olen nii peen)". Temal oli selle kohta irooniline ütlus: *kost' mešanskaja tres-*

net' väikekodanlase luu raksatab katki', kui mõni seletas, et ta ei saa ei seda ega teist teha. Hiljem oli seal Mara Timofejevna õepoeg Mitja. Ta oli meditsiinitudeng, tubli ja väga kena noormees. Lõpetas 41. aastal arstiteaduskonna.

Kõige suuremas, 42ruutmeetris es toas elas alguses üks väga edukas noor perekond. Nad olid ilusad ja moodsad. Mees oli ilmselt ajaga väga kaasaskäiv inimene. Mäletan, tal olid isesugused jalanõud – nahksäärised. Tähtsate meeste jalad olid niiviisi kängitsetud. Neil oli väike laps ja nad kolisid seal varsti ära. Nii räägiti vähemalt kuluarijuttudes. Meie korteris oli tunda teatud vaoshoitud irooniat nomenklatuuri suhtes, kuid see iroonia oli põimunud ka teatava lugupidamisega edukama suhtes. Oma sisimaid arvamusi ei avaldatud. Eriseisuslikkus lõi muidugi teinekord välja.

Meie korteris elasid peale proua Mara Timofejevna niisiis põhiliselt venestunud muulased. Lihtsat harimatut venelast kardeti kõige rohkem: kui see korterisse sisse pääseb või kui tuleks kellelgi nende sekka kolida, oleks see kole.

Väikeses tagumises toas elas ka üks eestlane, üks Marie, Maria Jossifovna oli tema venepärane nimi, Maria Jossifovna Zabolotnaja. Tema mees olevat olnud eestlane, ohvitser, ja langenud sõjas. Ta oli sõja lõpus olnud Eestis abikaasa kodutalus ja pidi aitama loomitalitada. Aga temale kui gümnaasiumiharidusega ohvitseriprouale see ei sobinud. Maria Zabolotnaja pöördus koos poja ja tütreaga revolutsioonijärgsesse Petrogradi, kus tema vanemad olid kunagi olnud jõukal järjel. Varandusest

aga polnud midagi alles. Poeg läks 17-aastasena emale arusaamatutel põhjustel vabaturma. Tütar Alice hakkas õppima arhitektuuri. Eestis oli ta õppinud varrastel kuduma ja kodus ikka endale nägusaid pullovere. Ta abiellus üsna noorena vene preestri perekonnast pärit keemiaüliõpilasega. Emale ei meeldinud väimees üldse. See ebakõla varjutas kogu ema eluea nende elu. Alice'i arhitektikarjääri tõus algas ühe Moskva metroojaama kujundusprojekti võiduga. Tema abikaasa oli hiljem väga tunnustatud spetsialist, riikliku preemia laureaat. Maria Zabolotnaja oli äärmiselt närviline ja pahur inimene. Tema juures elas üks teine eesti daam ja me kõik imestasime, kuidas too suutis temaga üheskoos elada.

Jah, ja siis kolis meie korterisse juudi abielupaar. Seltskond oli alguses natuke häiritud, kartes, et juudid on teistsuguse temperamendiga rahvas. Aga nad osutusid lõpmata kenadeks inimesteks. Nad leidsid, et niisuguses suures 42-meetrises kasarmus nad elama ei hakka ja jaotasid ruumi koguni kolmeks toaks ja esikuks, nii et üks väike tuba sai sealts Messeritele, kes pääsesid nüüd oma eluruumidest otseteed välja. Uutele üürnikele jäi kaks tuba.

Kui Messerid-Kalninid oma toast lahkusid, kolis sinna kuueliikmeline perekond, jälle juudid. Alguses oli seltskond muidugi häiritud, sest pere oli suur ja mitte eriti intelligentne. Nagu hiljem selgus, olid nemadki ausad ja korralikud inimesed. Meie juudipaar suhtus nendesse kahtlustesse muidugi teatava irooniaga, aga varsti lõi välku ja müristas sealkandis nii kõvasti, et need kaks perekonda enam omavahel üldse

ei suhelnud. See oli esimene kord, et selles korteris oli riid.

Eesti raamatutest ja õppimisest

Kõigepealt tuli hakata õppima vene keelt. Kaheaastaselt see õppimine hakkas. Mõne aja pärast hakati saksa keelega peale. Mu ema sõbranna oli Kuressaares saksa koolis käinud. Ta oli üks viimaseid bonnesid, kes oli veel sõja ajal Peterburi sõitnud. Temaga ma laulsin ja mängisin saksa keeles. Sain saksa raamatuid vaadata. Ma ei tea, millal tähed selgeks sain. Tean, et äkki leidsin, et minu piltide taha oli kirjutatud niisugune tekst nagu *carte postale*. Proua Mara Timofejevna masina pealt võis lugeda *Continental* jne. Ega minul lapselõlves ei olnud eestikeelset kirjandust. Lastekirjandust ei olnud üldse. Vanavanemate majas oli raamatuid, sest nende talus oli käinud Narvast pärit rändav raamatukaupmees. See oli alati neil ööbinud, neile raamatuid kinkinud. Ja siis kui ta seal ööbis, võisid kõik talulapsed kõiki neid raamatuid ka vaadata. Nii et ema pisut tundis eesti raamatuid. Kuipalju ta seal muidugi lugeda sai, on iseasi, kuid igatahes oli ta neid näinud. Neid osteti, neid sai kingiks. Mingil määral oli olnud ka õpikuid. Juturaamatuid oli küll ja neid talus ka loeti. Selles majas, mida mina linnas küllastasin, oli vaid täiskasvanutele mõeldud raamatuid. Need olid tavaliselt Vilde lood, usulist kirjandust muidugi ka, mis tavaliselt kodudes leidis, ja seal oli seda isegi rohkem, sest majas oli kunagi elanud keegi vaimulik. Te-

mast oli siis mingisuguseid kõiteid jäänud.

Mäletan, see oli enne sõda, vahest 39. aastal, kui ilmus Eduard Pälli tõlkes "Muinasjutt tsaar Saltaanist". Minu ema käis üsna sageli raamatukauplustes. Ja ühel päeval jooksis ta õhetades ja hingeldades koju ja tuli kohe minu juurde – tegin parajasti laua ääres "koolitükke" – ja pani minu ette raamatu. See oli siis see Puškini muinasjutt Pälli tõlkes. Ma lugesin ta läbi küll, aga see tekst oli sisuliselt minu jaoks möödunud etapp ega kõitnud mind enam. Saksakeelseid raamatuid oli, ma ikka lugesin neid ka, aga eks see oli ikka rohkem lapsepõlvelektüür. Väga palju oli saksakeelseid laevapoiste raamatuid. Sakslaste ringkondades oli Peterburi ikkagi merelinn, sadamalinn. Minu viimane õpetaja Gertrud Wegener kinkis mulle ilusa helesinise raamatu "Willi der Schiffsjunge". Aga sinna see jäi... Vanu saksa daame oli linnas väga kerge leida ja nendega keeleõppe asjus kokkulepele jõuda.

Mis eestikeelsetesse tekstidesse puutus, piirdus see eelkõige folkloori ja lastelaulukestega. Kodus ja maal vanaema juures kuulsin kõik need lastelaulukesed, kuidas kuts karja läheb, läheb lonta-lonta, kuidas kuts tagasi tuleb, tipa-tapa, tipa-tapa jne, vares vaga linnukene jne. Repertuaar oli küllaltki rikkalik.

Siis tuli venekeelsed tähed ka ära õppida ja hakata vene keeles lugema. Seda kirjandust oli muidugi küllalt. Minu üks armsamaid raamatuid olid "Topeliuse muinasjutud", mille kinkis mulle tädimees, tubli hambaarst, ilusate raamatute ja ilusate asjade harrastaja

ja koguja. Raamat oli väga nägus, punases kõites rohke kullatisega, sarjast "Zolotaja biblioteka".

Peterburi eesti seltsidest

Seltse oli kaks ja ka seltsimaju oli kaks. Üks oli Peterburi poolel, teine Galerna-ja tänaval, kui ma ei eksi. See oli nn peenema rahva jaoks. Mõlemad olevat olnud kenad kohad, aga minu ajal vist juba likvideeritud. Olid eestlaste ansamblid. Oli meeskvartett, kus Aabram Niinberg laulis tenorit. Seltsimajade alalakäik algas osalt ka sellest, et pärast 1924. aastat saabus Eestist sellist rahvast, kes ei olnud eriti kultuurilembeline. Käsitööringide kohta öeldi kohe, et meie oleme ikkagi poliitikakahvilised ja mis väikekodanlikku janti siin tehakse. Nende seisukoht sai siis määravaks. Oli sellinegi koomiline lugu: oli laulukoor, mida juhatas keegi Toominga-nimeline mees. Tema praakis paljud lauldasoovijad välja. Sellest tõusis pahandus, sest keegi nendest tarkadest poliitikahuvilistest olevat seletanud: Mis siis, et ta viisi ei pea, aga ta on muidu hea inimene! Tantsuõhtuid jäi vähe-maks. Varem lavastati seal oma jõududega operette. Ühe isetegevusliku näitleja võimed olid olnud nii silmapaistvad, et teda kutsuti linna suuremasse draamateatrisse välismaalaste rolle mängima – ta rääkis vene keelt aktsendiga. Seal oli ka Sõrmus käinud viiulit mängimas. Tema aga olevat jätnud väga saksiku ja edeva inimese mulje, nii et meie tuttavate ringis ei arvatud talt eriti midagi.

Eestlased käisid omavahel üldiselt lä-

bi. Meil ei olnud eriti tihedaid suhteid Peterburi tööliseliidiga, kes olid kõik enamasti head meistrid omal alal. Aga siiski näiteks vasesepa Viilip Kristmaniga suheldi. Tema abikaasa Marie oli väga musikaalne ja ka meie perekonnas lauldi väga palju. Kui tuldi kokku, siis ikka lauldi.

Gatšinast ja Gatšina eestlastest

Gatšina oli olnud residentsilinn. See oli tõepoolest ilus linnakene. Minu vanaema maja oli Gatšina äärelinnas. See oli suur ilus maja, ruumikas ja stiilne, vanaisa oli selle ostnud. Seal oli ka väike õuepealne maja, kus elati, kui suur maja oli välja üüritud. Hiljem oli see jälle meie oma pere käes. Vanaemal oli suur aed, krunt oli väga suur. Ametlikult lubatav krunt oleks olnud vaid hoonete pindala suurune, kuid "üleliigne", puuviljaaed ja kartulimaa, mis sinna juurde kuulus, jäigi miskipärast võõrandamata. Gatšinas elas väga palju eestlasi. Mäletan, räägiti Männi majadest, ja mina mõtlesin, et sellepärast, et seal männid kasvasid. Kuid tegelikult oli seal olnud Männi-nimeline peremees. Männi majades elas proua Šlesinger, kes rääkis väga ilusat eesti keelt, kuigi meie peres arvati, et ta on sakslane, baltisakslane. Ma kuulasin teda tähelepanelikult, sest tema keel oli pisut teistsugune.

Eks seal oli mitmesugust rahvast. Näiteks tädi juures käis piima võtmas keegi proua T. Ta oli keskkooli saksa keele õpetaja ja väga lugupeetud. Ta oli sündinud Rakveres, tema nimi oli olnud Rosenberg. Tädi ütles, et ta on

kindlasti eestlane, ainult peab ennast sakslaseks. Mäletan, kuulsin seda prouat kunagi hiljem seletavat: "Ma olen oma ämakheele ära unustanud." Ta oli ehk siiski sakslanna.

Meie perel oli rohkem suhteid maa-rahvaga. Me tahtsime käia maal ja kevaditi käidigi alati metsas. See piirdus tavaliselt küll Gatšina nn Prioraadi metsapargiga. Prioraat oli väike gooti stiilis lossike järve ääres kesklinnas, kuhu park ulatus. Pargis olid korralikud teed, hooldatud mets, palju linnulaulu ja seal oli meeldiv jalutada. Minu isal oli vara-kevadadel kombeks alati teha pajupill. Tema teadis, mis ajal seda kõige paremini teha saab, et enne müristamist jne. See pajupill oli obligatoorne!

Ma ei olnud ühelgi suvel linnas. Kui vanavanemate juures oli maja välja üüritud ja suvitajate seltskond ei mahtunud väikesesse majja, siis olime kuskil mujal. Paar suve olime ühes metsaäärses soome talus. Koht oli väga meeldiv ja inimesed südamlikud. Pererahvas rääkis ka eesti keelt. Seal oli minuvanune tüdruk Amalia, kellega mängisin. Ja kui palju maasikaid seal oli! Sinna tuli korra nädalaks-paariks ka meie korterinaaber Julia Vladimirovna, kelle ema olevat olnud soomlanna. Ema sõbranna tädi Nelli – minu esimene saksa keele õpetaja – oli seal suve jooksul mitu ropsu ja muid sugulasi käis ka. Koht ei olnud Gatšinast eriti kaugel. Ühe suve olime Tolmatšovos, ühe Semititsa perekonna katuse all. Need inimesed olid küüditamise ja kulakuks tegemise eest Semititsast põgenenud, ostnud Tolmatšovosse maja ja oma elamise seal sisse seadnud. Perekonnapea oli seal väga tuntud ja hinnatud meistrimees, "kes kõike oskas

teha".

Gatšinas oli viimastel aastatel raadio, kuulasime ka Eestit. Oli huvitav kuulata, aga samal ajal oli mingi äng ...

Väljaspool oma krundi kõnniteed võisid nõgesed, kobrulehed ja ohakad vabalt kasvada. Need olid riigi omandus, neid ei tohtinud puutada. Aga vanaema võttis vikati kätte ja läks niitis kraaviperve puhtaks. Gatšinas oli sel tänaval sõidu- ja kõnnitee vahel kraav. Tädi Liina oli päev otsa hirmul, et nüüd tuleb miilits uksest sisse ja teeb kolm rubla trahvi. Aegade jooksul kippusid Gatšina vaiksed tänavad trahvihirmu tõttu vaarikatest ja ilupõõsastest võpsikusse kasvama. Kolmerublaste trahvi alla käisid paljud asjad. Sõimamine, ropp vene sõim samuti. Kolm rubla oli suur raha, seepärast lausropendamist ei olnud.

Eestlased on alati püüdnud ennast korralikult riidesse panna ja enamasti seda ka osanud. Minu teine sakslannast õpetaja, kes mul algkoolis oli, oli hariduselt loomaarst. Tema rääkis, et Peterburi kubermangu eestlased panevad ennast väga ilusasti riidesse, aga haritusest jääb eriti keelekasutuse osas puudu. Eesti koole oli vähe ja hiljem üldsegi mitte ja vene koole nappis. Eesti maainimesed ei puutunud venelastega, eriti haritud venelastega kokku. Põhielanikkond olid ju ingerlased või isurid ja tohutu palju koloniste, sakslasi ja lätlasi. Venelased olid ametnikud, arstid ja kaupmehed. Tsaarivalitsuse ajal saadeti talusaadused rongiga linna ja jaamas, raudteel kuuldigi "raudteekeelt". Seal oli raudteetöölisi, hooajatöölisi, laadijaid, kes hoogu võttes hüüdsid "raz-dva-sil'no!" – nii läks ras-

ke asi liikvele. Ka minu ema oli seda lapsena kuulanud ja kuulnud "rasva silma!". Loomulikult kuuldigi selles keskkonnas igasuguse tasemega keelt ja võetigi õppust. Linnas elavad eestlased omandasid muidugi enamasti viisaka inimese kõnemaneeerid, kuigi sageli "puuvenekeeles".

Peterburi eestlastest

Oli üks eesti pere väga romantilise nimega, kas Rosenstrauch või Rosenberg või Rosenbaum või midagi niisugust. Selle perekonna pea oli väga hea tisler, kes töötas ainult vääriskuuga. Ta olevat kuuldavasti teinud Saksa esinduse sisustuse. Sel perel oli kombeks igal aastal Lõunas (Krimmis) käia. Kõik pidi siis tasemel olema: fotod enne minekut Lõunasse ja pärast tulekut Lõunast. Tualetid olid samuti vastavad, frakid ja kõik muu igasse olukorda sobiv.

Oli seal veel üks selline eesti pere, Piispead, kellel oli väga väike eluruum, vaid üks 20ruutmeetiline tuba nelja inimese jaoks. Neil oli omatehtud mööbel – üks voodi käis teise alla jne, nii et nad sinna päeval kõik ära mahtusid. Kui magamisaeg oli, siis oli igahel oma ase. Piispead tulid Peterburi 20-ndatel aastatel, kui Eestis oli tööpuudus. Piispea vend oli olnud kommunist ja arvas, et Venemaal on väga hea ja Eestis väga paha, kutsus venna perekonna sinna. Piispead olid väga õnnetud, et nad selle sammu olid teinud. Lõpmata õnnetud. Mäletan, et Piispea rääkis, kuidas nemad kilu sõid. Kilusid oli vahel Peterburis saada. Kui neid saada oli, siis eestlased muidugi kohe ostsid ja

sõid. Väike poeg oli siis küsinud: Isa, kas sa sõid siis nii palju ära? Ta oli sõõnud seitse kilu.

Oli keegi Punapõsk – ma ei teagi, kes ta ametilt oli, kuid ta olevat olnud kirglik sümfooniakontsertidel käija ja jälginud dirigente. Tema koht olnud alati seal, kust nägi kõige paremini dirigeerimist.

Ja oli üks Kogemata-nimeline – tollest ma ei tea enam, kui et ta olevat mänginud eesti seltsides lavastatud operettides ja mõnikord olevat ta nime osatud koomiliselt väljagi mängida.

Siis oli seal väga huvitav inimene, väikese haridusega, kuid väga meeldiv ja intelligentne. Tema nimi oli Abram Niinberg. Tema oli olnud üks Estonia tenoreid, loomulik anne. Eluvool oli ta Peterburgi toonud, vist Jääretkega. Ta olevat elanud Neeva ääres samas korteris, kus meie pere. Kui ta oli minule katsikule tulnud, olevat ta korranud Piibli Siimeoni sõnu: "Issand, nüüd lased sina oma sulase rahu minna, sest mu silmad on sinu õnnistust näinud." Kuid tema äraminekuni, mil ta veel kogu oma kodutalu katuse all rahu elas, kulus veel väga palju ja väga rahutut aega. Niinberg töötas Peterburis maalrina. Maria või mõnda teise teatrisse ta ei pääsenud, niisugust taset tal muidugi ei olnud. Aga ta esines eesti seltsides, niikaua kui need olemas olid.

Peterburis oli muidugi ka eesti haritlasi, aga lapse kõrvu ja meelde jäid kas mingid huvitavad nimed või huvitavad isikud; kokkupuuteid eesti arstide või kooliõpetajatega polnud. Vanaisa tädi-poeg oli Gatšina rajooni peaaegronoom, käis veel 1941. aasta suvel haiget vanaisa vaatamas. Noored, kes said ja kellel

oli huvi, läksid edasi õppima, aga jõukamate talude lapsed saadeti Siberi poole, kus paljud hukkusid. Need, kes peredest maha jäid, ei saanud kulakulastena edasi õppida. Oli tütarlapsi, kes õppisid (vist Gatšinas) pedagoogilises tehnikumis eesti algkoolide õpetajaks. Need, keda mina tundsin, saadeti juba igale poole Venemaa maakoolidesse laiali, sest tolleks ajaks olid eesti koolid likvideeritud.

Peterburis endas ja Peterburi ümbruses oli palju eesti talupoegi. Kuulsal eestlaste demonstratsioonil revolutsiooni ajal tuli välja 30 või 40 tuhat eestlast. Veel hilisemal ajal, 30ndatel ei saanud mööda Nevskit minna, ilma et oleks kuulnud eesti keelt. Peterburi oli tulnud eestlasi mitut teed pidi. Omal ajal oli muidugi tudengeid palju, konservatooriumis, Peterburi Ülikoolis. Minu vanaisa tädipojad lõpetasid mõlemad Peterburi Ülikooli. Eestlastest käsitöölisi ja ettevõtjaid oli samuti küllalt palju. Tsaariajal läksid sinna noored naised teenima. Mõned olid virtinad või kes nad seal siis olid ja oskasid oma elu sisse seada küllaltki nooblilt ja riietuda ka vastavalt. Üks selline oli Elviine Kivet, kes hiljem abiellus Punapõsuga. Keegi Virumaalt pärit naine oli vürstinna Kurakina toatüdruk, sõitis koos prouaga Saksamaa kuulsatesse raviasutustesse, kus pidas sama dieeti mis prouagi ja vahepeal käis koos prouaga kohvikutes maitsvaid kooke nautimas.

Gatšinas olid eestlastel juuksur, fotograaf, nii luteri kui õigeusu kirik ja eesti kool. Olid kõiksugu kudujad, kübarategijad ja kingsepad. Paljusid asju võis Gatšinas ajada ainult eestlaste kaudu. Gatšinas oli Eesti Selts, kus lauldi ja

mängiti ning tantsiti, korraldati tantsuvõistlusi. Lavastati väikseid teatritükke. Lavastaja oli Allabert, Rudolf Allaberdi vanaisa vend. Oli pastoreid. Väga lugupeetud oli edumeelne ja delikaatne õigeusu preester Lamberg. Väga tugev kirikuõpetaja oli olnud Oskar Palsa. Palsa vägevad manitsused ning jutlused olid küllaltki populaarsed. Palsa oli ka praost. Praostina teenindas ta teisi luteri kirikuid, pidades jutlusi ka saksa keeles. Kui Palsa 1926. aastal suri ja tema kirst kirikust välja kanti, siis olid kirikuvastased sõnnikuree kiriku ette ajanud, et pandagu peale! Mehed ei tohtinud sel ajal enam vahele astuda, nad olid löögi all ja oleks kinni võetud, aga naised läksid ja võtsid hobusel suu kõrvalt kinni. Nii viidi see regi ära ja toodi surnuvanker ette. Musta baldahhiiniga kaetud surnuvankrit vedas tavaliselt kaks hobust. Hobustel oli must võrk peal. Puusärk pandi baldahhiini alla.

Peterburis olid välja kujunenud eestipäraseid kohanimed. Sellest on *Keeles ja Kirjanduses* kirjutanud Ernst Nurm. Vassiili saar, Peterburi pool jne, ei räägitud Vassiljevskij ostrov, Peterburgskaja storona, vaid tõlgiti osa toponüüme. Oli ka mitte nii üldiselt kasutatud nimesid, näiteks meie peres räägiti Mihkli aiast, see oli Mihhailovskij sad. Esines ka juhuslikke, slängipäraseid nimesid, mis käigupealt tekkisid ja samas ununesid. Jaapani sõja mälestusmärk Troitski silla põhjapoolses otsas on Stereguši, kui ma õigesti mäletan. See on ühe sõjalaeva nimi. Legendi järgi mere-mehed uputasid laeva ja uppusid ise koos laevaga, et mitte jaapanlaste kätte vangi langeda. Eesti poisikluttide kee-

lepruugis, kes seal ringi jooksid, muutus see Tere, Kustiks.

Peterburi jõudis väga palju eestlasi veel nõukogude ajal. Näiteks üks meie väga kena Marie-nimeline tuttav oli Hiiumaalt Kärkla kalevivabriku tööline. Tema mees oli kommunist, elas Petrogradis ja kutsus naise ka sinna. Naine oli väga vaimukas inimene, ehne hiidlane. See abielu läks lõhki. Mees pani ta mingisugusesse tolleaegsesse, tööliste mõeldud ühiskonnateaduste õppeasutusse, kus oli "prii" elamine ja ülalpidamine. Naine pidi õppima seal punast teadust. Aga naise pea sai kõigest natuke teisipidi aru. Tal tekkisid omad ideed ja arvamused selle kohta, kuidas asjad käivad. Ta vaid avardas oma silmaringi ja sellega ka oma vaimukuste repertuaari. Korra tuli ta ja rääkis, kuidas tema käis kuskilt linnaservast endale riidekraami otsimas. 30ndate aastate algupoolel varustati linnaääri, töölisrajoone kaubaga. Keslinna kaubamajad olid pooltühjad. Julia Vladimirovna oli parajasti meie juures, kui ta tuli. Siis ta rääkis seda lugu oma kõva eesti aktsendiga vene keeles: Jehkali mü, jehkali, nakanets prijehkali. Marie teine mees oli Eesti päritolu põline Peterburi tööline. Vist kuskilt Virumaalt. Viilip Kristmann, vasesepp. Ja temal oli nõnda-õelda eliittöölise linnaosas, Vassiili saarel pisikene korterikene. Peterburi arusaamade järgi oli see väga pisike. Kuid omaette korter, see oli luksus, kirjeldamatu õndsus. Sõja alguses Viilip suri. Blokaadi ajal oli Marie läinud vabasurma. Kui Kristmannid Gatšinas külas käisid, oli vanaisa küsinud "põlise linnamehe" Kristmanni käest, et kes see

Stahhanov ja need stahhaanovlased ikka on. Kristmann olevat seletanud, et nagu vahel mõnes talus satub mõni kohtlane sulane olema, kellele pere-mees võis enne talguid öelda, et "sina annan sulle, maksan sulle". Ja Juhan siis lõhkus tööd teha nagu pöörane.

Eestlaste ja venelaste erinevustest, segabielludest

Eestlaste ja venelaste kõnemaneeeris on erinevusi. Näiteks venelased kasutavad väga palju hellitusnimesid ja eriti palju pruugib neid vähemharitud seltskond. Haritlased püüavad neid vältida. Ka kõnemaneeer erineb eesti omast, näiteks kui lapsega räägitakse, siis eestlane vaevalt ütleb lapsele, et lõõn maha või midagi niisugust. Niiviisi ei kõlba rääkida. Vene keeles aga on üsna tavaline, et räägitakse siinsamas "Ah tō mojo zolotse", aga kui see laps midagi teeb, mis ei ole ette nähtud, siis käratatakse talle "Ubju!", mis otseselt tähendab "Lõõn maha, tapan ära!".

30-ndatel aastatel ja vist natuke varemgi, kui kolhooside loomine algas, tuli linna teenistust otsima palju noori vene tüdrukuid. Nad jäid sageli perekondadesse teenijaks ja neile tuli kõike õpetada. Nende jutt oli tavaliselt üks ja seesama. Meest majas ei olnud, kes oleks heina teinud. Lehm lõppes nälga ära. Majas oli kõigest nappus. Vene kombe kohaselt naised heinal ei käinud, niita ei osanud. Ei pidanudki oskama. Erinev suhtumine oli Ingerimaa aladel, kus ingeri ja eesti naised ka üksi jäädes rügasid mis jaksasid, et saaks lehmale

heinu. Suure linna lähieümbruses polnud lehm mitte ainult oma pere toitja, temast sai ka sissetulekut. Naised sõitsid hommikuti vara piimanõudega linna. Igaühel oli oma "klientuur", müüdi ka koort ja kohupiima.

Abielusid venelastega tuli suhteliselt harva ette. Oli kummaline abielupaar: üks Tallinna daam oli abiellunud vene madrusega, kes oli enne sõda või sõja ajal Tallinnas olnud. Madrus oli tegelikult väga kena inimene: humoorikas ja heatahtlik, leplik, kannatlik. Neil oli korralik eesti majapidamine kõigi eesti kommete, piparkookide ja muuga, mis sinna juurde käib. Aga omavaheline keel oli selles peres vene keel. Siis oli seal veel üks eesti daam, kes abiellus venelasega. Ta oli meie korterinaaber. Too vene noormees oli aga sealsamast Peterburi külje alt, vist külakaupmehe poeg. Oskas eesti lorilaule ja teadis eesti kombeid, oli eestlaste tantsupidudel küllalt tantsimas käinud.

Peterburi soomlased

Peterburi eestlaste ja soomlaste vahekorrad olid väga erinevad piirkonniti ja võib-olla ka ühiskonnakihiti. Näiteks seal, kus minu vanaisa ja vanaema talu oli, seal naaberkülas oli väga sõbralikke inimesi, kes üritasid eesti keelt õppida. Teine osa oli selline, kes siis, kui aeg kätte tuli, kui hakati küüditama ja kula-kuks tegema, hakkasid esimestena näitama näpuga eestlastele, üksiktalunikele. Aga eks neid näpuga näitajaid ole kõikide rahvaste hulgas, täpselt samuti venelaste omavahelistes näaklemistes. Teatud osa soome haritlaste

hulgas oli ilmselt levinud hõimuvendluse idee. Igatahes oli minu vanaema Gatšinas kohanud ikka üht härrasmeest, kes – nagu ta ütles –, sai aru, et ta on eestlane, ja oli ikka öelnud, et vennasrahvas ja kuidagi kenasti temasse suhtunud. Näiteks seegi, et soome kirik viimaseni, niipalju kui ta veel Peterburis olemas oli, teenindas ka eestlasi ja eesti keeles. Aga muidu elati kõrvuti, kombed võisid olla erinevad. Näiteks soome poisikesed käisid karjas eesti taludes, samal ajal kui eesti poisid käisid koolis. Mu oma tädipojad, kui nad koolist koju said, pidid karja minema, soome poisile vaba päeva andma. Lapsed tulid koolist koju, neile tehti natuke paremat süüa. Nende vanaema naeris siis, et näe, poisid viisid kõik paremad suutäied soome poisile, et ta ikka karja tuleks, et nemad saaksid kodus olla ega peaks minema sügisesele niiskele karjamaale. Eestlane püüdis natuke rohkem kooli poole, see mõte oli nagu Eestist kaasa tulnud.

Haritumad soomlased korraldasid mesinduse ja piimanduse kursusi. Üks minu tädidest oli nendel kursustel käinud. Aga nõnda polnud mitte igal pool. Torossova mõisa ümbruses, kus soomlased olid suhteliselt tagasihoidlikumal tasemel, tundsid eestlased teatud üleolekut. Kuigi vahekorrad ei olnud veel sellepärast halvad. Näiteks üks minu tädidest kutsuti sinna kuskile ristiemaks jne. Räägiti ühest vanast Abramist, kes olevat alati käinud nendel juttu ajamas, ja mäletati ta soome huumorit. Et kui vanaema oli tulnud jaamast reega, siis võtnud ta Aabrami peale ja ka ühe vene mehe. Minu vanaema oli küllalt uudishimulik, uuris selle venelase käest, et kes ta on ja kuhu

ta läheb. Ja siis vana Aabram oli pärast seletanud, et: Voi, voi, kus emandal jätkus ikka vene keelt, et ikka tollest külast selle küalani.

Soome keel ja soome aktsent oli niivõrd omane Peterburile, et mõned pärast II maailmasõda Läänest tagasi tulnud emigrandid on öelnud, et linn on kaotanud oma eripära – puudub "tšuhonski aktsent". Venelane tavaliselt ei teinud vahet eesti ja soome aktsendi vahel.

Trammis võis näiteks kosta sellesisu-line mõtteavaldus: "Äiti osta mulle puikkopersekukko!" – ema, osta mulle pulga otsas kukekomm!

Agarad ingeri naised kogunesid pealelõunaks jaamadesse, et tagasi koju sõita. Piimanõud kõlksusid tühjana ja korvidesse-kottidesse oli kogunenud üht-teist vajalikku kraami. Siis lasti rahumeeli jutul veereda ja naerul kõlada, kuni tuli õige jaam, kus maha minna.

Selles soome talus, kus me suvel olime, räägiti eesti keelt. Eesti keel oli omamoodi *lingua franca*. Ka mõned kohalikud saksa kolonistid õppisid ära eesti keele. Ja tulid 1943. aastal koos eestlastega Eestisse.

Koolidest ja haridusest

Eestlastel oli arusaam, et peab olema natuke rohkem haridust. Aga ega alati ei osatud sellest lugu pidada. Näiteks minu vanem tädi oli käinud Tsarskoje Selo õpetajate seminaris. Aga kuna välk lõi sisse ja pani maja põlema, sattus talu raskustesse ja tädil jäi seminar lõpetamata.

Vanema tädiga oli nii, et 30-ndail

aastail, kui olid majanduslikult rasked ajad, käis ta sageli laulmas vene kirikuis, mis siis veel lahti olid. Lauljatele maksti otsekohe tasu kätte, kuipalju seda oli, võib-olla mõni rubla. Aga see mõni rublagi oli siis tähtis. Endised ooperilauljadki käisid ja käivad Peterburis kirikukoorides laulmas, see on praegugi prestiižne. Tädi käest oli küsitud, kus ta enne laulis. Tema ütles, et pole kuskil laulnud peale kirikute. Aga kus te õppisite? – Pole õppinud ka. Siis oli imestatud, et kuidas, teie koht oleks ju ainult konservatooriumis. Tädi oli väga lugemishimuline ja hiljem, kui ta luges Hans Kruusi mälestusi, siis ta leidis, et nemad läksid paralleelselt, üks siin, teine seal ühest koolist teise mööda samu astmeid.

Sellega seoses oli tädil huvitav tähelepanek. Kõigis eesti koolides oli mitu õpetajat või eri ainete jaoks eri õpetajad. Aga seal oli maakoolis üks õpetaja, kes õpetas terves koolis kõiki asju. Kuni seminarini välja oli ka ainult üks tark, kes kõike õpetas. Nii et Baltikumi koolisüsteem oli ikka niipalju vägevam, niipalju tõhusam, seda ei tohi ära unustada.

Vene koolisüsteemis oli kool *pro forma* olemas, aga kuipalju seda haridust või kultuuri sealt sai? Gümnaasiumid olid muidugi väga tasemel, aga niisugused rahvakoolid, mis olid rahva seast tulnute harimiseks, olid viletsad. Näiteks minu emagi mäletas, et tema läks gümnaasiumi ja kohalik arst oli ütelnud vanaisale, et näed, sinu tütar õpib minu tütreaga ühes gümnaasiumis. See oli imeasi, et talupoja tütar õpib arsti tütreaga ühes gümnaasiumis, eks ole! Klasi vahed olid küllaltki suured. See andis

tunda vahel ka meie korteri inimeste juures. Mu ema oma gümnaasiumiharidusega ja vist ilmselt mingi meelega tajus situatsiooni ja vältis konflikti. Vähe sellest! Mara Timofejevna sattus vahel impulsiiivselt matse kiruma ja ema kuulas selle viisaka näoga enda ette muheldes ära.

Vene õigeusu vaimulikud ei ole vene kõrgemas seltskonnas hinnas. Vaimulik seminar ei andnud piisavat haridust. Ainult siis, kui preester oli end näidanud isiksusena, andeka inimesena, võis ta võita lugupidamise. Eestlaste kõnepruugis oli asi selge: oli "vene papp", aga kui oli lugupeetud mees, siis nimetati "preestriks". Näiteks preester Lambergi Gatšinas vist ei nimetatud "vene papiks". Ka venelaste seas oli ta väga lugupeetud. Oli ka ilus mees "Kak Hristos!".

Peterburi arhitektuurist, interjööridest

Elu selles linnaosas, kus meie pere elas, oli selles mõttes huvitav, et ümberringi olid tohutud kaunid hooned, näiteks Talvepalee. Selle läänepoolses otsas on puiestik. See oli ümbritsetud kõrge ja väga kauni raudaiaga, mis oli nagu uhke pits. Aga see murti sealt maha. Rahvale, kõik rahvale! Siis sai igauks sealt otse minna, kuhu meeldis.

Talvepalees sai käidud kui muuseumis. Oli Rembrandti juubelinäitus, paljudest seda Rembrandti seal tegelikult oli või meelde jäi – vana naise portree ja veel midagi. Aleksandri palee (kus on Vene muuseum) taga oli väga ilus ja korras aed, keegi üle muru ei käinud, ka

talvel ei suusatatud üle lumise muruplatsi, vaid sõideti mööda radu. Seal oli, kus istuda, ja seal käisime me ka ringi. Seal tutvuti ka teiste omaealistega.

Käisin iga päev jalutamas, ema hoolitses mu tervise eest. Käisime – omakeeli oli see Mihkli aed – Mihhailovskij sad'is. Üksinda ei tohtinud ma minna. Ühes aiasopis palee seina ääres turritasid maast üles ja aia poole tohutud metallist hobusejalad. Hiljem olen mõelnud, et see ehk võis olla Paolo Trubetskoi loodud Nikolai II ratsamonument, millel tollel ajal ju muud kohta polnud.

Meie trepikoda oli alguses väga ilus, kui me sinna kolisime. Mäletan, olid hallid marmorist trepiastmed ja mademetel akende juures olid nišid skulptuuridega. Aeg-ajalt kogunes nende juurde ikka mõni poistekamp, kes sealt ajapikku nakitses välja ühe viinamarjakobara teise järel või murdis lahti varba või sõrme ja niiviisi need kujud ära lõhuti, kuni need lõpuks hoopis ära koristati. Trepikodasid koristati, kuid suure koormuse juures kulusid ära ka maja uhked trepiastmed ja varsti vahetati need mingite teistsuguste astmetega.

Suurejoonelised interjöörid – see oli loomulik, kas või lisaku kiriku tohutud mõõtmed. Linnaäärsed tsaaripaleed olid muuseumidena avatud. Gatšina palee oli avatud. Olen merevaigutuba näinud oma silmaga, ehkki minu silm ei fikseerinud tollal kõike, mis seal näha oli. Aga tuba oli nagu päikest täis. Kooli kaudu oli võimalik minna Pioneeride Paleesse, mis oli vist selleks kohandatud Demidovite palees. Kõik seinääred olid täis vineerplaate, kuhu

olid pintsliga paksult mäkerdatud mingisugused kutsud, jäneseid ja karud. Tulin sealt koju ja teatasin korterirahva naeruks: "Mis palee see on, puha vineer." Tollal oli väga paljudes kodudes antiikmööbel. Minu tädimees oli antiigihuviline, õieti ostis ta kõike kokku, mis juhtus, kui raha oli – ilusat, säravat ja tähelepanuväärset. Oli see siis mõni ilus raamat, mille ta näiteks mulle kinkis, Topeliuse muinasjutud, või pilt, mis mul ka veel alles on. Aga mööbel pidi olema noobel ja vanaaegne. Näiteks kunstipärane laud nende majas. Sellest räägiti palju hiljem veel, kuidas ma seal selle laua all olevat käinud. Ja tööpoolest, see lauaalune oli väga huvitav. Lauajalg oli väga uhke vaadata, see oli puutüvi, mets või mis tahes, seal olid nikerdatud loomad, karu, orav, rebase terased silmad ... Selle rattakeste peal veereva paku otsas oli paraja suurusega ümmargune söögilaud. Seintel oli sage li palju pilte tugevates kuldraamid.

Peterburi teatrid

Maria teater, see suurejooneline ehitis, saal oma kuulsa helesinise eesriidiga, oli noobel ja kaunis maja. Ma sattusin sinna esmakordselt vaatama "Uinuvat kaunitari". Käisime terve perekonnaga. Mu isa, kes oli tantsuhuviline, käis pärast ringi kõrgendatud meeleolus, püüdes mõned paad kodus järele teha. Nukuteatris oli kuidagi kitsas ja pime, lugu oli küll vahva, aga kõik muu oli tüütu.

Teatriskäimisel oli tollal natuke teisem varjund. Ega seal ei olnud vaheajal ega enne etendust niisugust söömist,

nagu hilisematel aegadel, kus rahvas tuli sisse ja läks kõigepealt puhvetisse, sõi kõvasti ja läks istus maha, siis tuli välja ja jälle sõi. Tollal müüdi küll teatrikomme, aga need olid tsellofaani sees, see muidugi krabises ja seda ei tohtinud etenduse ajal avada. Aga seal tsellofaanis oli monpansjee, tillukesed herne-suurused või väiksemad kommid. Mingit šokolaadi ega veini ega muu müüki siis ei olnud. Pärast sõda küll hakkas šokolaadikarpide müümine, ja siis mindigi teatrisse selle teadmisega, et sealt saab osta šokolaadi.

Peterburi viisakusest

See oli kahtlemata põlispeterburglastel täiesti loomulik, nii-öelda peaaegu kaasasündinud, et pidi olema viisakas ja abivalmis teiste suhtes. Igasugune vastupidine käitumine sai terava kriitika osaliseks. Käe suudlemine ei olnud mingisugune erakordsus, samuti sügav kummardus. Kõik see oli täiesti loomulik. Kui tänaval keegi tuli vastu ja kogemata riivas, siis ikka vabandati. Busside ja trammide ootamisel seisti järjekorras, näoga saabuva sõiduki poole, ja kui tuli vastav number, jäid kõnnitee äärde need, kes sellele peale läksid, kes aga ei läinud, need astusid kõrvale. Ei trügitud, ka istekohta pakuti. Muidugi ei käi see jutt töölisrajoonide kohta.

See oli Peterburi silmis juba vene küla moodi käitumine, kui reas läksid kolm või neli inimest. Vene külades oli niisugune komme – *guljanje* – eriti tüdrukutel, naimisealistel tüdrukutel, kes jalutasid õhtuti külatänaval. Külast nad ei tohtinud välja minna. Rida ulatus

seinast seinale, keegi ei tohtinud teise taga olla, kõik pidid olema ühes reas, kuigi rida võis vongelda. Kõik näitasid ennast, kõik olid nii-öelda potentsiaalsed pruudid ja võrdsed. Sama komme tuli pärast sõda Peterburi, kui sinna tuli maainimesi blokaadis surnute ja ärasõitnute asemele. Hiljem pandi Baltikumi leerilaste eeskujul valged kleidid selga ja "guljaitati" mööda kõrvaltänavaid seinast seinale. Ka meil on nüüd hakatud keskkooli lõpus käima mööda tänavaid.

Peterburi moest

Nõukogude algusaastate "suurmood" oli lohakas ja ilma lipsuta, ilma valge särigita või siis oli särk lõua alt lahti või siis hoopis vene särk, kossovortka. See pidi olema siis noobel ja see õige. Aga mina kasvasin ikkagi selles linnaosas, kus see ei olnud ei õige ega noobel. Meeste rõivastus oli vist üldse natuke keerulisem – olid alussärgid ja pealmine valge särk võis käia erineva vahetatava krae ja mansettidega paar korda seljas, enne kui ta pessu läks. Selle krae pealemonteerimine võttis tükk aega. Ema jõudis selle aja jooksul üsna palju muud ära teha. Isa seisis peegli ees ja seadis endale kraed kaela. Taga oli särki küljes krae kannal ja krael endal nõõpauk. Läbi selle nõõpaugu käis üks isemoodi nõõp, millel oli kand taga ja kanna otsas oli kaks liikuvat erinevas suuruses kolmnurka. See pisteti mõlemast nõõpaugust läbi ja kolmnurgad keerati lahti. See hoidis krae paigal. Igatahes olid need väga peened asjad. Ma mäletan, et nõõp oli pärlmutrist ja taga oli nikeldat-

tud vask. Või oli see hõbetatud? Peenikene meistritöö. Meie perekonnas püüti võimalikult korralikult riides käia. Minule õmbles ema ise rõivad, nii mantlid kui muu. Hea naaber proua Julia Vladimirovna õmbles palju. Ta oli kodus kasvanud. Teda ei pandud instituuti, oli olnud lapsepõlves kehva tervisega, oli õppinud kodus käsitööd ja oskas õmmelda.

Ma ei mäleta, mis mul kooliskäimise kleidiks oli. Mingit vormi siis ei olnud. Midagi tumedamat.

Pidžaamad olid minu lapsepõlves daamide koduse vaba aja rõivastus. Mäletan, et daamid, kellel oli selleks võimalus, käisid kodus ringi, pidžaama seljas. Neid õmmeldi ise. Julia Vladimirovna õmbles vahel mõne, siis kõik korteri daamid käisid uudistamas. Rõivastus oli üldse võrdlemisi tagasihoidlik, sest riidet oli vähe saada. 20ndatel aastatel olevat valik olnud väga rikkalik. Aga nagu minule seletati, hakkas sellest ajast peale, kui mina ilma sündisin, kõik alla käima: ei olnud enam toiduaineid ega riidet küllaldaselt. Näiteks võid saadi sageli ainult niinimetatud torgsiinist, kuhu tuli viia hõbedat või kulda. Minu ema majapidamises oli suur skandaal, kui polnud võid. Ema oli harjunud võid sööma. Sageli oli saadaval nn venepärane sulatatud või, seda võis toidutegemisel edukalt kasutada, aga võileiva jaoks oli ta harjumatu.

Riidekraamiga oli 30-ndate aastate keskel küllaltki kitsik. Eestlasi oli Peterburis palju ja nende hulgas käibisid selle kohta lopsakad maavillased ütlemsed, kuidas kajas üks või teine kaubamaja tühjusest vastu. Oli tavaks, et kaupa

viidi linna äärde töölisrajoonidesse. Sinna siis sõideti seda ostma.

Mara Timofejevna oli tõeline daam, kes oskas alati olla ja kellel jätkus huumorit igas situatsioonis. Mäletan, kord korrastas ta oma kappe – tema elas ju läbikäidavas toas –, kui mina läksin sealt koos emaga läbi. Äkki ta ütles naerdes: Näete, see oli minu kleit, näidates ilmselt oma õhtukleidi pihikut. See oli valge ime, kus esitükil olid määkristallist ripatsid. See oli niisuguste daamide rõivas, kellest meie loeme ainult romaanides. Mäletan, kord läks ta kontserdile ja pani selga musta siidkostüümi. See oli 30ndate lõpus, kui ma juba selliseid asju märkama hakkasin. Mingi tugev läikiv haak, need olid parajasti moodi tulnud, hoidis puusal hõlmu koos. Haagisest rippusid alla kaks hermeliinisabakest. See oli minu meelest nii lõbus.

30-ndate aastate terror

Minu isa sõber Georg, meremees, pidi tulema koos abikaasaga meile uut, 1937. aastat vastu võtma. Vana aasta hommikul jooksis Nelli nutuga meile, et Georg viidi öösel ära. Siis pidi ta nelja päeva jooksul Leningradist lahkuma, kuhugi Kotlasesse, see on Komimaal. Kui Nelli küsima läks niinimetatud "Suurde Majja" (Bol'šoj Dom, NKVD maja), öeldi talle: "Tšitaa desjat' let." Aga kui ta pärast sõda läks uuesti küsima, siis öeldi: "Što, ego že srazu rasstreljali." Üks tsaariaegne revolutsionäär, haritud, julge, hakkaja mees arreteeriti. Ülekuulamisel hakati teda mõnitama ja vist löödi. Tema löi vastu. Ja ta lasti

kohe sealsamas maha.

Minu ema, kui ta käis tädi Annile vanglasse pakke viimas, nägi ka vene kulakuid. Eesti kulakul oli vähemalt saabas jalga panna, aga paljud vene kulakud olid ju viiskudes.

Minu tädi, kellel oli talu Gatšina lähedal, arreteeriti ja saadeti välja koos mehega. Nad viidi tollal koos Kirovi või Vjatka kanti. Tädi õmbles ja tikkis, tegi tüdrukutele kaasavara. Pikapeale sai talle selgeks, et kohalikku täitevkomiteesse, kus nad "möllimas" pidid käima, ei pea kõik minema, vaid et sinna jätkub ka ühest käijast. Tädi tuli Peterburi tagasi ja hakkas otsima advokaati, et oma asju ajada ja koju tagasi saada. Korterit oli võimatu saada, eriti "illegaalil", nagu tema nüüd oli. Ta oli virtinaks ühe matemaatikaprofessori perekonnas, kus proua oli "proua", üks tütar "preili" ja teine tütar puhtalt matemaatik. Tädil oli seal küllalt iseseisev vaba olemine. Daamid ei sekkunud majapidamistöösse. Perekonnapea oli täiesti teadlik tema olukorrast ja soovitas tädile isegi advokaadi. Seal juhtus üks naljakas episood. Tädi kodus professorile ilusad villased kindad. Professor tuli koju, ise hirmus vihane, kindad olevat varastatud. Kui ta siis mütsi peast ära võttis, kukkusid kindad mütsist välja.

Tädi saigi oma õiguse, pere sai kokku, aga varandust, maja nad tagasi ei nõudnud, nii oli advokaat soovitanud.

Agas enne tuli teade, et teise tädi mees, onu Mart, on ära viidud. Ta kadus nagu tina tuhka, temast ei ole enam midagi teada. Ja süüks pandi seda, et tal oli kodus kaks riigivastast raamatut, üks oli Piibel ja teine Lauluraamat, ja kolmandaks külmrelv, mingi seatapunuga.

Keegi pärast rääkis, nagu oleks sõja ajal ühel Volga praamil teda vangide seas nähtud. Ja muidugi, ega see ei olnud ainult meie perekonnas nii. Kogu aeg oli midagi õhus. Alguses muidugi ei osatud eriti midagi karta. Siis saabus aeg, kui oli hea aeg-ajalt elukohta vahetada. Minu "onu Bär", isa töökaaslane Miša, Peterburi suurkaupmehe poeg, sõitis kuhugi provintsi. Leonid Kalnin, proua Messeri vend, võttis kätte ja sõitis kolmekümnendate aastate teises pooles Siberisse. Selletõttu jäi tema ilmselt vabaks meheks. Sõja ajal olevat temast saanud suure sõjatehase direktor.

Siis suri vanaproua Kalnina. Pavel Vladimirovitš Messer lasti töölt lahti ja varsti arreteeriti. Proua saadeti välja, temal oli käsk asuda vähemalt sada kilomeetrit Peterburist eemale. Ta valis Borovitši. Mõne aja pärast saadi teada, et tema mees on vangis surnud. Meie sümpaatne juudipaar elas meil edasi. Lev Grigorjevõtš, impulsiivne, käratsev ja sõbralik, töötas koos Messeriga ühes asutuses. Pärast oli kuulda, et ta oli seal asutuses protestinud, kuidas niisugune inimene nagu Pavel Vladimirovitš "võidi" lahti lasta. Agas olud olid niisugused, et pärast tuli tal oma sõnade pärast hirmu tunda.

Peab ütlema, et Eesti liitmine Venemaaga andis sealsetele eestlastele põhjust teatud kergendusohkeks, sest nüüd nad ei olnud enam välismaalased ja ei olnud nii väga hirmu õise uksekella ees. Vahepeal oli nii, et kui minu tudengist tädipoeg ei saanud õhtul koju sõita, tuli ta meile öömajale. Siis, et mitte helistada ja tervet korterit paanikasse ajada, kõbistas ta vastu seinale. Meie tuba oli vastu trepikoda ja kõbin kostis tuppa.

Enne sõda muutus olukord natuke kergemaks, vabamaks. Arreteerimised jäid ära ja küüditamisi oli vähem. Mõned esimese tagakiusamiste laine ohvrid hakkasid tagasi tulema, rääkisid läbielatud ja tekkis väljend "läbi tule, vee ja vasktorude".

Nüüd nägid inimesed muud maailma ka. Lev Grigorjevitsš käis Tallinnas ja oli vaimustuses. Läänes ja Eestis olid siis moes väga erksavärvilised kangad. Neid kangaid toodi, tehti kleite. Kuna aga need olid siiski liiga erksad sealse maitse jaoks, siis kanti kleidi peal täispikki musti šifoonjakke või mantleid. Kaubamajades oli jälle rohkem kaupa. Abram Niinberg käis knikerbokerites ringi.

Sõjast, blokaadist

Ühel päeval keegi tuli ja rääkis, et Gatšinas Tavarnaja jaamas seisavad rongid buržuidega. Ja siis oli selge, et nii kiiresti tuli see kõik Eestis kätte... Vanaemale ei tohtinudki seda rääkida. Vanaema oma kanguses oleks võinud võtta piimanõu ja minna sinna jaama hädalisi aitama. Aga kes teda oleks sinna juurde lasknud! Mismoodi oleks kõik see vanaimesele mõjunud?

Nädal hiljem algas sõda. Olime Gatšinas. Kogu pere oli kenasti koos. Ema küsis: "Kus me kõik oleme aasta pärast?"

Ei läinudki rohkem kui kaks kuud, kui vanaema üks talitas maja juures. Õunaaias oli haud, kus olid ta tütar ja väimees. Vanaisa oli voodihaige ega tajunud enam, mis ümberringi toimus. Väimehe ema, poolpime vanainimene,

hoolitses üha kanade eest, keda ei saanud välja lasta. Muri oli oma kuudi ees maha lastud, kõik piirdeaiad oli kästud sõja alguses maha lõhkuda, sest nende kaudu võivat levida tulekahju. See oleks võinud juhtuda tüüpilistes vene külades, aga mitte lääneliku hoonestusega Gatšinas.

Mara Timofejevna nagu enamik Peterburi rahvast ironiseeris Stalini pöördumise "Õed ja vennad" üle, ah et nüüd siis oleme õed ja vennad!? Kes me siiani olime?

Korralikku informatsiooni polnud. Raadiod korjati ära. Kõik tuli kaudselt välja peilida. Hakati rääkima evakueerimisest, laste evakueerimisest Leningradist Staraja Russasse. Täielik lollus – sõjale vastu! Esimene variant langes varsti ära. Evakuatsioonid hakkasid peale. Sõideti itta. Osa inimesi sõitis kohe ära, osa arvas, et kus sa ikka lähed. Mara Timofejevna asutus evakueeriti, tema kaasa ei läinud. Ta läks kohalikku omavalitsusse ja ütles, et valdab keeli ja oskab masinakirja, kas tal siis pole enam oma kodulinnas kohta? Ta võeti tööle.

Vene haritlased ei suutnud ette kujutada, et sakslased marsiksid linna, uhkesse kaunisse Peterburgi sisse. Mitja langes blokaadirindel. Mara Timofejevna on rääkinud teiste muljeid evakuatsioonist. Mingi salkkond põgenike oli jõudnud Eluteed pidi kuhugi maakohta, kus oli juba enne nähtud igasuguseid aegu. Seal oli parastatud: Mis te hädaldate, mis te meile 17. aastal tegite. See on Jumala karistus teie peale.

Julia Vladimirovna lahkus linnast blokaadi ajal. Esimeses jaamas olevat

nõrkadele, äranälginutele antud kopsikutäis hernesuppi! Nälginud inimesed sõid seda ja see sai nendele saatuslikuks. Inimeste kannatused blokaadirõngas olid kirjeldamatud. Olmekultuur kannatas blokaadi tõttu kohutavalt. Köeti ära raamatud, köeti ära mööbel. Kõik, mis andis ahju visata, läks ahju, et sooja saada. Kellel oli võim, need kasutasid võimalust ega piiranud oma vajadusi. Teised nägid nälga.

Kui linn vabanes piiramisrõngast ja sõda lõppes, jõudis vanasse Peetrilinna uus saksa "kultuuri" hoovus. Mõni oskas kaasa tuua korterisisustuse, üks mehike oli saanud silmaloputusklaasi omanikuks ja pidas seda endale parajaks vodkamõõduks. Mõni oli leidnud Wallfahrtskirche pildi, tõi pani selle seinale ja vaatas selle sibulkuplikest mägede taustal heldinud pilguga.

Mara Timofejevna toimus kõik kuidagi teisiti. Ta elas nüüd koos oma õega. Seinal kumasid veidi koltunud

Roerichi mäed. Tuttavat mööblit ma enam ei näinud. Kas tal oli nüüdki omaette tuba? Vaevalt küll.

Kuid ta oli samasugune kui varem. Kõigepealt hüüdis ta mulle: "Tead, poisikesed (ta pidas silmas ilmselt oma vennapoegi) on Inglismaal endale majad ehitanud! Taevas küll, kus nad seal kõik ära mahuvad, seal on ju nii vähe maad!" Ja veel: "Mõttele kui häid raamatuid ilmub! Ma lugesin Galsworthy "Peatüki lõppu". Ma saadan selle sinu emale lugeda." Ja siis oli ta sõitnud suvel kesköö paiku üle Troitski silla. Uhke hoonestus peegeldus vees. "Oli nii ilus, et ma hüüdsin pooltühjas vagunis: "Ah kui kaunis loojak!" Ja siis kogunesid need noored inimesed minu ümber, vaatasid mind nagu ilmaimet ja küsisid, kas ma olen põline peterburilane. Seisid ja vaatasid mind. Küll on inimesed imelikud."

Lindistas ja kirjutas üles Lembit Vaba

VAATENURK

MART VELSKER **Sommer on kohal**

LAURI SOMMER. LAURILA, 1992 – 1997. Erakkond, Tartu, 1998. Lk-d nummerdamata. Hind 37 kr.

Johann Friedrich Sommeri surmast on möödunud ligi 150 aastat, uut suvemeest oli eesti kirjandusele hädasti vaja. Enne arvustamise juurde asumist viitsin

vastutustundetult aega sellega, et lugesin enda jaoks üheks tekstiks kokku Suve Jaani luuletust "Kevadene hommiku" ning Lauri Sommeri luuletust "oota!". Selle sihipärase valestilgemise väärtus oli napilt – kuid siiski – suurem odavast sõnamängust, nimelt sai mulle mõnevõrra selgemaks, kuidas "Laurilas" saavad kokku hommik, kevad ja jumalik jõud. Mingid motiivid haakuvad sajandeid iseenesest vägagi erineva-

tes tekstides. Oleks vist liig lisada, et Suve Jaan treis peamiselt vaid abituid värsihakatsi, Lauri Sommer seda ei tee.

Peale suvaliste kokkujooksude on paralleele, mis end antud ajas ja kohas peale sunnivad. Lauri Sommeri luule seni üsna väheldases kirjalikus retseptioonis on juba korduvalt märgatud tekstilist lähedust Uku Masinguga. See lähedus on tõsiasi ja väärib kohe alguses lahtirääkimist, sest seda saab hinnata mitut moodi. Masingu tekstide ümber on koondunud viimastel aastakümnetel küllalt tähelepanuväärne laine eesti luules ja seda kaardistab terve kimp tunnuseid. Religioossus on kimbu keskmeks, lisanduvad muud signaalid, mis annavad märku kuulumisest antud kooslusesse. On räägitud masinglikust loitsivast laululisusest ja ebariilikust süntaksist. Põhjalikumate analüüside kaudu oleks huvitav teada saada, mis asjad need täpsemalt on, praegu võib sellele vastata rohkem aimamisi. Tunde järgi on sellele vastuseid antud ka "masinglikus paradigmas" – luuletajate tekstides ja lugejate-lauljate-kuulajate spontaanses vastuvõtus. Viimane on siin ka kindlasti oluline, sest tunduvasti on hakatud Masingule lähedaseks lugema neidki autoreid, kes on muidu piisavalt isesugused. See puudutab näiteks Jaan Kaplinski või Peep Ilmetit, aga puudutab ka Masingu eelkäijaid – Ernst Ennot, Marie Heibergi jmt –, keda praegu kuidagimoodi uues valguses ümber kodeeritakse.

Agas jah, Sommeri puhul ei ole ju tegemist mingi retseptiooninihkega. Ta laseb avalikult paista, et ta luuletused on mõnigi kord vastuseks Masingu-

le. Kaudseks või otseseks vastuseks – Sommer on ka kirjanduse uurija ja pole võimatu, et ta praegune seminaritöö Masingust edaspidi mahukamaks käsitluseks areneb. Küsimus on niisiis eelkäija ja järglase lähedusastmes ja läheduse laadis. Seda kirjeldades tunnen end mõneti samamoodi kehvalt kui aasta eest Aadu Hurda debüütokogu puhul. Nii Sommer kui Hurt on omaks võtnud mingi markeeritud ja selgepiirise luulekeele ning pakuvad neis kindlates raamidest ometi üsna ainulaadseid tekste. Keel vajab kõigepealt grammatikat, kuid grammatikale omane kirjeldus lülitab endast välja kõik ebasüsteemse, mis võib just seda ainulaadust märkida. Seda arvesse võttes ei püüdnudki ma välja otsida rohkel hulgal Masingu ja Sommeri kokkupuutepunkte, haarasin vaid mälu järgi ilmsema järele. Tekste kõrvutades oleks Sommeri luulet liiga kerge süsteemseks rääkida ja see oleks veidi vale. Kindlasti tõrjuks sellist lahendust ka autori enda keelekäsitlus, mis näitab end palju intuiitsema ja ebajärjekindlamana kui Hurda aaviklik programm.

Ilmses kokkupuutes Masinguga on kaks kokkukäivat poolt: spetsiifiline keeleline stiliseeritus ning ühised hoiakud ja juhtmotiivid, mille ümber tekst pöimitakse. Stiliseerituse formaalseim märk on *y* tähe kasutamine *ü* asemel. Selles positsioonis on eesti luules tegelikult vähemalt kolm *y*-d: on 1920. aastate noorurite *y* kõrgpoeetilise stiili teenistuses, on 1980.–1990. aastate alternatiivluule *y* koos teiste ametlikult ortograafiast hälbivate märkidega ja on Masingu *y* – alternatiivne ju seegi, kuid

kolmandat moodi. Sommer kasutab viimast – seda, et see nii on, peavad märkima muud tunnused. Eks siis ikka laululine-retsiteeriv rütm, inversioonid, leksika jne. Kus seda kõike kõige rohkem on? Enam-vähem raamatu keskosas, kus mõnel juhul tõepoolest tekib tunne, et tekst liig valutult sulab Masingu omadega kokku.

Reet Soola raamatut arvustades on Sommer ise kirjutanud: “RS peaks kirjandusse syvenenud inimesena märkama tavameetrumite mõttelist pärssivust ja sobimatust oma loomusele. Siiski, leide esineb selleski laadis (...), kuid poeetiline pilk saab enim teravust vabavärsis (...)” (*Vikerkaar* 1998, nr 6). Seda tsiitaati on hõlbus kohandada ka Sommeri enda luulele, need keskosa tekstid on just “tavameetrumite” näited ja ilmselt just nende suhtes saab ka kõige rohkem kahtlusi avaldada. Samade tekstide suhtes on kriitiline ka Peeter Künstler (*Postimees* 3. VIII 1998), iseasi nüüd, kuidas seda arvamust motiveerida. Minu jaoks pole need luuletused mitte näited abituselt, tegelikult isegi mitte loomusele sobimatusest, vaid väga tugevast masinglikust stiliseeringust, milles oluliselt ei tekigi stiilist väljaspool asuvat lisaväärtust. Need on üksikud (aga tõesti ainult üksikud) näited traditsiooni kammitsevast survest, mida olen vahetevahel märganud ka mõne teise Erakkonda kuuluva autori juures peale Sommeri. “Laurilas” ei anna silbilisrõhulised tekstid tegelikult eriti tooni, vabavärsi on tunduvalt rohkem ja Sommeri vabavärss mõjub enamasti järeleaimamistest vabana. See on omamoodi paradoks, et Masing, kelle luules vabavärss oli täiesti teisejärguline, näib olevat andnud eriti

produktiivseid impulsse just meetrumitest kammitsemata eesti luulele. Nii ka siin, kus imiteerija ja eeskuju suhtest ollakse tublisti üle, tegemist on vaid ühe vaimunurga meestega.

Hoiakutes on Sommeril ja Masingul mitmeid ühiseid punkte, kuid nende juures tuleb vaadata, mis on mis. Ühine on religioossus, ühine on kiindumus loodusesse ja maise maailma pisikestesse asjadesse. Sama või siiski sarnane? “Laurilat” lugedes tunnen küll sagedamini kirjutaja püüdu sõnastada miskit endale kuuluvat ja vähem muud. Ainukese väikse sarja luuletusi, kus Masing ideoloogina kummitama hakkab, sain endale Sommeri võitlustest omaenda “minaga”. Isedusevastasus käib kokku religioossusega ja tõenäoliselt on siinseteks trakteeerivateks värssideks innustanud otseselt Masing. Seda kinnitab ka üks kogus ilmumata luuletus – “Inimene lykkab puudulikkust enese ees...” (*Looming* 1998, nr 7), kus sama motiiv viib välja nimelise võrdluseni Ukuga. Antud tekst võiks olla samal ajal ka võtmeks, mis näitab, et õpitud hoiakud ja isiklikud äratundmised ei ole tegelikult Sommeri luules alati eristatavad, tekib ühtlane üleminek kellegi teise laines liikumiselt omaenda laineteni. Siin – ja mitmel pool mujal – loob ühenduse võõra ja oma vahel väga tugev ja isiklik meeleline põhi. Meeled, mis koonduvad “minasse” (isikupärasesse “minasse”, kui soovite) ja hakkavad tajuma iseennast osana ümbrusest, mitteminana. Seisund üleneb omamoodi kõiksuslikuks meelelisuseks, kus kõik tajub kõike. Seda teed mööda (ikka *Jakobi-mäest yles*, mitte vastupidi) tasubki nüüd Masingust eemale ja Sommerile

lähemale liikuda.

Meelelisuse juures on oluline koht välisilma peegeldustel, selle kõike haarav ja ühendav põhi on aga veel sügavamal, seespool. *See pole ylbus, tean oma lyhikest valusat võimet / jätta kõik endast ja meel viia teise* ("Kus oled Sina..."). Tunne on põlistatud teadmise, et silla "Sinusse" liikumiseks loob "Tema" ja samas tekib veendumus, et võime on vahetult leitud enesest, teadmiste-eelselt. "Mina" on kogus sellistest tajuhetkedest korduvalt puudutatud, eriti köidavad tähelepanu need korrad, mis on läbi elatud vahetu kehalise kogemusena.

Hõlmava kujundini on arendatud "minu" käe saamine "Sinu" omaks luuletuses "Võta mind..." ja see näide kehalistest samastumistest ei ole ainuke. Kas mitte siit ei algagi seesmine põhjendus Sommeri luule ennasteitavale religioossusele, mis ei muutu ka mitte liiga ühemõtteliseks? Oleme ju Laurilas, ühe mina mütoloogias, mis ulatub üht otsa pidi väljapoole füüsiliste kehade ilma ja teistpidi sügavale kehade sisse, seksuaalse kire kahetisuseni, millesse on segatud hellus ja hävitav tung: *otsekui tahtnuks tappa Sind keegi / et juua haavadest kuumavat piima / juua ja muutada Sinuks* ("kõdupuud lõhnavad..."). Osakssaamine seegi.

Tapvad kired ja mädanemise hõng on "Laurilas" üsna pidevalt kohal. Ka seda tumedat poolt tajusin ma isiklikust lihast ja haistmisest väljakasvava jõuna, tungina, mis sisekõneks sunnib – ja sisekõne taotlust on neis tekstides palju. Tumedusele asetub küll taas kirjandusloline koorem ja ka siin ei ole võimalik alati vahet teha, kust suunast antud

pruun puuleht või mädanev õis luuletusse tuleb. Külmadel ja pimedatel maastikel on aeg-ajalt tunda "tagahoovide hulkuripoeesia" kirjanduslikke märke ja mõnikord on neid vaateid kasutatud ka teadvustatult allegoorilistena, et võrdpildistada kõledat siseseisundit. Sommeri nn ideaaltekstis ongi siseseisund ühtne välisega ning tekstilised põimumised ühtsed sellega, mida tahaks kõnelda algupäraselt süütu sise-mina.

Püüdes Sommeri ideaalteksti tähtsamates punktides kirjeldada, ei piisa öeldust. Võib jääda isegi pisut vale tunne, sest öösse ja sügisesse sammuvatest dekadentidest lahutab Sommerit üks väike ja oluline samm, samm teises suunas. "Mina" heidab küll tumedaid varje, liigub sügises, kuid vähemalt ihalevalt mitte sügisesse. Üsna tüüpiline on "Laurilas" ootus seisund, kus peab juhtuma miski, mis kõleduse tühistab, soovliikumine ja lootus peavad välja viima sügisest ja ööst kevadesse ja hommikusse. Ihaldatavate maastikena siin need suvepoiste alad siis on. Kevade ja hommiku ärkamismetamorfoos on religioosses luules sagedane ja omab tähendust ka siin, kuid otseselt vaimulikuks pürgimusluuleks muutub see ärkamine Sommeril harva. Ka ruumiliselt on tal asja rohkem siin- kui sealpool – taevasse minemise luuletusi on "Laurilas" vaid üks ("On kuu liht-valge...") ja kanoonilisele taevaluulele ei allu seegi, sest sinna *lookleb rada must*. Seisundimuutus võib toimuda äkilise ilmutusena, aga näiteks ka maise "Sinu" tulekuga. "Sa" tuled, tühistad minu kehalise ja isedusliku üheksolemise, tühistad "minu" juurde kuuluvad sünged

vaated ning kõik on äkki nii *naervalt* hää. Naer, rõõm, ja loodus – puud, väiksed lilled, liblikad, kiilid – on Sommeril alati väga ühemõttelise tähendusega, märkides neid olekuid, mida igatsetakse ja kuhu mõnel hetkel jõutaksegi.

“Sina” päris ühemõtteline pole, kuid enamasti peitub pürgimuste keskpunkt just selle asesõna taga. Umbkaudu $\frac{3}{4}$ “Laurila” luuletustest on kirjutatud pöördumistena “Sinu” poole, aimatavalt kord maises, kord ülemaisest tähenduses. Kõneleja pilgu kinnistatus ühte punkti, “Sinusse”, on korruga kirgliku armastusluule ja andunud religioossuse märgiks – see on luule, mis taotleb tõelisi kontakte ja tungib pidevalt peale retooriliste pöördumistega. Kontakt kõige üldisemas mõttes ongi see, mida oodatakse. Samuti nagu Masingu armastusluules, pühastab pilgu ainitisus ka Sommeri maise “Sinu”, tõstab maa-pealsed asjad ülevasse kõrgusse. Kõrgusse, mis ei kaota maapealsuse konkreetsust ja mis annab konkreetsele sakraalse tähenduse. Luuletuste põhjal Sommeri Jumalale nime anda ei saa ja tung nimetamise-eelsetesse olekutesse vahest seda ei lubagi. Tundub, et isikliku religiooni otsinguil on peamiseks toetuspunktiks ikkagi kristlus, millele annavad lisamustreid müstika ja Idausundid. Aga nagu öeldud – kõigi teede algus on sügavamal, naha ja sõnade all.

Pääsu ootava ja taotleva tüüpseisundi kõrval on Sommeril ka muud. On seisundisse kinnistumist ja ka tekste, kus varjupõlves liikuja masendus laheneb teises suunas. Suunas, mille viimaseks

punktiks on surm ja kus omakorda ainus helgem lohutus on mädanemine looduses. Raamatu teises pooles, pärast valget lehte väikese teoga, on ka mõni luuletus, mille loogika ülejäänust põhjalikult hälbib. Siinses ümbruses mõjuvad nad paratamatult tekstiproovidena, kuid omaette võttes võiksid äratada huvi teistsuguste laurilate vastu. Need on luuletused, mis ei kaota sisekõnelist struktuuri, kuid toovad kõnesse pidevuse, mida suunab nägemuslik keeles viibimise ekstaas. Ja neid teistsuguseid laurilaid on kindlasti veel. Ma pole lugenud Sommeri seni käsikirjas seisvat luulekogu, folkloorne retseptatsioon mu arvamust igatahes kinnitab.

Ilmunud raamatus luule sagedamini lõhub kui põlistab eneses püsimist. Huvitava intriigi selle muutumisseisundiga loob raamatu pealkiri ning minu jaoks ka Ramo Tedre kujundus – mis kindlasti on siin rohkemat väärt kui nime tiitli pöördel. Laurila paistab millegi kindlana, püsiva kohana, kuhu meid sisse juhataatakse. Samuti põlistab Teder oma piltidega üht tekstilist paika – paigamütoloogiaga on ta kunstnikuna tegelenud varem ka otsesemas mõttes. Suurem osa pilte on vististi sündinud illustreeriva tööna, luuletustest lähtuvalt, märkides üles selle mütoloogilise ala tegelasi ja lastes paista läbivatel osalistel. Kui portree tiitellehe kõrval neist ka kõige püsivam pole, siis ikkagi on seda sõnaline “mina”, kes raamatu viimases luuletuses (“Siis, kui hing...”) jõuab käikudelt tagasi olekusse, kus *olen ma peaaegu ma ise*. Seda ta lõpuks ongi.

P.S. Pedantsus ei tule alati kasuks, kuid olgu. Jätsin Sommeri Reet Soola “Jaheda kuu” kohta kirjutatud arvus-

tust tsiteerides kolme punkti abil välja leheküljenumbreid. "Jahedas kuus" leheküljel 24 asuvat luuletust ma vabavärsiks ei pea. Jäägu pealegi praegu arvamata, miks "Laurilas" leheküljed pole nummerdatud.

KAJAR PRUUL

Karl Martin Sinijärv ja avantgardi süünd restauratiivse revolutsiooni vaimust

---

KARL MARTIN SINIJÄRV. NELI SADA KEELT. Strong Estonian Lager. Eesti Kostabi Segadus, Tartu, 1997. 96 lk. Hind 44 kr.

1.

"Neli sada keelt" on trükitud pudelisildipoognate tagaküljele, nagu korrates nii Albert Kivika tegu ta "Lendavates sigades" 1919. aasta suvest. Kas teist korda samasse jökke astumine on korda läinud?

Usaldusväärseima juhtlõnga "Lendavate sigade" tausta ja tähendusleidiab Rein Kruusi artiklist "Erni Hiire kirjanikutee alguse taustast" (*Looming* 1985, nr 3). Poeetkonna toonaste "diktaatorite" Hiire ja Kivika päevakäsud lähtusid Momendi-rühmalt laenatud üleskutsest "Oma Rahva Elu Juhtida Lasta Ilust, Tunnetest ja Mängust" ja püüdsid paroodiliselt sekkuda ühiskonnasüüdmustesse. Teisalt oli siurulaste tegevus selleks ajaks juba avanud võimaluse tõlgendada kirjaniku ühiskondlikku ja argikäitumist kunstifaktina. Nagu neis tendentsides, kajastus ka Kivika raamatus sajandialguse avangardi tung murendada elu ja kunsti vahe-

list piiri.

"Lendavad sead" kuulub kokku Kivika ja Hiire muude "quasi-raamatutega", milles Rein Kruusi määratluse järgi kombineeritakse mingeid kultuuris kõrgelt väärtustatud "raamatulikkuse" tunnuseid mittekirjanduslike tekstide omadega või jäetakse mõni muidu kohustuslik tunnus hoopis ära. Õlle- ja limonaadisildid olid "Lendavates sigades" olmelise, argise, juhusliku, aga ühtlasi moderni, meelelahutusliku, anonüümse, mehhaniseeritud ja tiražeeritud linnaelu otseseks esindajaks. Neile vastandus proosaminiatuuride fantastiliste muundumiste maailm. Kõnekas näib, et algselt oli Kivikal pudelisiltide kõrval meeles mõlkunud ka hoopis mitmekesisem alusmaterjali-valik: kinoafišid, valimisplakatid, vasakpoolne kirjasõna jne.

Mis ent sünnib "Neljas sajas keeles" ja 90ndate lõpu Eestis? KMS-i pudelisildid ei mõju enam kuigivõrd elu enesena, pigem luksuslike illustratsioonidena, vägagi raamatuliku elemendina seega. Võiks arvata, et esmased seosed, mida nad esile kutsuvad, on esteetilis-literatuursed. Ehkki nood sildid pole muidugi täiesti kaotanud ka otsest viitamisvõimet reaalsusele – olgugi et nüüd suuresti juba "pildina", signaliseerivad nad ju siiski hunnitult kogust maitsvat märjusest –, jätavad nad ometi tunde, et järgmisel hommikul pannakse taara Duchampi pudelirestile kuivama ja kosutatakse end Warhol-Campbelli tomatisuupiga. Elu ja olme on vahepeal päästmatult kunstiks saanud.

Juurde on tulnud selles kunstikontekstis juba rutiinne viide reklaamile ja

kunsti kaubastumisele: Kivika mitmekülgsema sildimenüü asemel on piirdu- tud Tartu Õlletehase pilsnerisiltidega, kusjuures viimane on olnud ka üks väl- jaande rahastajaid.

Nüansi tsiteerimis- ja samastumis- mängu lisab see, et A. Le Coqi pilsneri- siltidena leidub neil ka otsene esivanem Kivika raamatus, otsekui kuulutamaks nii eesti õllekultuuri järjepidevust, mida pole suutnud murda ei vene viin ega eurolik veinipropaganda.

Õlu on teatavasti üldse väga etnofu- turistik jook. Ühelt poolt kätkeb ta ain- sa teadaoleva Vallutuse-eelse alko- holina endas osutust ürgsusele, agraar- susele ja etnilisusele, teisalt ka assimi- leeritud osale saksa kultuuriruumist, burširomantikale ja korporatiivsusele – nii või teisiti maskuliinsusele, meeste solidaarsusele, isesugusele meeste kar- nevalile.

Pikemalt õllesemiootika ja meesuu- ringute töömaile sisenemata meenuta- gem veel, et lisaks joomise rituaalsuse- ja kollektiivsuse-värvingule on õlle pu- hul sageli ka joodava hulk rõhutatum kui muidu. Siit tulenevad aga üpris jõu- lised vihjed alakeha ja ainevahetuse suunas, mis omakorda juhatab meid ot- seteed Bahtini teooriate ja “groteskse keha” manu (vrd näiteks “õllekõht” kui ilmne paroodiline mees-fertiilsuse süm- bol jne).

See kõik seostub juba tihedalt mitme- te KMS-i varasemates tekstides ja auto- riimagos ette tulevate motiividega, alates ta söögikriitikurollist ja “Etnofu- turisti kokaraamatust” ning lõpetades kas või hiigelfallostega “Sürway” illust- ratsioonidel.

Keha on kusagil olemas.

Keha on kena,
kinnitab KMS (“Neli sada keelt”, lk 14).

2.

Ongi aeg jõuda sildipoognate tagu- poolele, sest tõsi ta on: “Neljas sajas keeles” leidub ka ligi poolsada sõna- kunstitoodet. Ka siin ei pääse me esial- gu “lõika ja kleebi”-probleemidest. Nimelt avastame õige varsti, et “Neljas sajas keeles” on kolme sorti väga eritoi- melisi tekste:

1) ingliskeelsed luuletused (ligikaudu pool tekstimahust), mis on valminud International Writing Programi raames ja on mõnes mõttes n-õ kirjandusmail- masisene vaste noile Tartu Õlletehase sponsitud pudelisiltidele;

2) viis detektiivromaani fragmente imiteerivat proosaluuletust;

3) ülejäänud eestikeelsed värsid, KMS-i senise luule taustal “aratuntava- mad” kui muud.

Kas nüüd sai kõik? Ega ikka küll: raamatu tagakaanele on kuldses kirjas punasele taustale uhkesse üksildusse paigutatud veel üks hümnilik-blasfee- milis-südamlik luuletus jama- ja kama- maast, mis oma olemiselt õieti kõige enam sulab kokku KMS-i varasemate kogude meelelaadiga.

Tekstide paigutus toonitab veelgi ki- hilist loomust: ingliskeelne tekstilaam lõikab pooleks eestikeelse osa, detektiiv- vifragmentid omakorda raamivad üle- jäänut. Nii on KMS omal kombel tagantjärele teoks teinud “Lendavate si- gade” algkavatsuse ja toonud hetero- geensuse ja kollaažiefekti otse teks- tidesse.

Et aga tekstide läheduse aste subjek-

tiga on radikaalselt erinev ja nad sisendavad erinevaid lugemisstrateegiaid, siis sunnib see vältimatult peale ka teatud hierarhilisuse: kolmandat tüüpi, "ülejäanud" luuletused mõjuvad tõelisematena, "pärisluuletustena" (loomulikult on see hierarhia suhteline ja pööratav – kujutlegem näiteks võimaliku ingliskeelse lugeja lähenemisnurka).

Ja just need viimased toovad eriti selgelt ilmsiks, et peale muu on KMS-il võrreldes Kivika raamatuga ka "kunst" ja "elu" mingis mõttes vahetanud kohad: pop-kunsti reproduktsioone meenutavatele läikivatele sildipoognatele vastandub nüüd olmeline ja lauliku arqipõlve registreeriv, valdavalt tuhmivõitu kribukirjas sõnamaailm. Luuletusega "Etnofuturisti väsimus" algava tekstivaliku tundeliseks tuumaks on enesereflektiivne loobumus- ja tüdimuslühirika, kust on taandanud KMS-i eelmiste raamatute mässulisus ja kired. Kriitikute jms tarvis on KMS, hea inimene, ka abimaterjali kaasa pannud:

see ei

ole sedasorti tekst,

mida peaks uueks ja õigeks pidama.

*Kuid aktsepteeritaval moel vana-
moodne*

ei ole ta ka

(lk 15).

Ning nii meeleoludelt kui ka motiividelt meenutab see luule kohati tõesti midagi nii uusvana nagu näiteks 80ndate panetunud-kirgastunud Saarikoski.

Peale toonimuutuse ja poeetika talumise on muidki teisenemismärke. Varasem maruline intertekstuaalsus on asendumas suurema kontekstuaalsusega, tekstide suhtluse kõrvale tekstidega

on üha rohkem tulnud "otsesuhtlust" autoritega, nt pühendusluuletustena. Põlvkonnakaaslust on välja tõrjumasa ühelt poolt isiklikkus ja teisalt – "kutsesekasus", osadus kirjandusinstituutsioonis, olgu eestilikult ahtas, peaaegu perekondlikult intiimses ("Kõnelustest Sauteriga", "Elo Vee 1994", "üdiviidingut hüüdes...", "Mulle meeldib sinu luule...", "Lihtsalt istun maha ja...") või siis üleilmselt anonüümses mõodus (IWP). Kuid suhe sellesse ühtekuuluvusse pole kogoduslik, vaid isiklik ja olmeline – midagi niisama loomulikku ja argist nagu kehareaktsioonid mõnedes teistes luuletustes.

Oma koodirohkuses, mis seekord ei avaldu niivõrd mitte luuletuste sees, kui pigem eraldab ühtesid luuletusi teistest, ja kontekstuaalses ülekoormatuses – tervelt kolm "pragmaatilist" kõrvalülesannet: tähistada Kivika juubelit, reklaamida Tartu Õlletehase toodangut ja anda aru IWP-i viljastavast mõjust autorile! – on "Neli sada keelt" absurdini paabellik raamat.

Lõppmuljena ei jää siiski valdama kistusetunne ega kahtlus, et suhteliselt nappi ja eriservset tekstitoodangut on püütud iga hinna eest raamatuks pingutada.

Kummatigi pole too laheduse-kvaliteet, mille üheks toojaks eesti toona veel üpris krampisloõgusesse luulesse KMS-i hääl 80ndate lõpul oli, ka nüüd, mil "lahe" möla tulvab sisse akendest ja uksest, kaotanud oma relvitustavat soojust ja sära, tähelepanunõtkust ja valmidust tähendushargnemisteks. Inimhääle keeltekskillustatus ja tornimüüritus selles raamatus sünnitab pigem aina intensiivsema iha ta järele.

Teadmise, et see hääl on kusagil olemas.
Ja et see hääl on kena.

3.

Samavõrra kui edasirünnumees on KMS alati olnud ka taastulekukuulutaja. Tema "avangardism" on algusest peale olnud traditsiooniteadlik, arhaistlikki avangardism. Asjalool ei puudu ka biograafiline tahk: mida üldse tähendab olla "futurist", kui juba su vanaisa on olnud "futurist"?

KMS-i esikogu "Kolmring" (1989) oli suuresti sajandi algupoole avangardvoolude võttestiku antoloogia: ühelt poolt puhta jäljendusrõõmu sünnitis, teisalt – märk ajahetkest, mil ukсед moodsa kirjanduse muuseumi laoruumidesse järsku kõik valla olid prahvatanud ja suvaliselt riulilt, kõige "dekadentlikumaltki", sai võtta mida tahes, omavahel kokku panna ja vaadata, mis välja tuleb (mitte et enne võetud ja pandud poleks, kuid nüüd oli tähtis sellele võtmisele ka demonstratiivselt viidata, mis ei lasknud hetkekski unustada, et koht, kus ollakse, on just nimelt muuseum). Pole võimatu, et midagi sellesarnast võis tunda ka hakkamist täis klassitsist, kellele antiik end korraga kogu oma rikkuses ja lõpetatuses oli avanud.

"Vari ja viisnurk" (1991) ning "Sürway" (1992) olid üksjagu konkreetset projektseeritud 1910. aastate lõpu ja 20ndate alguse eesti luule traditsioonile. Eriti esimene, kus seda seost toonitab väljaande kujunduski ja mille pealkirjas peituv okas Doris Kareva raamatu "Vari ja viiv" suunas meenutab kunagisi nõudmisi tuulutada kellegi buduaare ja anda ette värsket karbonaadi.

Kokkuvõttes osutus KMS-i avangardism paradoksaalselt järjepidevuse taastamise paatose kandjaks ja sellisena rööbiknähtuseks oma ajastu restauratiivse revolutsiooni vaimuga.

Viimases mäletatavasti domineeris kaks pool- või alateadlikku mütoloogilist enesesamastusmudelit. Esimest võiks tinglikult nimetada lineaarseks (ainult tinglikult, sest illusioon ajaloo lineaarsest järjepidevusest n-ö saavutati maagiliste vahenditega). See eeldas, et "Eesti tuleb tagasi" siis, kui õnnestub üle viiekümneaastase okupatsioonikuristiku kõik niidiotsad kokku sõlmida, nii et neid mööda siis viimaks saaks volilt edasi-tagasi patseerida. Ühiskonnaelus tähendas see püüdlust taastada võimalikult kõiki 1930. aastate lõpus eksisteerinud asutisi ja rituaale. Kirjanduse puhul võiks temaga seostada näiteks arbujate- ja väliseesti-ihaluse, samuti rahvusliku tendentsiga uusrealistliku romaani.

Teist mudelit võiks nimetada avameelsemalt tsükliliseks ja see lähtus elutundelisest paralleelsusest sajandi alguskümnendite ühiskondlike ja kultuuriliste murranguaegadega, mille üheks saaduseks oli olnud ka Eesti Vabariigi teke. Sellele mudelile toetus näiteks "uue vabadussõja" retoorika, uue aja "kompleksivabu" ärikombeid õigustavad võrdlused jms. Kirjanduses aga võib temaga seostada ka sajandialguse eesti uusromantismi- ja Siuru-, samuti õblukese avangardikogemuse taaselusdamiskatsed nooremas luules, mõistagi topeldatuna juba sajandilõpu esteetika peeglis.

Mitmed Kivika-Hiire 1919.–20. aas-

ta futurismimõjulise lahvatus e kinnisvõtted (kvaasiraamatud, poliitilise kõnepruugi ambivalentne tarvitus, äraspidine geeniuemüüt) kajastuvad KMS-ist veelgi järjekindlamalt Kivisildnikul. (Et näiteks viimase "egogeeniaalsuses" üsna üldiselt rutati nägema ainult individuaalpsühholoogilist probleemi, kahtlustamatagi, et tegu võiks olla muu hulgas ka kirjandusloolise tsitaadiga, näitab eeskätt seda, kui põhjalikult too omamaine avangardikogemus on olnud eesti kultuurimälus perifeeriasse surutud.) Huvitavasse valgusse võib nii asetuda ka KMS-i rohke anarhistlik sõnatarvitus: sel nimelt paistab olevat samasugune ajastumärgiline funktsioon, nagu oli toonase aja luule vasakpoolsusel.

Muidugi põimusid järjepidevusillu siooni taastada püüdev ja tsükliline mudel pidevalt omavahel, kusjuures teine paistis ilmutavat suuremat plastilisust ja suutlikkust esimest kommenteerida. Kui näiteks vaatleme selliseid KMS-i tekstides ja luuletajaimagos sageli sõbralikult külgnevaid seiku nagu amerikanism/rahvuslus, demokratism / korporatiivsus, anarhism/isamaalus jne, siis meenutavad need kahtlasel kombel noidsamu poolusi, mille vahel on heitlikult võngelnud terve nn Isamaa- ja EÜS-i põlvkonna maailmapilt, kes oli noil mudeleil rajaneva "konservatiivse utoopia" peamiseks kandjaks.

Ei revolutsioon ega restauratsioon ole praegu enam asjad, mis kedagi märkimisväärselt erutada suudaks. "Neljas sajas keeles" on kogu keerukast pingetekomplektist säilinud vaid hiigelsuur viide, pakend. Tuum on muutumas. Isiklikumaks ehk, rohkem "tühje"

sündmusi usaldavaks, lähedasemaks tolele sauterlikule "punktile, kus jumal ja pooltühi suitsupakk üheks saavad"? Et täpsemalt öelda, selleks on noid "päristekste" veel tõesti liiga vähe.

BRADLEY D. WOODWORTH **Aleksandriast sulatuskatlani** **ja veel edasi**

MICHAEL WALZER, SALLI-
VUDEST. Inglise k tlk Märt Väljataga.
Vagabund, Tallinn 1998. (Avatud
Eesti Raamat). 174 lk. Hind 80 kr.

Mil moel elavad erinevad inimgrupid rahumeelselt koos, kui on mõistnud, et peavad seda tegema? Säärast küsimust uurib ameerika filosoof Michael Walzer selles lühikeses, ent vahedas teoses. Walzer on professor Princetoni ülikooli uurimisinstituudis (Institute for Advanced Study) ja mõningaid selle uurimuse peatükke on ta esitanud loengusarjana Yale'i ülikoolis. Raamatu ingliskeelne originaal ilmus 1997. aastal ja nüüd on see eestindatuna kättesaadav "Avatud Eesti Raamatu" tõlkesarjas.

Raamat on väärtuslik selle poolest, et annab aluse, millelt lähtudes teoreetiliselt mõelda sallivusest ja selle toimumisviisidest eri ühiskondades. Seega võib öelda: tegu on filosoofilise "terminite määratlemisega" edasiseks aruteluks mitmekesisuse sallimise üle ühiskondades, mis põhinevad erisugustel poliitilistel struktuuridel, ja selle üle, kuidas saaks neis sallivust tugevdada ja koguni institutsionaliseerida.

Sallimise küsimuses on Walzer idealist: ta on kindlalt veendunud, et sallivus – mida ta määratleb kui “ajaloo, kultuuri ja identiteedi poolest erinevate inimgruppide rahulikku kooseksisteerimist” (lk 16) – on ühiskonna tervise huvides vajalik ja saavutatav. Ometi peavad pettuma need, kes võtavad Walzeri raamatu kätte lootuses leida sealt juhiseid salliva ühiskonna ülesehitamiseks: “ei ole mingeid printsiipe, mis valitseksid kõiki sallimisrežiime või nõuaksid, et me tegutseksime igas olukorras, alati ja kõikjal teatud poliitilise või konstitutsioonilise korralduse nimel” (lk 16–17). Tuleb märkida, et lähetingimustena eeldab Walzer rahu ja elementaarset poliitilist stabiilsust; seega ei ole teos käsiraamat näiteks sõja lõpetamiseks endises Jugoslaavias või arvukate veriste konfliktide lahendamiseks Kaukaasias.

Walzeri lähenemisviis põhineb klassikalistel liberaalsetel ideedel. Erinevalt näiteks postmodernistist, usufundamentalistist, marxistist või isegi reaalpoliitikust, kellel kõigil võib olla tõsiseid (ehkki tänapäevamaailmas harva avalikult väljendatud) vastuväiteid mitmekesise ühiskonna rajamise väärtuslikkusele või võimalikkusele, näeb Walzer sallivuses voo­rust, mille poole indiviidid peaksid püüdlema ja mida põhimõtteliselt saab ka mak­suma panna.

Ta peab sallivaks ka neid, kes pluralismiga üksnes suurte raskustega lepi­vad, ent eelistab selgelt neid, kes “jätavad ruumi teistele inimestele, kelle uskumusi nad omaks ei võta ja kelle kombeid nad ei jäljenda; [kes] elavad kõr­vu teistsugususega, mille eluõigust nad mõõnavad, kuigi see kujutab endast

midagi võõrast ning kummalist. Ma üt­leksin, et iga inimest, kes on selleks võimeline, kaunistab sallivuse voo­rus” (lk 29).

Küllap on Walzeri essee kitsas kes­kendumispunkt ehk ainus asi, mida võiks tõsiselt kritiseerida. Kaheküm­nenda sajandi lõpp ei ole vabanenud konfliktidest, mille osalised teineteist innukalt taga kiusavad või isegi tapa­vad. Säärane rahulik mõistlik mõtisklus sallivuse loomusest stabiilsetes ühiskon­dades võib mõnele tunduda liigleebe luksusena.

Walzeri analüüsi tuumaks on käsitlus sellest, kuidas sallimine toimib viies eri­nevas, poliitiliselt enam-vähem stabiil­ses režiimis, millest igatüks on Walzeri väitel mitmekesisust ajaloo jooksul ühel või teisel määral sallinud. Nendeks re­žiimideks on paljurahvuseline impee­rium, rahvusvaheline ühiskond, konsotsiatsioonid (st kahe- või kolmerah­vuselised riigid), rahvusriigid ja sisse­rändajate ühiskonnad. Walzeri arutus põhineb Euroopa, Lähis-Ida ja Põhja-Ameerika riikide ja rahvaste ajalool. Walzer uurib sallivuse toimimist ka mõ­nel keerukamal juhul, mis loetletud lahtritesse nii hõlpsasti ei mahu, nagu Prantsusmaa, Iisrael, Kanada ja Euroo­pa Ühendus.

Eriti viljakas on Walzeri mõte, et sal­limisobjektid on erinevates režiimides erinevad. Rahvusvahelises ühiskonnas ja paljurahvuselistes impeeriumides – juhul kui nad on sallivad – on sallivuse objektiks grupp, näiteks usuline kogu­kond, rahvus, autonoomne kogukond ja (rahvusvahelise ühiskonna puhul) su­veräänne riik. Konsotsiatiivse korraldu­se puhul jätab riigivõim endale ena-

masti õiguse sekkuda grupi ellu kaitsmaks indiviidi huvisid. Liberaaldemokraatlikes riikides on sallivuse objektiks inivid. Grupiühitsuse säilitamise nimel tegutsevate vähemuskogukondade õigused ei saa neis kaaluda üles indiviidide kodanikuõigusi. Sisserändajate ühiskondades on grupisidemetel sallivuse seisukohalt veelgi väiksem tähtsus ja riik on grupihuide suhtes põhimõtteliselt ükskõikne.

Huvitav on märkida, et viimase sajandi jooksul on Eesti ja eestlastega asustatud alad (Eestimaa kubermang ja Liivimaa kubermangu põhjaosa) osalenud vähemalt kolmes Walzeri esitatud režiimis: paljurahvuselises impeeriumis (kaks korda), rahvusriigis (kaks korda) ja rahvusvahelises ühiskonnas (samuti kaks korda, st nii maailmasõdadevahelisel perioodil kui ka pärast iseseisvuse taastamist 1991). Seega on eestlastel arvestatav kogemus niihästi sallitavate kui ka sallijatena.

Kuigi Walzer viitab Nõukogude Liidule kui "viimasele impeeriumile", peab ta impeeriumide all tegelikult enamasti silmas ikkagi eelmodernseid impeeriume, kus kogukonnad on autonoomsed ja enamikul inimestest puuduvad kodanikuõigused. Ta kirjutab, et kuigi impeeriumid polnud ei liberaalsed ega demokraatlikud, "impeeriumivõim on ajalooliselt olnud kõige edukam viis erinevuste hõlmamiseks ja rahuliku koosseisusteerimise soodustamiseks (või täpsemini öeldes, nõudmiseks)" (lk 34). Tõepoolest, eesti rahvuse tekkimise seisukohalt polnud kaugeltki ebasoodne eksisteerida Vene impeeriumi piirialal, mida asustas ka teine keeleline ja etniline grupp – balti-

sakslased, kes samuti erines impeeriumi tuuma moodustanud etnilisest gruppist, venelastest.

Walzer kirjutab: "Üleminek impeeriumi provintsist iseseisvasse rahvusriiki on sallivuse ajaloo kriitiline moment" (lk 85). Eesti on selle ülemineku kaks korda läbi teinud. Kui Walzeril on õigus, siis ei maksa eeldada, et esimese ülemineku õnnestumine pärast Esimest maailmasõda ja Vene impeeriumi varingut tagaks ka praeguse ülemineku latususe – et oleks olemas ilmselgeid lahendusi sallimisrežiimi kehtestamiseks Eestis.

Rahvusriik tähendab Walzeri määratluse järgi "ühe domineeriva grupi püüdu organiseerida oma ühiselu nii, et see peegeldaks grupi ajalugu ja kultuuri" ja seda eesmärki "õigustab inimlik igatsus kesta üle aja" (lk 46–47). Vähemusrahvusi sallitakse kui indiviidide kogumeid ja grupiidentiteedi väljendamist käsitatakse nende indiviidide eraasjana. Walzeri analüüsi järgi on rahvusriigis teatav pingeline vältimatu. Ühelt poolt oodatakse rahvusriigis vähemusgruppidele "integreerumist enamuse poliitilise kultuuriga" ja seda, et nad "õpiksid ja kasutaksid tema keelt kogu avalikus asjaajamises" (lk 47–48). Teisalt kirjutab Walzer: "Mida tugevam on nende [st vähemuste] siseelu ja mida enam nende kultuur eristub enamuse omast, seda vähem vimma tekitab neis see, et nende uskumused ja kombed ei ole avalikus elus esindatud. Seevastu kui vähemusrühmad on nõrgad, hakkavad nende üksikliikmed võtma omaks enamuse uskumusi ja kombeid, nii avalikus kui ka eraelus. Just vahepealne olukord tekitab pingeid ja viib

pideva jagelemiseni avaliku elu sümbolite pärast” (lk 86–87).

Et Walzeri teos on adresseeritud esmajoones ameeriklastele, siis käsitleb ta põhjalikumalt sisserändajate ühiskonda, mille ainsaks puhtaks näiteks ongi Ühendriigid. Walzeri silmis pakuvad niisugused ühiskonnad inimestele optimaalse vabaduse tegutsemiseks niihästi autonoomsete indiviididena kui ka grupiikmetena. Säärastes ühiskondades on indiviididel suurim vabadus määratleda oma grupikuuluvuse loomus ja piirid, ühesõnaga tegu on liberaalsete ja demokraatlike väärtuste seisukohalt maksimaalselt salliva režiimiga. (Ent oma raamatu sissejuhatuses rõhutab Walzer, et maksimaalne sallivus ei tähenda veel, et režiim oleks ka moraalset eelistatuum.)

Sellegipoolest muretseb Walzer sisserändajate ühiskonna eluvõimelisuse pärast: “... pole sugugi selge, kas niisuguse maksimalismi pikaajaliseks tagajärjeks on grupielu tugevnemine või lagunemine” (lk 58). Ja Walzer, kes juba raamatu esimestes sõnades annab meile teada, et ta on ameerika juut, on sügavalt huvitatud gruppide ja grupiidentiteedi jätkuvusest. Ta kardab, et postmodernne projekt, mis soosib lõhenenud ja polüvalentseid minasid, ähvardab nõrgendada tema silmis hädavajalikku seost individuaalse identiteedi ja grupikuuluvuse vahel. Täielikult postmodernne ühiskond võib Walzeri sõnul tekitada “üha lamedamaid indiviide ja äärmiselt vaesunud kultuurielu” (lk 133).

Raamatu epiloogis, milles käsitletakse sallivust ja mitmekultuursust Ühend-

riikides, argumenteerib Walzer sarnaselt selliste mõtlejatega nagu Robert Putnam, et ilma säärase pühendumuse ja panuseandmiseta, mida nõuab aktiivne osalemine gruppide või ühenduste elus (mitte pelk kuulumine neisse), võivad inimesed kaotada eluterve ühiskonna säilitamiseks vajaliku distsipliini ja enesekindluse. Ta järeldab, et elujõuline ja demokraatlik ühiskond on Ühendriikides – tema sõnul maailmaajaloo kõige individualistlikumas ühiskonnas – võimalik vaid siis, kui üheskoos indiviidi vabaduse ja autonoomiaga eksisteerivad energilised grupid.

Kui see järeldus on õige (ja minu meelest on), siis pole praegused vaidlused multikulturalismi ja sallivuse üle kultuuriliselt detsentraliseeritud sisserändajate ühiskondades nagu Ühendriigid sugugi kõrvalised ka rahvusriikide nagu Eesti seisukohalt. Iga ühiskonna huvides on – rääkimata neid moodustavatest indiviididest – vältida isoleeritust, õõnestavat ebakindlust ja eesmärgikadu, mis tulenevad enesekesksete huvide piiramatust järgimisest ja suutmatuses võtta vastutus teiste inimeste heaolu eest – pahedest, mis on kahekümnenda sajandi lõpu Lääne ühiskondadele liigagi iseloomulikud.

Walzeri raamatu eestikeelne tõlge on selge ja loetav. Kahju on aga sellest, et eestikeelsest väljaandest puudub märksõnaregister.

Bradley D. Woodworth on ajaloodoktorant Indiana ülikoolis (USA).

Vikerkaar

TOIMETUS:

Peatoimetaja Märt Väljataga 646 4059.

Marika Mikli 646 4054.

Kajar Pruul 44 19 75 (Tartu).

Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 646 4062.

Masinakiri Viivi Tammik 646 4062.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta.

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 68 14 11.

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn.

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn.

Fax: 44 24 84.

E-mail

vikerkaar@teleport.ee

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Pärnu mnt. 8, EE0001, Tallinn.

Trükk: "Printall".

"Vikerkaar" nr. 9/1998.

Vikerkaar

9/1998

ISSN 0234-8160

9 770234 816012

78245